

Kováts Judit

HÁLÓINGBEN, PELENKÁBAN

A Szivárvány idősek otthona több épületből álló, hatalmas komplexum úgy hatszáz lakóval, azon belül egy különálló kis sziget a tizenkét fős hospice szolgálat. Pavilonját pár hónappal korábban adták át, úgyhogy minden vadonatúj volt benne. Az egy- és kétágyas szobáknak nem is volt kórházi jellege, a bútorok cseresznyeszínéhez igazodó falburkolat, a sötétítő, a karosszék kárpitja, az asztalokon a hímzett terítő, a váza, a tévé egy ízlésesen berendezett lakószoba miliójét idézte. Az ágy volt az egyetlen, amely azt üzenté, hogy különleges helyiségről van szó. Nem tudom, hányféle magasságba és dőlésszögbe lehetett állítani, ezenfelül olyan matrac volt benne, amely gátolta a felfekvések kialakulását. A kórházi gidres-gödrös után maga volt a megtestesült kényelem, jobbat kívánni sem lehetett egy magatehetetlen fekvőbeteg számára.

Eleinte minden nap új felfedezést hozott. A tejbegríz, a lecsó, a mákos kifli kellemessége, a felültetés könnyűsége, az akárhány pelenka biztonságga tette elviselhetőbbé a tehetetlenséget. Képzeld, megmosták a hajam, levágták a körmöm, leborotváltak az államról a szőrt, tolokocsiban kitaláltak a fürdőbe, és igazából megfürösztöttek, szinte újjászülettem, azt mondták, fodrász is jön, ha akarok – ilyenekkel fogadott.

Mindezeket túl ott a Szivárványban még a lélekkel is törődtek. Egy vadonatúj kápolnában rendszeresen miséztek, és aki nem tudott részt venni rajta, az sem maradt le semmiről, mert a tiszteletes az ágyához ment. Szerdánként, az volt az ő napja. A hétfő az önkéntes lelki segítő, aztán volt még valaki az evangélikusoktól és a görögöktől is. Követni se tudtam a nagy életet, ami körülötte folyt. Ismét olyan időket élünk, amikor azt mondogatta, nem kell mindig jönnötök, ne fáradjatok.

Nagyon szerettem egyébként odajárni. Szerettem végighajtani az erdőség kellős közepén vezető úton, szerettem, hogy sehol egy ház, csak fák, fák és fák szaladnak el melletttem. Mindig munka után mentem, legtöbbször jó fáradtan. Nála pihentem meg.

Megvoltak a magunk kis rituáléi, amelyeken minden alkalommal, szigorú sorrend szerint végimentünk. Amikor megérkeztem, felültem, az ágy szélére fordítottam, folyton jéghideg lábára zoknit, papucsot húztam, és a kis fehér, kerek szék keresztvasára támasztottam. Ahogy telt az idő, úgy lett egyre merevebb és súlyosabb a lábfeje, különösen a jobb, és kellett egyre nagyobb erővel emelnem és húznom, hogy elérjük végre a húsz centi magas keresztpántot. Aztán következett a kipolcozás. Mivel képtelen volt tartani magát, hogy el ne boruljon, az összes fellelhető ágybelit, paplant, párnát, kispárnát a háta mögé gyűrtem támasztéknak. Szoroson mellé ülve, oldalról magam voltam a támaszték. Ha ez megvolt, ölébe terítettem egy kendőt, elővettem a halványzöld kis tálcát, rápakoltam, amit vittem, és ettünk. Mindketten, mert nem győzött kínálgatni, és csak akkor nyugodott meg, ha én is vele csipegettem. Utána beszélgettünk, néztük a tévét. Híradót, show-műsort, olyasmiket, amiket otthon soha.

Eleinte egy egész órát is fent bírt lenni, ez az idő azonban egyre rövidült, végül mihelyst lenyelte az ételt, le kellett fektetnem. Az nagy tortúra volt. Különösen ha érkezéskor nem jól ültettem fel, ha a feneke az ágyközéptől lejjebb vagy feljebb esett, mert visszafektetéskor a feje a párnához képest lejjebb vagy feljebb került, és húzgálhattam,

rángathattam szegényt, míg elértük végre a megfelelő fejmagasságot. Ráadásul egyetlen lökéssel vagy lendítéssel sem tudott segíteni nekem, úgyhogy a hetven kilóját jóval többnek éreztem hetvennél, a tehetetlenségben mintha megsokszorozódott volna a súlya.

Külön műsorszámunk volt a vizesüvegek elrendezése. Minden eljövetelem előtt két félliteres palackot helyeztem el az ágyában a falnak támasztva, aztán egy nagy üveget – meglazítva a kupakját –, egy bögrét és egy műanyag poharat tologattam egy harmincsentis éjjeliszekrényen végtelen sokáig milliméterekkel jobbra, balra, előre, hátra, mert sokadjára sem álltak a megfelelő helyen, azaz eléggé kézközelen. A víz után a másnapi tiszta hálóing bekészítése következett. A kisszekrény alsó polcán, bal oldalon volt a helye, a jobbon a szivacsé, a tusfürdőé, a hintőporé, a felfekvés elleni kencéé. Sorrendjük világért sem lehetett más, minden este egytől egyig végigkérdezte őket. Csak akkor értünk végére esti dolgainknak, ha mindezekkel megvoltunk. A gyógyszerosztás és a nővérváltás azonban még ott ért engem, mert a „ne menj még”-jeivel a lehető legtovább próbált tartóztatni. Akármikor jöttem el, mindig úgy éreztem, túl kevés volt, maradnom kellett volna még.

A hospice idilljét azért meg-megtörte egy-egy figyelmeztető jel, lehetetlen volt végképp megfeledkezni arról, hol is vagyunk. Az első időkben bele-belebotlottunk Kati néni nyomaiba, aki őelőtte lakott itt, de meghalt, s itt hagyta egy-egy holmiját és az emlékét. A szobatárs, Piroska néni idézgette föl jó darabig az éjjel-nappali tévését, állandó kencézését, rúzsozását, arcfestését.

Piroska néni maga mondta magáról, hogy süket, mint az ágyú. Tényleg az volt. Egészen közel hajolva és ordibálva lehetett vele kommunikálni. Azért jól megértettük egymást. Ő beszélt, én bólogattam, vagy egy-két szót kiabáltam, és főképp mindig megkínáltam valami nyalánsággal. Abban az időben az epres piskótatallér és a natúr krumplics chips volt a mamám nagy slágere. Nyújtottam Piroska néni felé is, aki szabódott ugyan egy keveset, hogy nem szabad neki, mert cukros, aztán mégiscsak elvette. Mivel ő tudott mozogni, napközben folyton jött-ment, kiült a nagy társalgóba, majd hozta a híreket nekünk is. Olyannyira menős volt, hogy egyszer megszökött. Hogy jutott ki a sorompós portán, rejtély maradt. Megindult árkon-bokron át, felszállt valami buszra, és valahogy hazakeveredett a régi házába. Egy rögeszme hajtotta, itt a tavasz, metszeni kell. Megállíthatatlan menésével kétségbe kergette a személyzetet. Egy alkalommal András, a hospice egyetlen férfi ápolója tehetetlenségében – és hogy végezhesse a munkáját – egész egyszerűen bezárta őt azzal a mesével, hogy beragadt az ajtó. Piroska néni egész délelőtt bentről kiabálta kifelé, hogy engedjék ki, nyissák ki, András pedig – rohangálásai közben – kívülről ordibálta befelé a nyugtatgatást: jön mindjárt a karbantartó. Délutánra, mire lement a nap, Piroska néni teljesen megnyugodott, amikor megérkeztem, már nyoma sem volt a metszés meg a kert utáni vágyának, csak az a különös izgalom maradt meg benne a történetek miatt, ahogy előadta a beragadt ajtó esetét.

Piroska néni betöltötte a nyolcvanát, és súlyos szívbeteg volt. Sokat olvasott – újságot és a Bibliát. Egy hatalmas nagyítóval a kezében, szorosán a papír fölé hajolva haladt sorról sorra. Az érdekesebb cikkekkkel megvárt. Egy bő hónap telt el, amikor üres ágyra mentem. Rohama volt, bevitték a kórházba, de nagyon csúnyán nézett ki, mondták. Másnap, ahogy beléptem a szobába, az asztalán álló keresztre és a rózsafüzérre pillantva tudtam, hogy végképp elment.

Piroska néni után jó darabig nem akadt lakótárs. Mamám jól elvont eleinte magában, egy idő után azonban elege lett az egyedüllétből, alig várta, hogy jöjjön végre valaki. Egy napon aztán megérkezett a magatehetetlen, pelenkás, beszédképtelen, agydagatos Rozika. Amikor először láttam, egy hatalmas, sötét lencsés, aranykeretes szemüveg és egy beesett arc látszott a szomszéd ágyból. Haja már kinövőben volt a kemoterápiák után. Odaléptem hozzá, bemutatkoztam, de csak egy nemtetszést kifejező fintort kaptam válaszul. Később jól összebarátkoztunk. Beszéd nélkül, mert úgy is lehet kommunikálni. A megszokás, a kedvesség vagy nem tudom, mi, hamar feloldotta a mogorvaságát, ha megérkeztem, intett a kezével, és szíát susogott, ha pedig megkérdeztem, volt-e már Erzsike, bólintott vagy a fejét rázta. Hamarosan, már amikor az ajtón beléptem, láttam rajta, hogy milyen napja volt.

Az ő Erzsikéje, akárcsak mi, naponta jött látogatni, úgyhogy hónapokon keresztül sokat ültünk egymás és a két ágy mellett, etettük, itattuk a betegeinket, közben beszélgettünk mindenféléről. A betegségekről, a családtagokról, a munkánkról, apró-cseprő könnyűségekről. Igen, könnyűségekről, mert egy idő után a szokatlan, akár ijesztő helyzetekhez is hozzászokik az ember, hétköznapivá válik a számára. Olyannyira, hogy egyszer csak magától értődoően odaáll a nővér mellé, és segít a pelenkázásban, az átfordításban, aztán, ha épp nincs mellette senki, magától megitatja és megeteti a másik beteget, hiszen ugyanezt megteszik az övével is, anélkül, hogy tudna róla.

A hétköznapijaim része lett Endre is a szomszéd szobából. Mindene fekete volt annak az embernek, a haja, a szeme, de még a bőre is. Csontsovány, összeaszott kis teste elveszett a tolokocsiban. Mindkét lába térdben le volt vágva. Számomra ő ugyanolyan biztos pont volt, ugyanúgy hozzátartozott a hospice-hoz, mint a teraszon napozó macskák, mert hacsak nem volt ítéletidő, kint cigarettázott a bejárati ajtó előtt, és mindig megelőzött a köszönésben. Mamám szobája állandóan nyitva volt, én az ágy felé fordított karosszékben, az ajtónak háttal ültem, de tudtam a gumikerekek jellegzetes, halk, surrogó hangjából, mikor kerekedik befelé. Aztán, annak az életnek a rendje szerint, eljött a nap, amikor nem ült, nem cigarettázott kint, és nem surrogtak a gumikerekek a folyosón. Kérdeztem, hol van? Kórházban, nagyon rossz állapotban, válaszolta a nővér. Nem láttuk többé.

Három, viszonylag jónak mondható hospice-os hónap után a romlás újabb stációjához érkeztünk. Úgy látszik, minden negyedév végén – amikor már elfogadtuk és megszoktuk az ismét megváltozott életet, amikor berendezkedtünk egy kicsit benne – ott strázsált és várt bennünket az újabb megkerülhetetlen megpróbáltatás. Kint ragyogó május volt, bent a hospice-szobában azonban egy különös, irracionális világ született meg a szemem láttára. Egy abszurd, víziókkal teli világ, amelyre volt azért racionális magyarázat: a véráram rendkívül magas káliumszintje. Félelmetes volt az a világ, újból és újból megborzongatott látomásaival és gyakori látogatóival, a nem-tudom-miféle katonákkal, akik seregestül tolongtak a csöppnyi szobában, zajongtak, randalíroztak és háborgatták őt. Tízéves volt, amikor bejöttek az oroszok, ki tudja, mi lappangott az emlékezete mélyén, és tört felszínre hatvan esztendő múltán?

A katonáktól abszolút természetességgel csapott át a „mi van a hajadon?” kérdésre, amely sokáig, különös módon izgatta. Teljes meggyőződéssel hitte, hogy a környezetében mindenki – a nővér, a tévében szereplő akárki, Péter, jómagam – ken valamit a hajára, attól olyan, amilyen, és hiába bizonygattuk, hogy ugyanolyan a színe, mint száz éve mindig, és tényleg nincs festve, nem hitte egy szavunkat sem.

Meghökkenem és megijedtem, amikor egyszer csak valamiféle lengyel–magyar háborúról kezdett beszélni izgatottan, úgy, mintha épp most tört volna ki, és ki tudja, mivel fog fajulni. Amikor azt mondtam, hogy nincs semmiféle háború, a lengyelekkel nem is volt sohasem, annyit kérdezett: tényleg? Ebben az egyetlen szóban azonban két világ reménytelen távolsága – a saját cáfolhatatlansága, a másikénak az értelmezhetetlensége – sűrűsödött össze. És erre az egyetlen szóra két irányból ugyanazt gondoltuk: tudom, hogy nem a valót mondod, csak áltatsz engem, de rád hagyom, ha így jobb neked.

A víziós világ egyre sűrűbben szorította ki a reálisat, és tette számára egyetlen igaz valósággá a valótlan. Bár ki tudja, ő hogyan élte meg azt a számunkra képtelennek és zavarosnak tűnő világot. Meglehet, nagyon is világos helye és értelme volt mindennek benne, és éppen hogy mi voltunk furcsák és értelmezhetetlenek a számára. Meglehet, a víziókon túl ezért gyötörték kényszerképzetek. A szobát valami gonosz kéz folyton átrendezte, a szekrényt, a tévét, az asztalt a másik végébe húzta, az ágyat, amely – meggyőződéssel állította – nem is az ő ágya, felforgatta, a kispárnát a lábvéghez tette.

Az időt, amely a feje tetejére állt, merőben másképp értelmezte, mint mi. Gyakran kérdezgette, hány óra van, hiába mondtuk azonban hárman, sőt, hiába mutattuk az órát is, nem hitte el, hogy délután őt. Újabbnál újabb képtelenségei – nem adtak reggelit, éjfélkor hozták az ebédet, nem fürdették meg, hajnalban keltették, dolgozni vittek az összes lakót – és megválaszolhatatlan kérdései – melyik idő szerint jártok munkába, hogyhogy most reggel jöttél – a kétségbeesésbe kergettek.

Képtelen voltam eldönteni, mi a jobb: ráhagyni vagy helyre tenni. Mert mit lehet válaszolni a „hát az meg hogy került oda?” kérdésre, ha nincs is ott az a valami? Vagy arra, hogy „szólj a nővérnek, adja vissza a régi ágyamat, és vitesse vissza a szekrényt, a tévét”, ha minden a régi helyén van? És mit tehettem volna, hogy megnyugtassam, amikor csak nyüstölt és nyüstölt, hogy „de menj már, szólj már”, és nem hitte egy szavamot se? Rá kell hagyni, nem szabad gyözködni, tanácsolták a nővérek. Ráhagytam, mégse oldódott meg semmi, mert az ő képzelete szerint csak nem lett a szoba visszarendezve, csak nem lett a fejevég átfordítva, és – hiába mutattam az órát – öt óraker megiscsak reggel volt. Gyanakvóvá vált, lehet, ezért, és egyre többször fogadott zavaros tekintettel, haragos vonásokkal.

Akkor már a tomboló nyár közepén jártunk. Nappal a negyven, éjjel a harminc foktól szenvedtünk, a nagybetegek alig éltek. Pont, mint egy éve, amikor a mielőtt diagnosztizáltak nála. Annyi mindenben voltunk túl azóta, a sugarakon, a kemókon, a magatehetetlenné válás sokkján, hogy tényleg azt hittem, már semmi nem jöhet. És mégis, látványosan és rohamosan elkezdett tovább romlani. Lelassult, vontatott lett a beszéde, végképp nem bírta tartani magát, bárhogy támasztottam is ki, dűlt, borult össze-vissza. Pár nap alatt úgy összement és lefogyott, hogy nem lehetett ráismerni. Az arca beesett, a szeme körül a bőr befeketedett, a karja, a lába a negyvenfokos hőségben is jéghideg lett. Ha ébren volt, szünet nélkül félrebeszél, egyébként magánkívül aludt. Akkor már halottakkal viaskodott. Az utcabeli Csetei Bori nénit vélte az ajtóban látni, morgolódott is miatta rám, ugyan minek vittem oda, csak zavarkodik, ha azonban már ott áll, akkor szóljak neki, jöjjön be.

Vízióiból olykor-olykor még felbukott néhány értelmesnek tűnő mondat, ezek azonban torzón maradtak, nem kapcsolódott hozzájuk az égvilágon semmi. Egy ilyen semmi, árva mondata, minden racionális ellenérven túl is, nem tudom, meddig fog nyo-

masztani engem. Milyen jó, hogy most már hazamehetek – ennyi volt az egész. Egy választ sem kívánó kijelentés.

Éjszaka mégis ezzel áldotam. Kérlelt, vigyem haza, intézzem el. Magyaráztam, hogy ez egyszerűen lehetetlen, mert még tisztába se tudom tenni, mozgatni se bírom, nem tudok hordágyas szállítót szerezni, szóval mondtam az észérveket. Jött a nővér, és olyasmivel győzködött, hogy lelkileg milyen jót tenne neki egypár nap az otthonában, úgyhogy kellően meg lett alapozva a mélységes lelkifurdalásom. Olyannyira, hogy hiába volt egyértelmű a helyzet és kivihetetlen a kívánság, befészkelte a fejembe magát az aggály, lehet, hogy nem is iparkodom kellőképpen?

A szobája mindig tárva-nyitva volt, úgyhogy érkezéskor már messziről órá esett az első pillantásom. Az egyik július végi szombat délutánon jóval az ajtó előtt megtorpan- tam. Szokásával ellentétben hanyatt feküdt, az álla leesett, a két orcája helyén két nagy gödör tátongott, a bőre szürkéből viaszfehérbe játszott. Valóságos halottnak láttam. A rémület először a gyomromba hasított, majd egyre feljebb kúszva, a torkomban gombóccá állt össze. Néhányat előrébb léptem, még egyszer rápillantottam, és egészen megbizonyosodtam: meghalt. Szaladtam a nővérhez, aki szólongatni kezdte, és aki- nek a számomra örökkévalónak tűnő rázogatóására nagy nehezen kinyitotta a szemét. Akkor, azon a július végi szombat délutánon tudtam, hogy ilyen lesz halottnak.

Onnan kezdve támadt az újabb aggodalmam: aludt és aludt, állandóan aludt. Evés közben, ültében, fektében, folyton csukva volt a szeme, mintha nem is lett volna már közöttünk. Amikor szólítottam, mindig ugyanazt válaszolta: ébren vagyok, csak nehéz a szemem. A nővér akkor mondta először, hogy bele fog aludni a halálba, én pedig akkor gondoltam először, hogy most már közel a vég. Szóltam néhány közeli rokonnak. Mondtam is, meg nem is, amit akartam. Nincs túl jól, de azért ne ijedjete meg, fogalmazzam óvatosan, a hangomból azonban mindent megérthettek.

Senki nem mondhatja meg nekem, végül is hogyan halt meg. Egyedül volt, a nővérek éppen kimentek tőle, én még nem érkeztem meg, az agydaganatos Rozika nem tudott beszélni, ha látott, érzékelt is valamit, képtelen volt azt közölni. Csak találgatok, és reménykedem, hátha belealudt, legfeljebb sóhajtott néhányat, hisz olyan rövid volt az a legvégső idő.

Éppen hozzá készülődtem, amikor megcsörrent a telefonom. A főnővér szólt bele, szomorú hírt kell közölnie. Lehetetlen, képtelenség, nem történhetett még meg, nélkülem nem, hiszen most vagyok indulóban hozzá, mikor történt, miért nem szóltak időben, hogy ott lehessenek, hiszen megígérték – hisztiztem a telefonban. Higgyem el, szóltak volna – mentegetőzött a főnővér –, de nem lehetett észrevenni, amikor bent voltak nála, ugyanúgy volt, mint máskor, átmentek a szomszéd szobába, aztán tíz perc múlva, amikor ismét benéztek, már vége volt.

A főnővér után azonnal Pétert hívtam azzal, hogy meghalt, és én nem voltam ott. Értesítettem Sári nénéméket, megkértem őket, szóljanak helyettem, akinek kell. Ők ketten azonnal elindultak hozzám és hozzá.

Egy félóra múltán nála voltunk. Testét fehér lepedő takarta, mellette gyertya égett. Kitakartam. Fel volt öltöztetve, feje fekete csipkekendővel bekötve, keze a mellén összekulcsolva. Szeme teljesen zárva, szája résnyire nyitva. Leginkább bőre viaszos, szürkés sápadtságán láttam, hogy halott. És abban az érinthetetlenségben, távolságban és féltelmes titkosságban, amit az arca kifejezett. Egyébként nem volt csúnya halott, bár az

is lehet, hozzászoktunk a csontsoványsághoz, a gödrös, árkos, beesett archoz. Félelem nélkül léptünk oda hozzá. Búcsúztunk. Sári néném imába fogott, mi pedig vele mondtuk. Sokáig, még órákig langyos volt a homloka.

Király tiszteletes szokásos napja volt a szerda. Előző nap azt mondta nekem, ha életben lesz, benéz még hozzá. Benézett. Kértem, mondjon egy imát érte halálában is. Sokáig hallgatott, azt hittem, némán, magában fohászkodik. Aztán elkezdte, és egy valószínű gyászbeszédet tartott felette. Nem tudom már, mit tartalmazott az a beszéd, csak egy benyomás maradt meg belőle: vigasztaló volt. A legvégén jött az ima, amit mindnyájan vele mondtunk. A tiszteletes elköszönt, én pedig betakartam őt.

Egy órákor érkeztek meg a halottas emberek. Felhajtottam a lepedőt, megsimogattuk utoljára, és félreálltunk. Nem volt pléhtepsi, és nem volt koppanás. Betakarták, óvatosan hordágyra fektették, és elindultak. Mögöttük mentünk, kísértük a folyosón, az előtérén át, ki a napsütésbe, a kocsiiig.

Miután őt elvitték, következett a tengernyi ügyintézés. A hospice-ban megpróbálták segíteni, elmondták lépésről lépésre, mi a teendők, hová menjünk, mire figyeljünk, iránymutatást adtak még a várható költségek nagyságrendjéről is. Úgy beszéltek velünk, ahogy ilyenkor kell: szájbarágósan, meg-megismételve a fontos dolgokat.

Legelőször el kellett rendeznünk a holmiját. A használható ruhaneműt – egy selyemkendő kivételével – az otthonnak adtuk, az éppen megkezdett vagy még felbontatlan, felfekvés elleni és mindenféle gélt, kenőcsöt, krémet Rozikára hagytuk. A kendőn kívül a retiküljét és az óráját vettük magunkhoz. Odaléptem Rozikához, aki az ágyához cövekelve egy paraván mögött töltötte el azt a három órát, megsimogattam, nyugtattattam, és elbúcsúztam tőle. Aztán Zsóka, a kedvenc nővér következett. A mamám rajongott érte. Ő volt szolgálatban, amikor megérkezett a hospice-ba, és ő látta el utoljára: ő kötötte fel az állat, mosdatta, fésülte, öltöztette halotti ruhába, és kísért ki velünk együtt a halottas autóhoz.

Az első utunk az anyakönyvi hivatalba vezetett. Órákig váraoztunk egy hajléktalan, egy roma család és egy temetkezési vállalkozó társaságában. A hajléktalan, hallgatóságot remélve, csak mondta és mondta a maga hajléktalanságának a keservét, majd kibírhatatlanul okoskodott és akadémikuskodott az ügyintézővel, a roma család egyfolytában és hangosan vádolta az egészségügyet a hozzátartozójuk haláláért, a temetkezési vállalkozó csendben volt. Mire a kezünkbe kaptuk a halotti anyakönyvet, egy szűk óránk maradt a temetkezési vállalat zárásáig, úgyhogy rohantunk. Ha egy kicsivel több időnk van, mindent elintézzünk. A nagyját így is sikerült az alatt a kurta óra alatt, másnapra csak a gyászjelentés és a köszönetnyilvánítás maradt.

Amikor beléptünk, először viszolyogtam, aztán, miután az üzletvezető magunkra hagyott, erőt vettem magamon. Elkezdtünk nézelődni és vásárolni – utoljára – neki. Koporsót hímmzett selyembéléssel, kispárnát, szemfedőt, selyem rögfogót, hogy ne kísértsen a rázúduló föld hangja. Mindenből a lehető legjobbat és a lehető legszebbet, hiszen utoljára gondoskodtunk róla. Mindezen kívül, hihetetlen, hogy a pár ezer forinttól kezdve a több tízezer tételig bezárólag, mi mindenért nem fizettünk még. Fizettünk a be- és kiszállításáért a halottas házba, a hűtéséért, a sírásók szállításáért, a ravatalozó használatáért, a sírhely megváltásáért huszonöt évre, a sírkő szétzedéséért, a majdani visszaállításáért, ÁNTSZ-engedélyért a sírnyitáshoz, magáért az eltemetésért és hétvégi felárat a szombati napért. Készpénzzel, ott rögtön, sok százezer forintot. El nem tudom képzelni, vajon az, akinek semmi megtakarított pénze sincs, honnan

szed össze hirtelenében annyit, amennyibe – még ha a legolcsóbb dolgokat választja is – a legegyszerűbb temetés manapság kerül!

Már hat óra felé járt. Csak húztuk-vontuk magunkat a városban, de még mindig mentünk, még mindig intézkedtünk. Vágytam a régi házba. Kiszaladtunk. A fogason lógó ruhái, a gyümölcsös tál a konyhapulton, a kávéfőző a tűzhelyen úgy állt a helyén január óta, ahogy ő hagyta. Őrizték a régi életet. Akárhányszor kimentem valamiért a nyolc hónap alatt, ez a kép fogadott és töltött el megnyugvással, mert azt jelentette számomra, hogy még semmi sem múlt el, még minden megvan. Most ugyanez a kép a változathatatlanságot sugározta felém, és kifelé zavart a házból.

Szombaton tizenegykor temettük. Órákkal korábban kimentünk a temetőbe, a sírásók azonban sehol sem voltak. Visszamentünk a házba, újból és újból ellenőriztük a torhoz valókat, arrébb húztunk egy asztalt, odébb tettünk egy széket, kiraktunk még néhány szalvétát, valójában csak lézengtünk, nem tudtunk magunkkal mit kezdeni. Kínkeservesen túljutottunk valahogy a tíz órán, amikor végre őt is kihozták a temetőbe, és felravatalozták. Egyedül voltunk vele, búcsúztunk. Még egyszer, utoljára, kitakartam. Még egyszer, utoljára, megnéztem. Még egyszer, utoljára, megérintettem. A hűtőben lecsapódó nedvességet éreztem az ujjaimon. A koszorú fehér rózsájából egy szálat a koporsóba tettem, majd bólintottam a halottas embereknek. Ösztönösen cselekedtem.

Radnóti Sándor

„XENÍDION S ETELKE”

A magyar winckelmanniánizmus határai*

„Budán jó ideig nem valának könyveink... Klasszikusokat elsősorban kérni nem mertem. A Winckelmann Geschichte der Kunst két kötetét vétettem meg tehát. A cenzor megengedé. / Kapitány úr – mondám Nováknak –, mi a kő könyvet enged nekem az úr és a cenzora? Olvassa csak e sorokat: »Miért nem emelkedhetik most a művészség annyira, mint a görögöknél? – Mert ahol szabadság nincs, mert ahol király uralkodik, ott a genie szárnyai mindég meg vannak nyirbálva...«¹ Kazinczy Ferenc (1759–1831), a magyar irodalom nagy szervezője, 1794 végétől 1801-ig raboskodott különböző börtönökben a Martinovics-féle republikánus összeküvéssel való kapcsolata miatt. „...úgy hívén, hogy két hét múlva otthon leszek, semmit sem hoztam mást, mint a Horác Epistoláit és Musariont, a Wieland Gráciáit és az Ábel halálát.”²

* Egy Winckelmann-könyv exkurzusa. Köszönettel tartozom Dávidházi Péternek, aki szelíd presszióval és jó tanácsokkal rábeszélte erre a kitekintésre, Mezei Mártának és Margócsy Istvánnak, aki kommentálta kéziratomat, és értékes felvilágosításokkal szolgált, valamint Gyapay Lászlónak, aki rendelkezésemre bocsátotta a Kölsey kritikái kiadás előkészületben lévő kötetét.

¹ Kazinczy Ferenc: FOGSÁGOM NAPLÓJA [1828]. In: Kazinczy Ferenc: MŰVEI I. VERSEK, MŰFORDÍTÁSOK, SZÉPPRÓZA, TANULMÁNYOK. Vál. és gondozta Szauder Mária. Szépirodalmi, Magyar Remekírók, 1979. 488.

² I. m. 429. Christoph Martin Wieland 1768-ban keletkezett eposzáról, a MUSARION, ODER DIE PHILOSOPHIE DER GRAZIEN-ről és Salomon Gessner 1758-as DER TOD ABELS című prózaeposzáról van szó.

Ezekhez is csak több mint egy hónappal később jutott. 1795. május 8-án halálra ítélték, június 1-jén, egy kegyetlen színjáték után (melynek során Kazinczy elismételte, amit XVI. Lajos utolsó szavairól olvasott: „*je suis perdu*”) megkegyelmezték neki, és ítéletét meghatározatlan idejű börtönbüntetéssé változtatták. Ideiglenesen enyhültek fogva tartása körülményei; szeptember 24-éig raboskodott Budán. Ez idő alatt jutott hozzá Winckelmann könyvéhez.³ A kései emlékezés kiszínezte az anekdotát, az idézett mondatok nem szerepelnek a GESCHICHTÉ-ben. Winckelmann nem volt republikánus, s noha a görög művészet kiválóságának legfontosabb föltételét valóban a szabadságban látta, úgy gondolta, hogy az az atyáink kormányzó királyoknak, „*a népek pásztorainak*” trónusa mellett is virágozhatott, csak a zsarnokság idején nem.⁴ A zseni szót pedig nem tartalmazta szótára.

Mindenesetre Kazinczy életének ebből az epizódjából több tanulság levonható. Három könyvvel ment a fogságba, ezek közül egy a klasszikus műveltséghez tartozik. Klasszikusokat akart beszerezni a tömlöcben is, és valóban, ott kezdődött életre szóló vállalkozása, Sallustius-fordítása, kinek prózáját a „*herkulesi*” Tacitusszal szemben „*apolli*” szépségűnek vélte.⁵ A deákos késő barokk műveltségi tradíció átfordulását a német mintákra tekintő neoklasszicizmusba a másik két könyv erősíti meg. Gessner Theokritoszt követő prózai idilljeit egy változatban (nem az utolsóban) már börtönévei előtt kiadta, és Wielandtól is fordított. (Sőt, 1793-ban megjelent Wieland-fordítását, a SOKRATES MAINOMANOS, AZ AZ A SINOPEI DIOGENES DIALOGUSAI-t 1794-ben be is tiltották.) Klopstock és a mindent és mindenkit felülmúló Goethe mellett⁶ ők voltak irodalmi hősei és mintaképei.

Kazinczy könyvember volt, s hogy minden élethelyzetet az irodalmiságon szűrte át, azt szépen jellemezte Halász Gábor nevezetes centenáriumi esszéjében.⁷ De az ő példájánál – fia születését azzal adta tudtára barátjának, hogy mely fordításban szakított a félbe őt, s minek az olvasásában a feleségét az örvendetes esemény – nem alábbvaló (szándéktalan humorát tekintve sem), hogy a magyar jakobinusok perének vádlottja a guillotine-hoz menő király szavaival készült a verpadra. Igaz, hogy a magyar jakobinusok mennyire voltak valóban jakobinusok s nem inkább radikalizálódó jozefinusok, azaz a fölvilágosult abszolutizmussal rokonszenvezők, ahhoz kétség fér,⁸ különösen a

³ Tudjuk, hogy a börtönben grammatikázva Verseghy Ferenc egy egész kis tanulmányt hevenyészett Kazinczy Winckelmann-könyvének táblájára. KAZLEV (KAZINCZY FERENC LEVELEZÉSE I–XXIII. S. a. t. Váczy János, Harsányi István, Berlász Jenő & al., 1890–1960) XXII. 5420 (472/a), 32.

⁴ Vö. Winckelmann: GESCHICHTE DER KUNST DES ALTERTHUMS. TEXT: Erste Auflage Dresden 1764. Zweite Auflage Wien 1776. Hsg. von Adolf H. Borbein, Thomas W. Gaethgens, Johannes Irmscher (+) und Max Kunze. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 2002. 219. [II. 228. k.]. Kazinczy az 1776-os bécsi kiadást szerezte meg, emlékezete szerint öt forintért. Vö. Szabó Jánosnak írt 1815. december 3-i levelét. KAZLEV XIII. 3063, 332.

⁵ Vö. Kazinczy Ferenc: C. C. SALLUSTIUS ÉPEN MARADT MINDEN MUNKÁI. ELŐSZÓ [1824]. In: Kazinczy: MŰVEI I. I. h. 838.

⁶ „*Goethével ismerkedjél meg és Goethével, és ismét meg ismét Goethével. Az én bálványom mindenben ő. S Lessinggel, Klopstockkal, Schillerrel, Herderrel és Wielanddal. A többinek félve higgy, Goethének, kiben görög lélek lakik, vaktában*” – írta Bölöni Farkas Sándornak 1815. október 22-én. In: Kazinczy: MŰVEI II. LEVELEK. Vál. és gondozta Szauder Mária. Szépirodalmi, Magyar Remekírók, 1979. 470. „*Ha úgy lehetne az óhajással magamat valamivé tennem, mint a tündér históriákban Királyá, én semmi nem lennék egyéb mint Góthe Magyar nyelvben.*” Kazinczy levele Gr. Desseffy Józsefnek 1811. április 3-án. KAZLEV VIII. 1976, 430.

⁷ Vö. KAZINCZY EMLÉKEZETE [1931]. In: Halász Gábor VÁLOGATOTT ÍRÁSAI. Magvető, 1977. 166–200.

⁸ Ennek a kérdésnek nagy irodalmából vö. Benda Kálmán: A JOZEFINIZMUS ÉS A JAKOBINUSSÁG KÉRDÉSEI A HABSBURG-MONARCHIÁBAN. In: Benda: A NEMZETI HIVATÁSTUDAT NYOMÁBAN. Összeáll., szerk. Lukáts János. Mundus, 2004. 267–302., ill. Kosáry Domokos: MŰVELŐDÉS A XVIII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON. Akadémiai, 1996³. 345. kk.

konspirációnak csak a reformátori körébe beavatott résztvevők esetében, mint amilyen Kazinczy is volt. Mindenesetre a remény, hogy letartóztatása után két héttel már szabadon bocsátják, arra vall, hogy Kazinczy nem volt tisztában ügyének súlyával, s semmiképpen sem tekintette magát rendkívüli kockázatot vállaló összeesküvőnek. A laiteiner közhivatalnoktól gyakran vezetett út a XIX. században a szabadon lebegő értelmiségiig s azon belül nemritkán a forradalmárig. Kazinczy életformájában sok minden előlegezte az értelmiségit, ugyanakkor közismerten elkeseredett harcot folytatott jussáért, hogy egzisztenciáját birtoka biztosíthassa. A nemesi gög és előítélet meglepő kitörései sem álltak távol tőle, ha fölbosszantották. Tevékenységét börtönévei után az irodalom- és nyelvújításra összpontosította/korlátozta, s óvakodott a politikától. Mégis, rekonstruálható általános *politikai* nézetei megmaradtak a rendi keretek között, vagy még inkább: helyreállította ezeket a kereteket. Kosáry Domokos kitűnő vázlatának – amelynek ez a summája – meggyőző cáfolatával legalábbis nem találkoztam.⁹ A FOGSÁGOM NAPLÓJA kései visszaemlékezésétől, amelyben a „*je suis perdu*”-történet olvasható, amúgy is távol állt a politikátörténeti öndokumentálás vagy öngizolás motívuma (de ugyanakkor sem itt, sem sehol másutt nem tagadta meg lefogatásához vezető magatartását). Sokkal inkább a klasszicista önéletrajz mintaszerűség-követelményének megfelelően a mindenkori önkénnyel szembeni morális magatartások plutarkhoszi galériáját vonultatta föl. E típusok megtestesítőjeként vált irodalmi alakká példázatos hősiességével a kivégzett Hajnóczy József, gyávaságával és önösségével Verseghy Ferenc, szerény helytállásával saját maga.¹⁰

S mennyi az ilyen literátori példa, az olvasmányélmény megelevenítése egész életében! Lottiját Goethe Mignonjának képzelte, Süsie-jét Stellához hasonlította.¹¹ „*Egmont Oraniennek forró idévezletet*” – köszöntötte Kölcseyt, beleképzelve magát „*a könnyűvérű, gondolatlan, maga vesztét kereső*” Egmont bőrébe Goethe hasoncímű drámájából, három évtizeddel fiatalabb levelezőtársára osztva „*a mélylátású hidegebb*” Orániai Vilmos szerepét.¹² Elhalt első leányának az Iphigenia nevet adta Goethe nyomán. Még hetvenéves fejjel is játszotta ezt a játékot: Döbrentei Gábort szakítólevelében „*a magyar Clavigónak*” szólította, s magát ama „*Beaumarchais*”-ként írta alá, aki Goethe drámájában a halálos sebet ejti Clavigón.¹³ Nem győzte hangoztatni irigységét levelezőtársainak, hogy Wesselényi Miklósról és nevelőjéről, Pataki Mózesről nem neki, hanem feleségének jutott eszébe a Don Carlos–Posa-hasonlat.¹⁴ Schillerrel mások mellett Kis Jánost azonosította; Goethével senkit, mint Halász kajánul megjegyzi.¹⁵ Eme műalkotások alakjaival és szerzőivel való identifikációk kevésbé Kazinczy személyes jellemzésére szolgálnak itt, annál is inkább, mert e fikciók formájuk szerint éppannyira (valójában

⁹ Vö. Kosáry Domokos: NAPÓLEON ÉS MAGYARORSZÁG. Magvető, 1977. 148–156.

¹⁰ Vö. Mezei Márta: „MAGAMAT RAGYOGTATOM”. KÖZELÍTÉSEK A FOGSÁGOM NAPLÓJÁHOZ. Irodalomtörténeti Közlemények, 2000/3–4. 416–439., továbbá Szilágyi Márton: A FOGSÁGOM NAPLÓJA MINT SZÖVEG ÉS FORRÁS. Korunk, XIX/5. 2008. május. 97–104.

¹¹ Vö. Szauder József: VETERIS VESTIGIA FLAMMAE. (KAZINCZY SZERELME.) In: Szauder: AZ ESTVE ÉS AZ ÁLOM. FELVILÁGOSODÁS ÉS KLASSZICIZMUS. Szépirodalmi, 1970. 357., 363.

¹² Kazinczy levele Kölcsey Ferencnek 1817. június 14-én. In: Kazinczy: MŰVEI II. LEVELEK. I. h. 529.

¹³ Kazinczy levele Döbrentei Gábornak 1829. április 2-án. In: i. m. 681. k.

¹⁴ Vö. Sipos Pálnak írott levelét 1814. november 9-én, Szentmiklóssy Alajosnak november 25-éről, gróf Desewffy Józsefnek november 26-áról. In: i. m. 418. k., 420., 422., illetve 1814. november 11-i levelét gróf Gyulay Karolinának, ill. november 16-i német nyelvű levelét Rummy Károly Györgynek. In: KazLEV XII. 2768, 175., 2772, 181.

¹⁵ Vö. Halász Gábor: i. m. 169.

úgy hiszem: jóval inkább) számítanak egy közösség vagy legalább a levelezőpartner hasonló intenzitású beleegyezésére, társidentifikációjára, mint amennyire személyes-vallomásos jellegűek. Vagyis magatartásmintát kínálnak. Kölcseny a lasztóci levelekben elfogadta és alkalmazta az Egmont–Orániai-allúziót. A művészet, a műalkotás olyan szubjektív, az entuziazmusig – a gyakran emlegetett „felsikoltásig” – menő fölértékeléséről van szó, amelyhez hasonló Winckelmann pályáján is megfigyelhető, s amelynek a magyar kultúrában a szentimentális *Schöngesteirer* formájában kétségkívül Kazinczy volt a kezdeményezője.

A magyar Goethe-rajongás megalapítója mindezeket az itt említett műveket – a MEISTER kivételével, de Schiller DON CARLOS-át is beleértve (melyből töredék maradt) – vagy lefordította, vagy tervezte fordítását.¹⁶ A fordítást Kazinczy előnyben részesítette a magyar irodalomban, sőt az egész magyar művészetben (hiszen a fordítás és a reprodukció szerinte hasonlít egymásra) a „szép originálokkal” szemben.¹⁷ Ennek személyes okai is voltak, tehetsége természetének és korlátainak sejtelve, de az önismeretre elvek épültek, s azok visszahatottak a képességeivel való sáfarkodására.¹⁸ Ezek az elvek bizonyos mértékig összehasonlíthatók Winckelmann elveivel (részben közvetlen, részben a szétterjedő és különböző variánsaiban munkáló közvetett Winckelmann-hatás révén), de még inkább Winckelmann drezdai problémájával. Itt azonban a közvetlen hatást – legalábbis jelenlegi tudásunk szerint – nélkülöznünk kell.

A budai fogságban beszerzett AZ ÓKORI MŰVÉSZET TÖRTÉNETE – Winckelmann Rómában írt főműve – Kazinczy legfontosabb könyveinek egyike maradt. Talán abban is volt némi szerepe, hogy határozottabb klasszicista nézetekkel tért meg fogságából, mint amilyenekkel annak előtte rendelkezett. Ovidiusszal szólva (Montesquieu nyomán) „*anya nélkül lett fiúsarj*”-nak nevezte: „*Winckelmann az volt a' Mesterségek' dólágában, a' mi Montesquieu a' Politikában, 's ennek homloklapjára is reá illik a': prolem sine matre creatam.*”¹⁹ Többször beszélt arról, hogy kölcsönadta, vagy felajánlja kölcsönbe, vagy hogy „*olly szükségé van*” rá, „*a' mit semmi más könyv által ki nem pótolhat*”.²⁰ Kanonikus antik szob-

¹⁶ Vö. Fried István: GOETHE ÉS KAZINCZY. In: Fried: AZ ÉRZÉKENY NEOKLASSZICISTA. VIZSGÁLÓDÁSOK KAZINCZY FERENC KÖRÜL. Sátoraljaújhely; Szeged: Kazinczy Ferenc Társaság, 1996. 61–84.

¹⁷ „...a' Mesterségek' dólágában csak úgy fogunk elébb haladhatni, ha azon – még eddig ugyan szerencsétlen – igyekezett helyett, hogy szép originálokat készítsünk, a' nálunknál szerencsésbb Nemzetek' remekjeit tésszük magunkévá.” Levél Schediusnak 1803 tavaszán. In: KAZLEV III. 583, 41. A fordítás és a reprodukció párhuzamáról: „A' fordítások' érdemét éreztetni kell az által, hogy a' melly hazában még nincs festő iskola, a' melly hazában még nem virágzik a' festés és faragás, ott a' Gypsabguszoknak 's Copiáknak nagy a' haszna. A' fordításnak nagyobb mint a' Copiáknak, mert a' Copia merő originalis; de a' fordítás lassanként az idegen nyelvek' szépségeit hozza a' miénkbe, és éreztetvén, hogy hol maradánk sokkal hátrább az idegeneknél, végre meggyőz a' felől, hogy ha egy lineában akarunk valaha ezeknek írójikkal állani, újítani kell nyelvünkön.” Levél Kis Jánosnak elveszett keltezéssel [1805]. In: KAZLEV III. 714, 256.

¹⁸ „Sokan tőlem originált várnak, kívánnak, szent hazafiúságból, de gondatlanul. Én többet használok azzal, ha Emilia Galottit a legnagyobb gonddal adom a nemzetnek, mintha egy silány originált faragok. Remek originált írni nem nékiünk adatott, hanem unokáinknak fog adatni.” Levél Majthényi Lászlónak 1808. április 30-án. In: Kazinczy: MŰVEI II. LEVELEK. I. h. 210. k. E szerénység más tekintetben jókora öntudattal párosul: „De kevelység nélkül, ha Goethét csak úgy tekintjük, mint nyelv művészt, én vagyok, lehetek az a magyarnak és most, ami 1800 körül Lessing és Klopstock után Goethe a németek.” Levél Szemeré Pálnak 1817. május 7-én. I. h. 522. Az eredetiség kétnemzedéknyi időtávja Kazinczy ifjú híveinek nyomására később lerövidült, anélkül, hogy a fordításnak tulajdonított érték csorbát szenvedett volna.

¹⁹ Levél Sárvári Pálnak 1806. január 24-én. KAZLEV XXIV. [Előkészületben.] 7060. Az Ovidius-idézetet (ÁTVÁLTOZÁSOK II. 553.) Devecseri Gábor fordította. Ezt az idézetet még 1815-ben is használja Winckelmann könyvére. Vö. Szabó Jánosnak írt 1815. december 3-i levelét. KAZLEV XIII. 3063, 332.

²⁰ Levél Nagy Gábornak 1807. február 8-án. KAZLEV IV. 1069, 482. Vö. még például levél Cserey Farkasnak 1805. május 23-án. KAZLEV III. 760, 336., Nagy Gábornak írott levelét 1808. április 8-án, KAZLEV V. 1269, 385.

rai és ahogy értelmezi azokat – a „*Vatikánusi Apolló*” és a Laokoón (mindkettőről verset írt, az utóbbi sikerületlen reprodukciója szerepelt 1815-ben kiadott MINDEN MUNKÁJÁNAK második kötetében), a Torzó, az úgynevezett Antinous stb. – nyilvánvaló összefüggésben állnak Winckelmann-nal.²¹ A Belvederei Apolló winckelmanni leírásának könnyen fölismerhető parafrázisát is adta egy jegyzetében.²² De a drezdai pályakezdő művet, úgy látszik, nem olvasta. Még a „*nemes egyszerűség, csendes nagyság*” híres jelszavát sem említette sehol.²³ Igaz, a hatás olvasatlanul is működhet. Éppen az valószínűsíti, hogy nem került a kezébe a GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL A FESTÉSZETBEN ÉS A SZOBRAZATBAN című traktátus, hogy idéző hajlama ellenére sehol sem idézte, miközben erre a közvetett hatás és a hasonló probléma révén számtalan alkalma lett volna.

A GONDOLATOK szemlélete az, hogy a jó ízlést Szászországban a művelés révén létre kell(ett) hozni, s ebből a célból „*a művészeteket, mint valami idegen kolóniát*” be kellett oda vezetni.²⁴ E bevezetés egyrészt a normatív műalkotások elkülönítését és megismerését jelenti (Winckelmann közvetlenül a drezdai múkincsgyűjteményre gondolt, de írásában éppoly jelentősége van a saját szemmel még nem látott, csak másolatokban ismert műveknek), másrészt azok utánzását. A recepciónak és a kívánatosnak tartott új műalkotásnak közös mintája van a régiségben, ám ennek a mintának a radikális (és némiképp művi) rögzítése a görög ókorban (illetve az annak utánzásaként fölfogott XVI–XVII. századi déli klasszicizmusban) éppenséggel ellentétes mindenfajta tradícionálizmussal: a hagyományközösség felmondását és új hagyomány megalapítását jelenti. A törzsökös német művészeti tradíciónak ebben az új hagyományban semmilyen szerepe nincs. A hamarosan „ónémet” művészetté váló gótikát a német városok főterein Winckelmann hallgatással tekintette semmisnek, a kor Drezdában is uralkodó internacionális művészeti látványvilág-hagyományát, a barokk-rokokót pedig – legalábbis a tudatosság szintjén – a rossz ízlés letéteményesének tekintette.

Az itt vázolt – a megelőző fejezetekben pedig részletesen kifejtett – modell széles sávon érintkezik Kazinczy gondolataival és helyzetével. A múzeumok, képtárak, műemlékek szenvedélyes látogatója volt mindenütt, ahová eljutott: a magyar városokban, az erdélyi kastélyokban és Bécsben. Nagy híve volt a gipsz- és metszetmásolatoknak – az utóbbiból maga is szép gyűjteménnyel rendelkezett. Levélváltás és megrendelés kapcsolta Adam Friedrich Oeserhez, aki négy évtizeddel korábban Winckelmann drezdai barátja és mentora volt. (Kapcsolatukat Kazinczy lecsukása szakította meg, s mire ki-

²¹ Csatkai Endre 1925-ös, de csak posztumusz publikált doktori disszertációja összegyűjtötte Kazinczy Winckelmann-nal kapcsolatos legtöbb reflexióját. Csatkai: KAZINCZY ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZETEK. MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1983. A kutatás mai állását összefoglalja és új szempontokat is érvényesít egy kiváló szakdolgozat, Csanádi-Bognár Szilvia: KAZINCZY FERENC ÉS A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNETI NYELV MEGALAPOZÁSA. Kézirat, 2006.

²² „*A Régiségnek nem maradt ráink szebb műve, mint ez a szép márványszobor: A férfiszépség, az ifjúság legvirívóbb korában belé vagyon nyomva...*” *Felsőmagyarországi Minerva*, 1828, I.köt., 1560. Idézi Csatkai Endre: i. m. 63.

²³ Csatkai utalása a bécsi Stephansdom Kazinczy-féle kritikájára – „*a' szörnyű oszlopok közt és a' szörnyű boltokat alatt*” – (Levél Kis Jánosnak 1812. november 15-én, KAZLEV X. 2341, 169.) félreérthető: az „*edle Grösse*” hiánya a régies írásmód ellenére nem Kazinczy megjegyzése, hanem Csatkai kommentárja. Vö. Csatkai: i. m. 27. Érdemes viszont megemlíteni, hogy Fáy András, aki Kazinczy klasszicista esztétikai nézeteit adta A BÉLTEKY-HÁZ (1832) rokonszenves hőseinek szájába az eredetiség és utánzás kérdésében, ismételtelen beszélt a görögök „*együgyű nagyságáról*”, amely a winckelmanni *Einfalt* és *Größe* magyarítása. Bélteky Gyula Winckelmann nevét is említi. Vö. Szauder József: UDVARHÁZI KLASSZICIZMUS. In: Szauder: AZ ESTVE ÉS AZ ÁLOM. I. h. 482. kk.

²⁴ Johann Joachim Winckelmann: GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL... In: Winckelmann: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK. Magyar Helikon, 1978. 8.

szabadult, Oeser már nem volt az élők sorában.) Garmadával idézhető tőle az olyan ítés, melyet Kölcsey kapott – „csak arra szoktassa Uram Öcsém magát, hogy mindég a' Régiség' Statuájit nézze, tudván hogy az épen úgy haladja felül az új idők' munkájit, mint a' Classicusok' írásai a' mostaniakat”²⁵ –, vagy az olyan általánosítás, hogy „[a] szép tudományok' és ízlés dolgában annál tökéletesebb a' műv, minél közelébb járúlnak a' Classicusok példájához: annál szenvedhetetlenebb a' műv, minél távolabbra tévedtünk tőlök”.²⁶ Az antiklasszikust – amelyet Kazinczy gyakran „cifrának” nevezett: „könnyűség és cifra” versus „szépség és erő”²⁷ – éppúgy nem szenvedhette, mint Winckelmann; sőt, azt is mondhatnánk, hogy az eredeti művei autopsziája révén Magyarországon is alaposan megismerhető Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) személyében Kazinczynak is megvolt a maga Berninije. S ahogy Bernini már a GONDOLATOK-ban fontos negatív szerepet játszott az idealizáló vagy individualizáló ábrázolás közötti válaszüton, azonképpen Kazinczy sem győz pártot fogni az idealizálás mellett. Egy gondolatmenetemet is továbblendítő helyen eképpen: „Valamint a faragó és festő nem emelkedhet művésszé, ha az antikok és a XVI. század nagy mesterei s a későbbeké után nem gyakorolja szemét és karját, s csak eleven példányok után dolgozik: úgy nyelvünk soha azzá, ami máris leve, annyival inkább, amivé lenni még ezután fog, ha az Erdősi követői, s ezek közt senki sem inkább, mint előbb Baróti és Révai, később Virág, velünk a rímellen versek szépségét s méltóságát meg nem kedveltették, s ezáltal a bátrabb és fentebb mérésekre nem szoktattak volna.”²⁸

Nem csoda hát, ha Winckelmann Kazinczyra gyakorolt hatását a szakirodalom ismételten hangoztatta, s neoklasszicista pozícióját rendre összefüggésbe hozta a Winckelmanntól kapott vagy sejtett ösztönzésekkel.²⁹ A legmesszebb Bán Imre ment, aki úgy vélte, hogy Kazinczy klasszicizmusa képzőművészeti megalapozású. „...a szemléleten alapuló, gyakorlatias klasszicizmust Kazinczy páratlanul gazdag képzőművészeti ismeretei támasztják alá, sőt nézetünk szerint ezek alakítják ki. A Tövises és virágok esztétikájának létrejöttében lényegesebb szerepe van Palladiónak, Winckelmann-nak, Canovának és Thorwaldsennek, mint bárminő irodalmi előképnek...”³⁰ A probléma azonban éppen az, hogy egy irodalmi mozgalom normái nem vehetők át közvetlenül a képzőművészeti normákból. Az analógiát meg kell teremteni, mint előbbi Kazinczy-idézetünkben az idealizáló szobrászat, festészet és a metrizáló, deákos magyar költészet között, s ez az analógia éppen ilyen esetekben, amikor nem pusztá metaforáról van szó, korántsem evidens.

Winckelmann művészetfogalmát eleve a képzőművészetre korlátozta. Zenei ízléséről (hogy nagy operarajongó volt), vagy irodalmi ízléséről (hogy kedvelte az olasz pásztori költészetet, s történetesen ismerte és nagyrabecsulte Gessner idilljeit,³¹ vagy izga-

²⁵ Levél Kölcsey Ferencnek 1814. július 7-én. In: KÖLCSEY FERENC MINDEN MUNKÁI. LEVELEZÉS I. 1808–1818. S. a. r. Szabó G. Zoltán. Universitas, 2005. 129, 334.

²⁶ Levél Cserey Farkasnak 1807. május 1-jén. KazLEV V. 1108, 7.

²⁷ Kazinczy Ferenc: ORTOLÓGUS ÉS NEOLÓGUS NÁLUNK ÉS MÁS NEMZETEKNEK [1819]. In: Kazinczy: MŰVEI I. I. h. 818.

²⁸ I. m. 819. k. Erdősi Sylvester János (1504?–1551 után). A megfelelő Winckelmann-hely GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL... I. h. 20. k.

²⁹ Általános kitekintésével a maga idejében irányadó volt Szauder József A KLASSZICIZMUS KÉRDÉSEI ÉS A KLASSZICIZMUS A FELVILÁGOSODÁS MAGYAR IRODALMÁBAN című 1969-es tanulmánya. In: Szauder: AZ ESTVE ÉS AZ ÁLLOM. I. h. 92–122.

³⁰ Bán Imre: KAZINCZY FERENC KLASSZICIZMUSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ. Irodalomtörténeti Közlemények, 1960. LXIV. 41.

³¹ Gessnerrel – miként két évvel később Kazinczy – levelezett is. 1761. január 17-i levelében nyilatkozott az IDILLEK-ről, melyek felét Mengsnek is felolvasta. Vö. Johann Joachim Winckelmann: BRIEFE. In Verbindung mit Hans Diepolder herausgegeben von Walther Rehm. Bd. II. Berlin W.: Walter de Gruyter & Co., 1954. 382, 113. kk.

lommal töltötte el a *Fanny Hill*) csak mellékesen értesülhetünk levelezéséből. Művészetértelmezéséhez egyedül az antik költészetnek volt köze, mindenekelőtt Homérosznak, akit a mítosz fő forrásaként az ikonográfiai azonosítások kincsebányájaként kezelte. Kazinczy ezzel szemben közelített a művészet modern rendszerének, a nagy művészetek egységének gondolatához, s noha szóhasználata átmeneti és ingadozó volt, éppen ez alapozhatta meg – a fenti idézetben is – a képzőművészet és az irodalom analogiáját. A zene sem maradt kívül látkörén, de távolabbról.³² Képzőművészeti érdeklődése viszont valóban állandó volt, értői ambíciója hatalmas, befogadásmódja azonos típusú – entuziasztikus –, mint irodalmi élményei, leveleiben rendszeresen foglalkozott irodalomkritika mellett képzőművészet-kritikával is, a könyvművészet, könyvillusztráció állandó érdeklődési területe volt, s olykor még képzőművészeti tervekkel is előállt. Irodalomszervező munkájával párhuzamos volt, bár jóval kisebb körű, állandó propagandája az (idealizált) portrénkészítés mellett, melyben maga járt elől számos képmásával, illetve azok a reményei és álmodozásai, melyeket egy winckelmanni kiindulású, canovai, illetve thorwaldseni típusú klasszicista magyar szobrászat megteremtésében Ferenczy István föllépéséhez fűzött. Költészetében – mint említettem – szerepet kapott Winckelmann hatására műalkotások ekphrasztikus leírása, s 1812-es *FESTÉS ÉS FARAGÁS NÁLUNK* című rövid közleménye az első magyar művészeti topográfiának tekinthető. Mindazonáltal a művészettörténész Meller Simon régi jellemzése helytálló: „Kazinczy tőle telhetőleg iparkodott ízlését fejleszteni, s szinte lázas vággyal akart műértő lenni. Többszörös bécsi tartózkodása alatt szorgalmasan járta a Belvedere, az Akadémia és Esterházy gyűjteményeit; személyesen megismerkedett a kiválóbb bécsi művészekkel, és sokat forgolódott műtermekben. Odahaza, Széphalmon, metszetgyűjteményén művelte szemét. Mindazonáltal ítéleteiből hiányzik a szemlélet közvetlensége. Fölfogását a művészeti irodalomból meríté; mások ítéleteiből szövődött össze rendszere; szóval inkább elvei vannak, mint eredeti ízlése... Műértő nem volt, hanem kora magyarságának művészeti tekintetben is legműveltebb embere.”³³

Kazinczy választása az eredetiséggel szemben a klasszicista normativitásból táplálkozott. Léteztek ellentétes opciók a magyar kultúrában a klasszicizmus körében is, a legjelentősebb még Kazinczy kifejtett álláspontja előtt a Kármán József (1769–1795) *A NEMZET CSINOSODÁSA* című 1794-es tanulmányában. „Eredeti munkák gyarapítják a tudományokat, csinosítják a nemzetet, és emelik fel a nagy nemzetek ragyogó sorába. Nagy akadály a nálunk a tudományoknak, hogy nálunk termelt eredeti munkák még eddig nincsenek.”³⁴ Nem kétséges, hogy ennek a követelésnek is klasszicista perspektívája volt: „Valljunk igazat! ott megállapodtunk, ahol elkezdtük. Egy kis zibongás, egy kis felforrás az egész dolog summá-

³² „Mozart az orkesztert igazgatá, fortepianóját vervén. De az oly annyira nem testi örömök felől, mint amiket a muzika ad, nem szabad szólani. Hol az a szó, mely azt fesse?” Kazinczy Ferenc: PÁLYÁM EMLÉKEZETE. In: Kazinczy: MŰVEI I. I. h. 284.

³³ Meller Simon: FERENCZY ISTVÁN ÉLETE ÉS MŰVEI. Athenaeum, 1905. 162. k. Vö. még Marosi Ernő: A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNETI GONDOLKODÁS KORSZAKAI. In: Marosi (szerk.): A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNET-ÍRÁS PROGRAMJAI. VÁLOGATÁS KÉT ÉVSZÁZAD ÍRÁSAIBÓL. Corvina, 1999. 327. k. Kétségtelen, Kazinczy életének egyik nagy frusztrációja volt, hogy nem utazhatott, s kevés eredeti művet láthatott saját szemmel. Ferenczynek ezt írta Rómába: „Mikor ismét megjelen majd a Vaticánus Apolló szent szobra előtt, kérem, emlékezzék rólam, 's azt fogom mondani, hogy nekem is juta az a szerencse hogy azt imádó tisztelettel illethessem. A fel nem avatott szem nem érti, miért az olly tiszteletes. Én bizonyosan értem, 's nem mások után.” Levél Ferenczy Istvánnak 1823. január 27-én. KAZLEV XVIII. 4150, 237.

³⁴ Kármán József: A NEMZET CSINOSODÁSA. In: Kármán József VÁLOGATOTT MŰVEI. (Vál. Némedi Lajos, s. a. r. Némediné Dienes Éva.) Szépirodalmi, 1955. 91. Nyitva hagyom azt a kérdést, hogy ez a követelés Kármánnál valódi originalitást vagy hazai adaptációt jelentett.

ja! Augustus és XIV. Lajos századjai nálunk egy esztendőben be is állottak, el is múltak.”³⁵ Világosan kell látnunk azonban, hogy magának az eredetiségnek a gondolata éppen ebben az ellentétben merült fel. A korábbi nemzedékek (Kazinczy nemzedékének legtöbb tagja, s mint az előbb említett winckelmanni Apolló-leírás parafrázisa mutatja, olykor maga Kazinczy) nem ismerték, s Kazinczy elvi, aktuális (és a gyakorlatban korántsem mereven alkalmazott) ellenkezése éppúgy hozzájárult e fogalom kikristályosodásához, mint az eredeti művek szorgalmazása. Sőt, a fordítás hűségének elvi problémája visszajáról még élesebben kidomborítja a kérdést, mint az eredeti művek mindig relatív és mindig vitatható eredetisége, „*sine matre creata*”-jellege. Kazinczy gyakorlata itt széles spektrumon mutat rá a lehetőségekre az érzékeny német wertheriádát már címében is nyilvánvalóan aktualizáló, a magyar világra alkalmazó, önálló elemekkel és reflexiókkal kiegészítő – s ennyiben régimódi – BÁCSEMEGYEINEK GYÖTRELMEI-től az alább tárgyalandó BERZSENYIHEZ kezdetének Horatius-allúzióin, illetve később, a fordítás szerzői jogával kapcsolatban az úgynevezett Iliász-perben tanúsított értetlenségén keresztül, mondjuk, a goethei PROMETHEUS SZOROS HŰSÉGŰ fordításáig.

Ha a szép originálokkal szemben a fordítás előnyben részesítése az utánzás winckelmanni követelményére emlékeztet is, az, hogy mit utánozzunk, és a fordítások révén mit kínáljunk föl utánzásra, már alapvetően poszt-winckelmannianus klasszicista pozícióra vall. Három tételben foglalhatjuk össze a döntő különbséget. 1. A görögtség mint a klasszikus antikvitás szigorúan elkülönített modellje fellazult. 1800 körül sajátos módon a szigorúan vett klasszikus archeológiában is fölmerült, hogy a winckelmanni görög pillanattal szemben (i. e. 5. és 4. század) nem terjeszthető-e ki a klasszikus fogalma a kései császárkorig.³⁶ De bármi lett légyen e gondolat sorsa az újonnan fölfedezett és a Belvederei Apollónál „klasszikusabb” görög művek fényében az ókori művészettörténet diszciplínájában, s a német kultúrtörténet bármilyen sajátos viszonyt alakított is ki egészen Heideggerig a latinitással szembeállított görög szellemhez, az irodalom- és a kultúrtörténet szélesebb értelmében a klasszikus világ mai felfogásunk szerint is (amely tekintettel van különböző történelmi korszakok klasszicitásfelfogására) görög-római, és Homérosztól egészen Hadrianusig terjed.³⁷ Ez a felfogás Kazinczynál persze a deákos kultúra és iskolázottság bizonyos kontinuitását is fenntartotta (a görög képzettség igényének állandó hangsúlyozásával), de ennél lényegesebbek azok az érdekek, amelyek az új ízlés kialakítása kedvéért rögzítették a klasszikus normákat. Itt ugyanis a versengés, a megismételhetőség, az analógia olyan szempontjaira esett a hangsúly, amely Winckelmann-nál a GONDOLATOK után fokozatosan elhalványult, párhuzamban a „görög pillanat” történelmi kidolgozásával és idealizálásával. Ezért is csökkent az érdeklődése a kortárs művészet teljesítményeivel kapcsolatban. Az idealizálás legfontosabb eleme a görög kultúra önnemző, autochtón jellegének hipotézise, amellyel szemben Kazinczy elementáris érdeke volt, hogy a görög kultúrában is meglássa a kívülről eredőt.³⁸ S még inkább fönn kellett tartania a görögöt utánzó

³⁵ I. m. 78. Wieland – s mögötte Shaftesbury – Kármánra gyakorolt hatásához l. Szécsényi Endre egy megjegyzését. UTÓSZÓ. EGY DERŰS RAJONGÓ. In: Lord Shaftesbury: SENSUS COMMUNIS. ESSZÉ A SZELLEM ÉS A JÓ KEDÉLY SZABADSÁGÁRÓL. Atlantisz, 2008. 210. k.

³⁶ Vö. Alex Potts: FLESH AND THE IDEAL. WINCKELMANN AND THE ORIGINS OF ART HISTORY. New Haven: Yale University Press, 1994. 14. kk.

³⁷ Vö. például Robin Lane Fox: THE CLASSICAL WORLD. London: Penguin Books, 2005.

³⁸ „*Graecia Aegyptusból, Róma Graeciából, a mai Európa a régi Rómától vette institutióit s tudományait...*” Kazinczy Ferenc: TÜBINGAI PÁLYAMŰ [1808]. In: Kazinczy: MŰVEI I. I. h. 754.

római kultúra értékét. Ez igazolhatta ugyanis a magyar kultúra szorgalmazott norma-követésének emulatív becsét és perspektíváját. 2. A normakövetés azonban nem szorított a klasszikus világra, hanem kiterjeszkedett a modern klasszicizmusokra is. Az olasz reneszánsz, amelyet Winckelmann csak vonakodva és fenntartásokkal akceptált, a Napkirály francia klasszikája, amelyből Winckelmann legfőljebb csak a Rómába emigráló Poussint említette alkalmilag elismerőleg, illetve a poszt-winckelmannianus német Goethe-kor egyként legitimé vált Kazinczy számára (ami az utóbbit illeti, ez volt legfőbb, a görög-rómainál is jelentősebb modellje), s ezek a kiválasztott nemzeti kor-szakok és szellemek 3. ráirányították figyelmét a magyar tradíció néhány szintén kiválasztott alakjára és teljesítményére, illetve együttesen példáját adták annak a nemzeti ügynek, amely – ha nem zárkozunk be a nemzeti hagyományközösségbe³⁹ – megte-remtheti az új nemzeti kultúrát.

Ezeket a tételeket nagy világossággal foglalta össze Kazinczy 1809-es BERZSENYIHEZ írott tanköltéményszerű verses episztolája. Itt is megjelent a magyar hagyományból Sylvester János alakja, kinek korábban grammatikáját adta ki és előszavazta, s kihez később ódát is intéz majd: „*A Tiberis s Ilissus szép leánya / Sylvesterünket fényesb útra hívó. / Magasb kecskekhez szoktatott fülét, / Hogy értse nyelvünk szózatossb folyását, / Nektáros újjal ő illette meg, / S más húrokat vont zörgő karvasára.*” A vers zárószakasza nagy látomás mű-zsájáról, aki az első magyar szonettet ihlette neki: „*Ki vagy te, szép szűz? Lángoló szemed, / S e barna fürtös üstök, e szemérem, / Orcáid színe, s e varázs kecskek, / Benned honom szép szültjét sejtetik: / De barna fürtös üstököd virágai, / S e hang, mely édes ajkidon lebeg, / S egy mondhatatlan báj, melyet szemem / Még eggyikén sem látta szépeinknek, / Külföldinek mutatnak. Ah, ki vagy? / Csudállak és szeretlek! / S a leány / Mondá: Nevem Xenidion s Etelke.*⁴⁰ / *Báróczy volt az ápolóm, az új / Szép Atticának méhe.*⁴¹ *Ő tanított / Engem szemérmes-édest selypeni, / S távozni a durva nép beszéditől, / S nevetni a durva nép vad gúnyait. / Kis énekem, mely hozzád elhatott, / Külföldnek éneke. Hallottam a / Quirina, s a szép Maeonis dalát,*⁴² / *S amit Torquata, s Louison s Goetchen zengtek,*⁴³ / *S pártáik elhullott virágait / Pártamba fű-*

³⁹ A fogalom közismert Szűcs Jenőtől származik, aki a hagyományközösséget az eredetközösséggel állította szembe. Vö. Szűcs Jenő: „GENTILIZMUS”. A BARBÁR ETNIKAI TUDAT PREHISTORIKUMA. In: Szűcs: A MAGYAR NEMZETI TUDAT KIALAKULÁSA. Szerk. Zimonyi István. Balassi–JATE–Osiris, 1997. Az eredetileg a középkorra alkalmazott fogalmat S. Varga Pál applikálta a XIX. század irodalmi problémáira. Vö. S. Varga Pál: A NEMZETI KÖLTÉSZET CSARNOKAI. A NEMZETI IRODALOM FOGALMI RENDSZEREI A 19. SZÁZADI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI GONDOLKODÁSBAN. Balassi, 2005. passim.

⁴⁰ A kettős név a törzsökösség és idegenség egységére utal. Az Attila név variánsának, az Etelének kicsinyítő, női megfelelője Etelka formában Dugonics András leleménye, aki így nevezte 1788-as művének hő-sét, „*egy igen ritka magyar kis-aszszonyt*” „*Árpád és Zoltán fejedelmink idejében*”. Xenidion: Idegenke, kedves kis idegen, Kazinczy találmánya, hasonlóan a Graphidionhoz, kedves kis rajzolóhoz, ahogyan 1822-ben elnevezte Ferenczy István PASZTORLEÁNY-ÁT FERENCZY GRAPHIDIONÁRA című versében. „*Idegen volt, de szép, a szép »Xenidion«, / S nem árulá kecsét... leszállított díjon!...*” – utalt majd rá Arany János IRJAK? NE IRJAK? című versében, aki korántsem volt Kazinczy költészetének elkötelezett híve.

⁴¹ Báróczy tehát az új Attica új, mézes beszédű Xenophónja, mivel a méh itt a mézelő rovar.

⁴² Azaz a latin és a görög műzsa énekét. E nemzeti műzsanevek Kazinczy újításai Róma alapító istene, Quirinus (mitológiai változatai: helyi istenség, Romulus apjának, Marsnak a neve, vagy maga Romulus mint isten), illetve Maeon leszármazottainak, a lüdiaiaknak (akik közé egy hagyomány szerint Homérosz is tartozott) nőneműsített nevéből. A KANT ÉS HOMÉR című epigrammában Kazinczy is a Maeonidának nevezte Homéroszt. A mi versünk korábbi részében Kazinczy „*Hellenisnek*” nevezte a „*görög ének műzsáját*”, aki honunkban Sylvester és Ráday között „*a rekedt koboz / Nyrvását kedvelő sereg között / Még nem találta érzékeny tiszte-lőt, / S jobb korra várva nyugalomra dőle*”.

⁴³ A Kazinczy által elnevezett modern – olasz, francia és német – nemzeti műzsák (Tasso, XIV. Lajos, Goethe nevéből nőiesítve!). A vers első publikációja alkalmából (*Erdélyi Múzeum*, V. füzet, 1816. 128–136.) Kazinczy sűrűn lábgyezetelte versét, s ezeket az újításokat is magyarázta.

zöm e völgy díszei mellé; / S kényem szerint eldallom bércünknek / Mind, amit tőlük eltanulhaték. / Így bánt Quirina a Maeonis dalával; / S Virgil s Horác Pindarnak és Homérnak / Virágaikból fűztek koszorút / A föld nagy asszonyának homlokára. / Csak a butát rettentí, ami még új, / Külföld termése volt a rózsá is; / A művelés belföldivé tevő, / S hespéri eget szítt e tetők gyümölcse. / Jer, halljad lantom zengzetét. Ne kérdd: / Mindég enyém volt-e? Most már enyém. / Ne kérdd: törvénnel egyez-e, nem-e? / Egyez, ha szép; mert törvényt ez teszen. / A kellem istennéit engeszteljed: / Nyert, akinek kedvellik áldozatját.”

Ebből a hosszú idézetből további következtetéseket vonhatunk le. Először is a göcsörtös bájú névadó innovációk, melyek pseudo-mitológiai alakokkal, antik és modern *nemzeti* műzsákkal népesítik be a költészet világát, semmiképpen sem egyeztetetők össze Winckelmann szigorú klasszicizmusával; inkább egy árkádiai, rokokó jellegű mitológiai játék nehézkes utánzása ez. Másodszor e sorokból is kitetszik Kazinczy művészetfelfogásának arisztokratizmusa, amely fogsága után jobbadán elzárkózott a „*durva nép*” beszédétől, vagy csak nagyon korlátozottan, az alsóbb stilisztikai rétegekben maradt megengedő. Visszatekintve Báróczyt is azért emelte Bessenyei fölé, mert ennek „*műsája egy gráciaalakú s növésű nagy nevelést nyert leány, kinek még selypítéseit is kellemnek vesszük*”, amazé viszont „*egy alföldi piros-pozsgás leányasszony, ki ama körül cselédkedik...*”⁴⁴ Arisztokratizmusa legnyilvánvalóbb összefoglalása a TÖVISEK ÉS VIRÁGOK című kötetének (1811) Goethe-mottója volt: „*Werke des Geists und der Kunst sind für den Pöbel nicht da.*”⁴⁵ Harmadszor, a külföldi minták utánzásának propagandája mellett megjelenik ennek fő indoka, a magyar irodalmi nyelv megteremtése. Negyedszer, a külföldi termést – példájában a rózsát – a belföldi művelés (kultúra) honosítja. Ötödször, megfogalmazást nyert a nyelvújítás harcaiban gyakran használt argumentum, hogy a szabályszerűséggel szemben az ízlés kevésbé racionalizálható szempontjai fölényben vannak, pontosabban a szépség és a kellem (báj, grácia) szabja a törvényt. Figyelemre méltó, hogy ez klasszicista szépségeszmény, melyet nem a zseni teremt meg (Kazinczy használta a zseni fogalmát s a zseniális jelzőt, de olykor kritikai fenntartással),⁴⁶ hanem a minták meg-megszakadó láncolata. Athén→Róma→olasz reneszánsz→francia klasszicizmus→német neoklasszicizmus. Éppen ezért – hatodszor – különös jelentősége van annak, hogy mindez a nemrég megismert Berzsenyi Dánielnek íródott. Kazinczy felkesedése elsősorban az utánzónak szólt, „*Horác, Matthisson és Salis, s Virág és Kis tanítványának*”,⁴⁷ de valójában Csokonai mellett Berzsenyi volt a korszaknak az a magyar költője, aki költészetében nem a kulturális centrumot utánzó provincia hangját hallatta (mint maga Kazinczy egész munkásságában, aki ennek a provincializmusnak az óriása volt), hanem a periférián a különböző és gyakran véletlenszerű ösztönzésekből eredeti, autonóm és legjobb műveiben a legnagyobbakhoz illő hangot kevert és talált ki.

⁴⁴ Kazinczy Ferenc: BÁRÓCZY SÁNDOR ÉLETE [1814]. In: Kazinczy: MŰVEI I. I. h. 795. Fordításai idegenessége, erőltetettsége miatt Báróczyt „selypítőnek” gúnyolták. Kazinczy ezt fordította át ismételtlen értéké, többek között fent idézett versében is.

⁴⁵ Az 1790-es velencei epigrammák 15. darabja: „*Schüler macht sich der Schwärmer genug und rühret die Menge, / Wenn der vernünftige Mann einzelne Liebende zählt. / Wundertätige Bilder sind meist nur schlechte Gemälde: / Werke des Geists und der Kunst sind für den Pöbel nicht da.*” („*Lel követőkre a megszállott és hat tömegekre, / míg az eszes férfit csak kevesen szeretik. / Sok csodatévő kép csak mázolvány: mit a szellem / és a tudás alkot, nem kap a csürhe azon.*” Kálnoky László fordítása.)

⁴⁶ „*Züge von Genie – aber wenig Correction! mindég ezt kiáltoztam én Csokonaynak...*” Kazinczy levele Budai Ézsaiásnak 1805. március 31-én. KAZLEV III. 743, 309.

⁴⁷ Levél Berzsenyi Dánielnek 1808. október 31-éről. In: Kazinczy: MŰVEI II. I. h. 233. Johann Gaudenz von Salis (1762–1834) svájci német költő, Matthisson barátja.

A hetedik megjegyzéshez új bekezdést kell nyitni. Noha első jelentős, történelmi távlatból visszatekintő méltatói sokszor hangsúlyozták Kazinczy görög szellemét,⁴⁸ a mintaadó modern külföldi műsák felléptetésével a winckelmanni és Goethe kori kulturális Észak–Dél tengely – amely egyben az európai modernitás és az antikvitás időtengelye is volt – kiegészült a Kelet–Nyugat tengellyel (amely egyben nemzeti időtengellyé, és ugyan Kazinczynál még nem, de mindjárt a következő lépésben, Kölcseynél megoldatlan sorskérdéssé is vált).⁴⁹ Kazinczynál a legfőbb mintának választott német kultúrával a Kelet–Nyugat kérdése az Észak–Déllel szemben túlsúlyba került. A nyelvújításnak a német volt a mintája. „*A nevezett nyelvek közül a német az, amelyhez a magunkét az előnkbeszabott tekintetekben összehasonlítanunk lehet és kell, mert ez úgy törzsök nyelve, mint a mienk, s úgy emelkedésben van, mint a mienk. [...] S mennyi vakmerőségnek kelle elkövettetnie, míg a Haller velős, de darabos, s a Gellert kedvesen folyó, de beteges erejű nyelve a Klopstock, Lessing, Winkelmann, Wieland, Herder, Goethe, Schiller, Voss nyelvévé tisztult és emelkedék!*”⁵⁰ Kazinczy volt az első nyugatos magyar író. Az első nyugatos abban az értelemben, hogy a vitát, amelyben állást foglalt, a Nyugat és a Kelet ellentétes terminusaiban fogta fel és írta le. Híres érveit már a Berzsenyi-episztola előtt, az Arkádia-pör idején, majd később, Dayka-kiadása előszavában is előadta. „*Az a per, amely íróink közt régolta villong, hogy nyelvünket kell-e, szabad-e a nyugoti nyelv géniusza szerint modellezni, hogy az ő munkájikat szabad-e példány [: példa] gyanánt kitenni magunknak, még mind ez ideig decisio nélkül van. A világosság nincs elválasztva a setétségtől. Mi napkeleti nemzet vagyunk! ezt kiáltják. Jó, felelek én. Te tehát azt az ifjút, akit a természet faragásra vagy architekturai tudományra szólít, ahelyett, hogy Róma omladékait nézetnéd vele, vagy a Szejne partjára költözött vaticanus Apollót, Laocoont, Torsot etc., az Ázsia kunyhóinak rajzolgatása végett a Don mellé igazítod?*”⁵¹ Ugyanerre az érvre (hogy a magyar nyelv géniusza keleti, s ezért nem a nyugati mintákat kell követnünk) nyolc év múltán ezt írta „...nem fordítani kell, hanem eredeti munkákat írni; így lesz magyar iskolánk. Keletre vissza, nem nyugatra!» – Követni fogjuk a tanácsot, mert értjük, hogy nem egészen helyes intéseikben van valami igaz és gondolt is. De minekelőtte a festésnek, faragásnak, muzsikának s architektúrának tanulása végett, hogy ne európai, hanem magyar iskolánk lehessen, útunkat az Ural hegyei felé vennénk – oh ott igen szép festések, faragások, szép muzsika, gyönyör paloták vannak! – megengedik, hogy mi a Vaticanum és a Campidoglio s a Museum Napoleon felé vegyük útunkat, itt a Raphael és a Le Sueur s Poussin festéseiket s a Palladióktól és Vignoláktól, a Haydenektől, Mozártoktól, Salieriktől, Che-

⁴⁸ Vö. Toldy Ferenc: A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE. A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A JELEN KORIG. 1864–1865. Szépirodalmi, 1987. 209.; Erdélyi János: PÁLYÁK ÉS PÁLMÁK [1867]. In: Erdélyi: IRODALMI TANULMÁNYOK ÉS PÁLYAKÉPEK. (S. a. r. T. Erdélyi Ilona.) Akadémiai, 1991. 458. k. Kazinczy kanonizálása viszont, amelynek alkalma születésének centenáriuma volt, inkább ó- és újszövetségi asszociációkat hívott elő, s így lett ő a magyar irodalom Mózese és Megváltója. Részletes ismertetéséhez és elemzéséhez vö. Dávidházi Péter: EGY NEMZETI TUDOMÁNY SZÜLETÉSE. TOLDY FERENC ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET. Akadémiai; Universitas, 2004. 265–282. Vö. továbbá Margócsy István: MAGYAROK MÓZESE. (AZ 1859-ES KAZINCZY-ÜNNEPÉLYEK NYELVHASZNÁLATÁRÓL). In: Margócsy: ÉGI ÉS FÖLDI VIRÁGZÁS TÜKRÉ. TANULMÁNYOK MAGYAR IRODALMI KULTUSZOKRÓL. Holnap, 2008. 249–268. Toldy Kazinczy-monográfiájáról vö. Dávidházi: i. m. 704–714.; a „nemzeti classicismus” terminusának megjelenéséről vö. i. m. 760. k.

⁴⁹ „*Büszke Magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámmak; / Nyugoti ég forró kebelem nem tette hideggé*” – Kölcsey: [KÖLCSEY], 1831.

⁵⁰ Kazinczy Ferenc: ORTOLÓGUS ÉS NEOLÓGUS NÁLUNK ÉS MÁS NEMZETEKNEK. In: Kazinczy: MŰVEI I. I. h. 830. A német és magyar nyelvújítás összefüggéséről még ma is informatív Thienemann Tivadar: NÉMET ÉS MAGYAR NYELVÚJÍTÓ TÖREKVÉSEK. Pfeifer Ferdinánd Könyvkereskedése, 1912.

⁵¹ Levél Cserey Farkashoz 1805. március 31-éről. In: Kazinczy: MŰVEI II. I. h. 143.

rubiniktól leckéket venni. Azoknak a Dón felé szerencsés útat s gazdag zsákmánnyal való megérkezést kívánunk.”⁵² A kulturális választást a fenti idézetekben Kazinczy egy-egy Keletre, illetve Nyugatra vezető utazásnak, leckét vevő peregrinációnak képzelte, s ezért metaforikusan a nyelvi és irodalmi problémát és annak javallt megoldását képzőművészeti (és zenei) példákkal érzékeltette – a nagy művészetek említett egységének szellemében. Ez álláspontjának szemléletességét szolgálta, amely a kanonikus példák felmutatásával mintegy kompenzálta teoretikus erejét. Hasonló funkciója volt jórészt tanítói és polemikus célú költészete író- és költőnevekkel való túlterhelésének. És ismételtén reagált, a fentihez hasonló szellemben, a nyelvtörténeti szempontot kultúrtörténeti szemponttal helyettesítve a magyar nyelv tényszerű orientális eredetének és az irodalom szolgálatába állított nyelv okcidentális mintaválasztásának ellentétére. „*Itt először mondok nemzetemnek egy igazságot, amelyet nem ismer. Ez a következő: – Igen, származásunk szerint napkeletiek vagyunk, de a napnyugati új nemzetek irodalma a miénk is, s ez rokonságba fűzött velük, mely bizonyosan van olyan értékes, mint feledhető (vergessbare) napkeleti rokonságunk.*”⁵³

Ez fölveti azt az ismert kérdést, hogy vajon Kazinczy terapeutikus nyelvújító mozgalma nem akart-e sürgettető decizionizmussal és néha vagdalkozó aktivizmussal olyan folyamatok urává válni a nyelvfejlődésben, amelyek csak több nemzedék egymásra épülő működésében szilárdulhatnak meg vagy rostálódhatnak ki. Hogy a kulturális és irodalmi döntéseknek, választásoknak, innovációknak nemcsak a nyelvi feltételeit észlelte, hanem e föltételek megteremtését a kulturális és irodalmi döntésekkel azonos jellegű nyelvi döntéseknek és választásoknak fogta fel? Az ilyen jellegű kritika már a maga korában is sokszor és sokfelől érte Kazinczyt, vitázáró tanulmányában maga is elfogadott belőle ezt-azt, s a róla szóló irodalom is alaposan megvitatta. Aggályosnak csak azt a gondolatmenetet tartom, amely a nyelvújító mozgalom feladatának és indokainak immanens történelmi érvényességét („...általános indoka a magyar művelődési és nyelvi elmaradottság felszámolása, a magyar nyelvnek az új kommunikációs igények kielégítésére való alkalmassá tétele, a modernizációs felzárkózás végrehajtása volt”)⁵⁴ egy egészen más teoretikus szinten álló megfontolással relativizálja, melynek fényében az instrumentális – történetileg klasszicista – nyelvi szemléletű Kazinczyval szemben vitapartnereinek „paradigmatikus” „közös előfeltevése az egyén nyelvi megelőzőségének, a nyelv egyéni uralhatatlanságának tétele, a »privát nyelv«-konceptió elutasítása”.⁵⁵ S. Varga Pál nagy erudíciójú, igényes vállalkozása itt – véleményem szerint – merev kategorizálásba téved, s egészen különböző beállítottságú, színvonalú és szintű ellenvetéseket (Adelung-követő konzervatív nyelvészetet, kultúrnacionalista ideológiát, a nyelvi „génuszok” változatainak megsejtését, bornírt tradícionalizmust, a józan ész kritikáját stb.) stilizál föl egységes és paradigmaticus nyelvfilozófiai pozícióvá. De a problémát más oldalról is megközelíthetjük. Mivel itt egy univerzálhermeneutikus tapasztalat (a nyelvi megelőzőség) van konfrontálva egy terápiás eljárással, világosan kell látnunk, hogy az utóbbi saját értelmezési keretei közötti érvényességét nem befolyásolhatja az előbbi e

⁵² DAYKA ÉLETE [1810]. In: Kazinczy: MŰVEI I. I. h. 773. k. Vö. még 68. jegyzet.

⁵³ Levél (német nyelven) Rummy Károly Györgynek 1816. január 6-án. KazLEV XIII. 3089, 389.

⁵⁴ Tolcsvai Nagy Gábor: A NYELVI ÉS IRODALMI ÍZLÉSVITA NAGY, NYILVÁNOS SZAKASZA. In: Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETEI – 1800-TÓL 1919-IG. Gondolat, 2007. 44.

⁵⁵ S. Varga Pál: A NEMZETI KÖLTÉSZET CSARNOKAI. A NEMZETI IRODALOM FOGALMI RENDSZEREI A 19. SZÁZADI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI GONDOLKODÁSBAN. I. h. 351.

kereteken túli általánosabb érvényű igazsága. Az univerzálhermeneutika kérdése „*nem az, hogy mit teszünk, és mit kellene tennünk, hanem az, hogy akarásunkon és tevékenységünkön túl mi történik velünk*”, de ez a kérdésfeltevés nem helyezi hatályon kívül az akarásra és tevékenységre vonatkozó kérdés belső logikáját és saját keretei közötti legitimitációját.⁵⁶ S valóban, a vita nem a nyelv természetét feszegette, hanem az akaratlagos nyelvújítás keretein belül zajlott, s annak elveiről, stratégiájáról, tempójáról, meghozandó döntéseiről, jottizmusról, cseizmusról, szórővidítésekről, a xenologizmusok jogosultságáról, a tisztántúli vagy dunántúli magyar nyelvnek a sztenderdizálásra való nagyobb alkalmasságáról és hasonlókról szolt.

Kazinczy neológ mozgalma, amely elsősorban irodalmi, kulturális mozgalom volt,⁵⁷ nem nélkülözte (noha filozófiailag releváns színvonalon soha nem fejtette ki) a nyelvújítás immanens feladatain túl a „megelőzöttség”, az „előmegértés” egy fogalmát, az *ízlést*, amely nem privát, hanem közös érzék. Tartalmilag ez az ízlés neoklasszicista volt (a klasszikus hagyomány újrendezése a hagyomány ellenében), s ezért mind a nyelvszokástól, mind a nyelvi hagyománytól eltért a nyelvi széperzék nevében. Bizonyosan téves föltételezés, „*hogy az elsajátított klasszikus ízlésnek Kazinczy a kanti a priori ízlés státusát szerette volna biztosítani*”.⁵⁸ Nemcsak azért nem, mert saját bevallása szerint sem értette Kant filozófiáját.⁵⁹ S ha értette volna, még kevésbé, hiszen – mint S. Varga Pál pontosan tudja – egy elsajátított tapasztalatból okozatként levezethető ízlésítélet nem lehet *a priori* (Kant nem véletlenül nem beszélt az ízlés tartalmáról, hiszen meggyőződése volt, hogy a szépség kritikai megítélése nem rendelhető észelvek alá). Továbbá Kazinczy az ízlést nem kapcsolta össze a zseni fogalmával, mint Kant (vagyis írókra bízta a nyelvújítást, de nem az írók produktív képességére – ízlés által fegyelmezett zsenijére – alapozta azt, hanem az írói ízlésre), noha erre – ez újból magyarázatra szoruló állítás – „*minden oka meglett volna*”.⁶⁰

⁵⁶ Hans Georg Gadamer: IGAZSÁG ÉS MÓDSZER. EGY FILOZÓFIAI HERMENEUTIKA VÁZLATA. Gondolat, 1984. 11. (Bonyhai Gábor fordítása.) E belső logikák immanens érvényességét Gadamer nem is mulasztja el elismereni könyve vitájában, vö. Gadamer: RHETORIK, HERMENEUTIK UND IDEOLOGIEKRITIK. ERÖRTERUNGEN ZU „WAHRHEIT UND METHODE”. In: THEORIE-DISKUSSION. HERMENEUTIK UND IDEOLOGIEKRITIK. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1971. L. például 81. k. még a pszichoanalízissel kapcsolatban is, amelynek emancipatorikus reflexióját a maga keretei között elfogadja.

⁵⁷ Margócsy István megvilágító és ezért sokszor idézett megjegyzése szerint a neológia „*végző soron aligha volt más, mint a modern nyugati irodalom iránti nosztalgia által kiváltott, irodalmi-stilisztikai átalakulást célzó újító vállalkozás*”. Margócsy: KAZINCZY ÉS KISEALUDY SÁNDOR. Irodalomtörténet, 1981/3. 755.

⁵⁸ S. Varga Pál: i. m. 350.

⁵⁹ „*Socratesnek egy igen homályos értelmű könyvet vittek barátjai, s kérték, hogy mondaná-meg nekik, mit tart felőle? 's a' Bölcs ezzel a' felelettel adta vissza a könyvet: 'A' mit értettem benne, mind jó és igen szép: 's innen azt húzom ki, hogy mind jó és igen szép az is, a' mit nem értettem. – Imhol az én hiszemem és vallomom Napoleon és Kant eránt...*” Kazinczy levele Cserey Farkasnak 1806. október 21-én. KAZLEV IV. 1049, 434. (Az anekdotát máshol is megismétli.) Ahogy egy évszázaddal később Lukács György visszaemlékezése szerint egy másik nagy magyar kritikus, Osvát Ernő, amikor meglátta, hogy Hegelt olvas, azt a megjegyzést tette, hogy Hegel „rossz író”, úgy beszélt ő Kant „*schlechte und unelegante Feder*”-jéről, rossz és nem elegáns tolláról. Levele Romy Károly Györgynek 1818. március 3-án. KAZLEV XV. 3564, 504. Ezt a sort egészíti ki Toldy Ferenc mulatságos nyilatkozata, melyre Dávidházi Péter hívta fel a figyelmemet, s melyet részben idéz is könyvében (EGY NEMZETI TUDOMÁNY SZÜLETÉSE. I. h. 223., 799.): „*Értekező [Szalay László] t. i. olly mezőre állott, hol refnek hátrálnia kell, mert noha egykor mint szorgalmatos hallgatója Hegelnek, a' híres philosoph dadogó leczkét férjias elszántsággal 's keresztre feszített figyelemmel kihúzta, meggyőződése magasságáig fölvergődni nem bírt soha...*” Schedel Ferenc: HAZAI LITERATÚRA, Figyelmező az egyetemes literatúra' körében, 1840. máj. 19. IV. évf. 20. sz. 309.

⁶⁰ S. Varga Pál: i. m. 349. Csetri Lajos alapvető monográfiájában egy helyen már korábban hasonlóképpen nyilatkozott, de a zseni és az ízlés kölcsönös korrekciójának lehetőségét nem Kant elméletére, hanem a

Igen, ha nem a klasszicista diskurzus részese lett volna. A klasszikus ízlés eredendően idegenkedik a zseni eredetiségétől, kiszámíthatatlan, anarchisztikus szabályszegeitől. Winckelmann, Mengs és Sir Joshua Reynolds ebben teljesen megegyezett. Goethe zsenieszméi megelőzték klasszicista fordulatát, s bekapcsolódtak a zsenikorszak Youngtól és Burke-től eredeztethető ösztönzéseibe. Noha himnuszait joggal nevezték e korszak csúcspontjának, s számos más ponton is érintkezett a zseniesztétikával⁶¹ (miközben legalábbis a WILHELM MEISTER-től ezzel ellentétes tendenciák – az „eredetiség” és a „zsenialitás” éles kritikája – is érvényesültek életművében), mindez csak azt mutatja, hogy nem szorítható be a klasszicizmus fogalmi satujába. Más kérdés, hogy a modernizálódó klasszicizmus éppen Goethe (és Schiller) teljesítménye és alakja révén nem maradt érintetlen a zsenigondolattól. De Kazinczy klasszicizmusa ebben az értelemben nem volt modern (körének tagjai közül Döbrentei Gábor és Kölcsey Ferenc indult el ebbe az irányba). Goethe-kultuszát, továbbá a magyar irodalomban az írói szerep rangjának általa kezdeményezett jelentős emelkedését, a szépirodalom elkülönítését indokolatlan volna így értelmezni. Minden az ízlés fogalma alá rendelődt. Kazinczytól távol állt a szkeptikus kétely az ízléssel kapcsolatban, amelyet közhelyszerűen Magyarországon is hangoztattak, s épp ezért megoldáson sem törte a fejét, mint már egy-két nemzedékkal korábban David Hume, nálunk pedig hamarosan Kölcsey Ferenc (1790–1838).⁶² Az ízlés antinómiája sem merült föl gondolatvilágában. (Amennyire, annyira csak a morálfilozófus Kant hatott rá.) Az író vezető szerepét a nyelvújításban nevelőként és terapeutaként képzelte el, „a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés alapján”.⁶³ Az originalitással szemben elsőbbsége volt szemében az organizációnak, s minden egyéni teljesítménynek be kellett illeszkednie a magyar kultúra- és nyelvközösség modernizálási folyamatába. Ebből továbbá az is következik, hogy a műalkotások autonómiájának eszméje nála nem váltotta fel a normativitás eszméjét, hanem a normativitás objektív szabályozását váltotta fel a szubjektív, de alapvonalaiban általános érvényességre igényt tartó, példák által képzett ízlésideál.⁶⁴ Ez folyamatos változásban volt, mégpedig a disputa formájában, s Kazinczy tollharcait, kritikai tevékenységét, hatalmas levelezését az ízlésvita óriás folyamának lehet tekinteni, amelyben Kazinczy

weimari klasszikára, a korai romantikára, illetve Döbrentei Gábor Kölcseyhez írott 1812. november 20-i levelének szintén e kölcsönös korrekcióról szóló (s már Kant ismeretére valló) vázlatára vezette vissza. „Ez lett volna a lényege a Kazinczy-féle klasszicizmusnak is, ha lett volna rá képessége, hogy elméletileg ilyen színvonalon fogalmazzon, sőt hogy az ilyen színvonalú elmélet lényegét megértse.” EGYSÉG VAGY KÜLÖNBÖZŐSÉG? NYELV- ÉS IRODALOM-SZEMLELET A MAGYAR IRODALMI NYELVÚJÍTÁS KORSZAKÁBAN. Akadémiai, 1990. 237. Úgy tűnik fel, hogy az idézett hipotézis önellentmondást tartalmaz. Könyve más helyén viszont olyan – ellentétes – véleményt hangoztat, amelyet én is osztok: „...szimptomatikus, hogy a kanti zsenielméletet már az Erdélyi Múzeum 1814-es I. füzetében ismertető Döbrentével szemben, aki a nyelvújítást a zseni jogával igazolta, Kazinczy a nyelvi erőszakottel jogát nem a zseni, hanem az ízlés jegyében követeli...” I. m. 73. Vö. még i. m. 314.

⁶¹ Vö. Jochen Schmidt: DAS GESCHICHTE DES GENIE-GEDANKENS DER DEUTSCHEN LITERATUR, PHILOSOPHIE UND POLITIK 1750–1945. I. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1988². A Goethe-fejezet: 193–353.

⁶² Vö. JEGYZETEK A KRITIKÁRÓL ÉS POESISRŐL. In: KÖLCSEY FERENC MINDEN MUNKÁI, IRODALMI KRITIKÁK ÉS ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK I. 1808–1823. S. a. r. Gyapay László. Universitas, 2003. 31–38. A megjelenése alapján hagyományosan 1829-re datált jegyveget ma Gyapay László nyomán 1816-ra keltezlik. Vö. Gyapay László: „A TISZTÁBB ÍZLÉSNEK REGULÁJIVAL”. KÖLCSEY KRITIKUSI PÁLYAKEZDÉSE. Universitas, 2001. 75–106.

⁶³ Kazinczy Ferenc: ORTOLÓGUS ÉS NEOLÓGUS... I. h. 832.

⁶⁴ Szép példa erre Verseghyről való véleménye: „Rikótinál, mondom, soha izetlenebb könyv még kezembe nem került. Meg nem tudnám fogni, hogy az az ember, a’ ki Sulzert tette stúdiúmául, és belőle annyit beszél, hogyan tudott olyat írni; ha nem tudnám, hogy ő nem annyira példák által igyekezett gyúlasztani lelkét s ízlését képzni, mint a’ so-vány törvények által.” Levél Révai Miklósnak 1806. augusztus 5-én. KAZLEV IV. 966, 252. k.

váltakozva viselkedett merev ízlésdiktátorként, hajlékony ízlésdiplomataként, sértő és sértődékeny polemikusként, valamint meggyőző és meggyőzhető debatterként.

E viták közül egy jól ismertet szeretnék főlemlíteni. 1805-ben – Schillerrel egyazon évben – meghalt Csokonai Vitéz Mihály. Kazinczy nekrológot írt, bejelentette igényét, hogy a költő munkáit korigálva kiadja, majd felkapva levelező barátja, Cserey Farkas elgondolását, emlékművet tervezett. Mindez ellenkezést, indignációt szült Debrecenben, Csokonai városában, nyilvános és levélbeli polémia forrása lett, amely két évig vert hullámokat. Azaz a hullámokat ma is veri, mert „Széphalom” (ahová Kazinczy 1806-ban költözött, átkeresztelvé akkor húsz-, később negyvenházas faluját a póriasi Kisbányáról, Kisbányácskáról erre a kényeskedő-klasszicizáló névre)⁶⁵ és „Debrecen” mindig újraértelmezett „erővonalai” még a mai magyar kultúrát is megosztják. Más-másképp nevezik és látják az ellentétet – Németh László 1939-es *KISEBBSÉGBEN* című tanulmánya asszimiláció és magyarság (egy másik írásának baljós fogalmaival hígmagyarság és mélymagyarság) ellentétét látta, nevezvén Kazinczyt híresen a nagy „hibbantónak”.⁶⁶ Fehér Ferenc a polgári civilizálódás és a plebejus forradalmiság ellentétét ismerte föl.⁶⁷ Maga Kazinczy pedig az említett Nyugat–Kelet, a haladás és maradás, a kulturálódás és parlagiság, a széles látkör és az önmagában megelégedő, bezárkózó, tudatlanságával kérkedő intoleráns szemlélet ellentétéként értelmezte a kibontakozó vitát,⁶⁸ amely egy évszázad múltán a Kelet-Európában jellegzetes urbánus-narodnyik vita előtörténeteként jelent meg.

Mindehhez a konkrét összeütközés tétjeinek kevés köze volt. Kazinczy – mint a korábbi utalásokból már kitűnt – fenntartásokkal viszonyult Csokonai felismert nagy tehetségéhez. A nekrológ kárhoztatott mondatát – „...*az ő affektált és nem affektált mizantropiájából úgy sugárlott ki mindig az emberi szeretet, mint affektált cinizmusából az esztétikai*

⁶⁵ E névadás legszebb jellemzéséhez l. Horváth János: *KAZINCZY EMLÉKEZETE*. In: HORVÁTH JÁNOS IRODALOMTÖRTÉNETI MUNKÁI II. Osiris, 2006. 829. k. „...*egy egyszerű falusi udvarház vált évtizedekre a magyar irodalmi kultúra valóságos gócpontjává, mielőtt egy város, Pest, fejlődhetett volna azzá.*” I. h. 829.

⁶⁶ Németh László: *KISEBBSÉGBEN*. In: Németh: *KISEBBSÉGBEN I. Magyar Élet*, 1942. 16.

⁶⁷ Vö. Fehér Ferenc: *ILLYÉS GYULA* [1966]. In: Fehér: *MAGATARTÁSOK. BÍRÁLATOK A HATVANAS ÉVEKBŐL*. Gond-Cura–BIP, 2001. 161–166.

⁶⁸ „*De jaj nekik, ha Debreczen lesz a' Bíró, és azok a' kiket Debreczen szült, vagy Debreczeni lélek lelkesít. Ezeknek a' jó embereknek nints semmi ízlések. Merő gögből nem olvassák újabb Iróinkat; Bárótyz, Virág, Kis ismeretlen vagy barbarus nevek ő előttök. Azt tanulván mindég az Oskolákban, hogy a' kiholt nyelveken változtatni semmit nem szabad, azt vélik, hogy nekünk is csak úgy szabad írunk, mint Gyöngyösi írt, és Mátyási József ír; fél századdal vannak hátrább a' tudásban; 's azt emlegetvén, hogy nyelvünk orientális nyelv, a' Scythiai sivatag pusztákra igazítanak bennünket, hogy ne Palladiótól tanuljunk architektúrát, hanem az azok' kumyhójokból; ne Lesszing, Göthe és Schiller légyenek példányaink a' theatrumi darabok' írásában, hanem a' Kalmuk fescetismus játékok játszóit; ne a' Raphaél Madonnáját 's Guido' angyali arczulatjait festegessük, hanem az Ázsiai buta főkét. 'S így esik, hogy az ő felfuwalkodott orthodoxiájok mellett köztök nem támadt máiglan csak egygy Iró is, a' kit a' jobb ízléshez szokott olvasó olvashasson: 's ha támadott, Apostátjok lesz, 's Renegátjok, mint Csokonai vala.*” Levél báró Prónay Lászlónak 1805. július 15-én. *KazLev* III. 786, 386. k. Kazinczy „Debrecennel” való vitáját az irodalmi nyelv, az irodalmi ízlés ügyében, valamint a kálvinista Kazinczy ezekkel összefüggő kálvinizmuskritikáját Gyapay László dolgozta fel „A' TISZTÁBB ÍZLÉSNEK REGULÁJIVÁL” című könyvének A DEBRECENISÉG ÉS CSOKONAI KAZINCZY SZEMÉBEN című fejezetében. I. h. 141–176. Vö. még Mezei Márta: *NYILVÁNOSSÁG ÉS MŰFAJ A KAZINCZY-LEVELEZÉSBEN*. Argumentum, 1994. 39. kk., 102. kk. A két részre – a nekrológ és az emlékmű vitájára – osztható „processus” első részéhez vö. Onder Csaba: „*Ő LESZ DICTÁTOR KÖZÖTTÜNK?*” A NEKROLÓG-ÚGY KAZINCZY HATALMI STRATÉGIÁJÁBAN. In: Hermann Zoltán (szerk.): „*S VÉGRE MIVÉ LESZEL?*” TANULMÁNYOK CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY HALÁLÁNAK BICENTENÁRIUMA ALKALMÁBÓL. Ráció, 2007. 103–121. A Debrecennel vívott úgynevezett Árkádia-pör filológiai és ikonológiai vonatkozását részletesen feldolgozta Pál József: *AZ ÁRKÁDIA-PÖR*. In: Pál: *A NEOKLASSZICIZMUS POÉTIKÁJA*. Akadémiai, 1988. 159–169. Illetve lásd annak korábbi változatát: Pál: *AZ ÁRKÁDIA-PÖR IKONOLÓGIAI VONATKOZÁSÁIRÓL*. *ItK*, 1985/4–5. 498–507.

*lélek*⁶⁹ – Kazinczy úgy magyarázta, hogy azzal a Rousseau-hatást és Csokonai rousseau-i karakterét akarta megvilágítani, s szívesen okolta az értetlenséget a debreceni tudatlansággal Rousseau felől. Ám kétségtelen, hogy ez kritikai hang is, és jogosítvány előkészítése az affektációk, caprice-ok korrigálására a költői hagyatékban, „*a gondatlan, rendeletlen, állhatatlan, plánum nélkül való, jámbor; szeretetre méltó élet*”⁷⁰ termékeinek normatív újrarendezésére. Ennyiben ízlésvita, amelyben az individualitásnak és eredetiségnek háttérbe kell szorulnia a mértékkel szemben. „*Csokonainak némely munkái oly szépek (ilyen a három ódája a Lepéhez, Reményhez, és a Szemrehányás), hogy a magyar literatura soha sem fog arra a fő grádicsára fellépni, amelyben azokat csudálás nélkül olvassák. De Cs.nak, mint Bürgernek a német poéták közt, sok darabjain kietesztett, hogy ő nem mindég forgott szép társaságokban. Az efféle darabosságokon segíteni kell. [...] Nagy Gábor barátunk azt állítja, hogy az auktorokat változtatás nélkül kell kiadni. – Azt tartom én is; de úgy értvén, hogy az »auktorokat« alatt az auktoroknak tökéletesen elkészült munkáikat kell érteni, nem pedig azokat, amelyek de domini funere rapta sui [a sír által elvettettek uruktól]. Aki a megholtak halála után azt cselekszi az ő írásával, amit a Megholt maga fogott volna velek tenni, ellene nem vét. A Nagy Gábor kívánsága szerint kiadott munka instrukció lehet az új íróknak, mert azt, akit tisztelnek, a magok individualitásában látják: de az olvasó-publikum nem azt a Cs.-t óhajtja látni, aki volt, hanem azt, akit mocskain való felakadás nélkül láthasson.*”⁷¹

Az ízléseszmény alapján való dezindividualizáló korrekció nagy elvi és gyakorlati jelentőségéhez képest (Kazinczynak ez volt a legfőbb kritikai elve, ezen alapulnak kiadásai, kritikai levelei, sőt, szüntelen önkorrekciói is mind eredeti műveiben, mind fordításaiban) az Árkádia-pörnek nevezett emlékművita inkább anekdotikus s említett malignus utóhatásai miatt jelentős. Kazinczy a régiek „*szép egyszerűségében (simplicitas, Einfachheit)*”⁷² képzelte el az emlékjelet. Urnát gondolt el: „*A halotti Medenczéknek szorosán antik rajzolatok szerint kell készülvén lenni, külömben megbántják a szemet. Ezeknek egész gyűjteményét adta ki Hamilton Nápolyban. Ezek között kellene választani egyet, és megfaragtatni minden változtatás nélkül...*”⁷³ Az urnára lepkét akart vésetni, a lélek allegóriájaként, s utalva Csokonai verseire. De nem ez, hanem a tervezett sírfelirat – „*Et in Arcadia ego*” – váltotta ki a konzervatívabban antikizáló Debreceni Kollégium rosszallását, mely azt olvasta ki Barthélemy ANACHARSIS-ából, hogy Árkádia marha- és számárlegető volt, s ebben sanda célzást gyanított Debrecenre. Kazinczy persze Vergilius eklogái nyomán a múzsa mesterségek mitikus földjére gondolt, amelyhez hozzátartozott a pásztorkodás, illetve az Árkádiai Akadémiára, erre a költői társaságra, amelyet a XVII. század végén alapítottak Rómában, s melyhez hasonlóról maga is álmodott magyar földön, s

⁶⁹ Kazinczy Ferenc: CSOKONAI MIHÁLY. NEKROLÓG. In: Kazinczy: MŰVEI I. I. h. 725. E jellemzés értelmezéséhez vö. Borbély Szilárd: CSOKONAI KARAKTERE ÉS AZ ÁRKÁDIA-PÉR. In: Debreczeni Attila, Gönczy Monika: „ET IN ARCADIA EGO”. A KLASSZIKUS MAGYAR IRODALMI ÖRÖKSÉG FELTÁRÁSA ÉS ÉRTELMEZÉSE. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005. 171–199.

⁷⁰ Levél Szentgyörgyi Józsefnek 1805. március 13-án. In: Kazinczy: MŰVEI II. I. h. 137.

⁷¹ Levél Cserey Farkasnak 1805. március 31-én. I. m. 142. k. Amennyire nyilvánvaló, hogy Kölcsey Kazinczyánus Csokonai-kritikája a szeme előtt tartotta Schiller nevezetes Bürger-kritikáját, annyira kérdéses, hogy Kazinczy olvasta-e.

⁷² Kazinczy Ferenc: CSOKONAINAK SÍRKÖVE. In: Kazinczy: MŰVEI I. I. h. 727.

⁷³ Levél Cserey Farkasnak 1805. október 7-én. KAZLEV III. 824, 449. Az említett könyv William Hamilton gyűjteményének pompás 1761-es kiadása: COLLECTION OF ETRUSCAN, GREEK AND ROMAN ANTIQUITIES FROM THE CABINET OF THE HON. W. HAMILTON HIS BRITANNICK MAYESTY'S ENVOY EXTRAORDINARY AT THE COURT OF NAPLES. Modern kiadása Köln & cetera: Taschen, 2004.

tervét föl is vázolta még 1791-ben.⁷⁴ Nicolas Poussin (1594–1655) és Schiller lebegett a szeme előtt. Poussin Louvre-ban látható képén pásztorok betűzik ezeket a szavakat egy síron. Kazinczy a C. P. Landon által kiadott *Französische Kunst-Annalen* metszeteről ismerte,⁷⁵ s olvasott arról is – talán ez adta az ötletet –, hogy Poussin ekkortájt tervezett (valójában csak 1830-ban fölállított) síremlékére e sorokat akarják vésni. Schiller verse, a RESIGNATION (LEMONDÁS) pedig így kezdődik: „*Auch ich war in Arcadien geboren*”.

A jelentés, amelyet Kazinczy magától értetődőnek tartott, ez: „*Egyike voltam hazám kedvelt énekesinek én is, s boldog éltet éltem a mesterség szép régiójában.*”⁷⁶ Ám ez az ő korában egyáltalában nem volt evidens, s csak a Schiller-vers hosszan tartó hatása tette lassan azzá. Kármán József például egy évtizeddel azelőtt a következő értelmet tulajdonította a mondatnak: „*A természet együgyű és ízes örömeit szoptam én is joltévo emléiből.*”⁷⁷ A francia hagyomány Kazinczyhoz hasonlóan értelmezte az „*et in Arcadia ego*”-t. „*Je vivais aussi dans la délicieuse Arcadie*” – fordította Diderot 1763-ban.⁷⁸ Ám amikor Sir Joshua Reynolds, a *pictor doctus* 1769-ben megmutatta barátjának, Dr. Johnsonnak új festményét, amelyen két hölgy elmélkedik ugyane szövegű sírfeliraton, a tudós kritikus nem értette a szöveget. Sir Joshua azt mondta: „*A király megmondhatta volna önnek. Amikor tegnap látta, azonnal azt mondta: »A háttérben egy sírkő van. Igen, igen, Arkádiában is van halál.«*”⁷⁹ Úgy látszik, Fazekas Mihály is ezt az értelmet sejtette, amikor úgy vélte, hogy maga a szarkofág mondja: „*A' legszebb környékenn is ott vagyok én.*”⁸⁰ Valóban, a mondásnak legalább két értelmezési hagyománycsoportja van: 1. Valamely múltbeli, a természethez, a természetes, ártatlan, aranykori élethez kapcsolódó (pásztori és/vagy költői) boldogságra való visszaemlékezés, amelyet a halál vagy más zsarnoki kényszer megszakított (Goethe több mint egy évtized múlva az ITALIENISCHE REISE mottójaként itáliai gyönyöreire utalt ezekkel a szavakkal); 2. A *memento mori* gondolata: nincs olyan jelenbeli boldogság, amelyet ne fenyegetne a jövőben a halál. Panofsky feltáró vizsgálata nyomán tudjuk, hogy az „*Et in Arcadia ego*” fordulat ugyan vergiliusi hagyományra tekint vissza, de nem antik, hanem barokk. Először Giovanni Francesco Guercino képén jelent meg az 1620-as évek elején,⁸¹ méghozzá – ahogy a síron vagy falmaradványon látható koponya mutatja – egyértelműen a másodikként megnevezett értelemben. Az értelmezési fordulatot Poussin két vagy három évtizeddel későbbi képe jelentette, amennyiben az nem az elkerülhetetlen jövőre, hanem a múltra utal. Nem maga

⁷⁴ Vö. levelét Batthyány-Strattmann Alajos hercegnek 1791. január 7-én. In: Kazinczy: MŰVEI II. I. h. 42. kk.

⁷⁵ Landon németre fordított évkönyveinek metszeteit máskor is ajánlotta kenotáfium céljára, 1809-ben Deseffwy gróffal közösen a győri csata halottairól megemlékező síremlékre tett javaslatban. *Erdélyi Múzeum*, VI. füzet, 1817. 184.

⁷⁶ Kazinczy Ferenc: MAGYARÁZÓ JEGYZÉSEK A CSOKONAI SÍRKÖVE IRÁNT TETT JELENTÉSRE. In: Kazinczy: MŰVEI I. I. h. 730.

⁷⁷ Kármán József: A NEMZET CSINOSODÁSA. I. h. 81. A kontextus kritikái: a mezei élet a tudományok terjedésének akadályá.

⁷⁸ Denis Diderot: SALON DE 1763. In: Diderot: ŒUVRES IV. (Éd. par Laurent Versini.) Paris: Robert Laffont, 1996. 645.

⁷⁹ C. R. Leslie and Tom Taylor: LIFE AND TIMES OF SIR JOSHUA REYNOLDS. London, 1865. Idézi Erwin Panofsky: ET IN ARCADIA EGO. POUSSIN UND DIE TRADITION DES ELEGISCHEN. In: Panofsky: SINN UND DEUTUNG IN DER BILDENDEN KUNST. (MEANING IN THE VISUAL ARTS). Köln: DuMont, 1978. 351.

⁸⁰ Fazekas Mihály levele Kazinczy Ferencnek 1806. szeptember 23-án. KazLEV IV. 997, 322.

⁸¹ Panofsky Giulio Rospigliosi, a későbbi IX. Kelemen pápa személyében a felirat szerzőjét is valószínűsítette. Vö. Panofsky: i. m. 359.

a halál – a sír vagy a koponya – szólítja meg képbeli nézőit, illetve a kép nézőit, hanem a halott. „*Poussin Louvre-képe már nem drámai találkozás a halállal, hanem kontemplatív elmerülés a halandóság gondolatában.*”⁸²

Egy klasszicista és egy barokk értelmezés áll tehát szemben egymással. Kazinczy kétségtelenül a halott költőt beszéltette, de Főhadnagy Fazekas – aligha az általános műveltséghez amúgy sem tartozó tradíció ismeretében, hanem mint jó latinista – úgy értelmezte, hogy a szarkofág szólal meg. (A mondat korrekt értelme – mivel az „et” szabályszerűen a közvetlenül utána álló „Arcadia”-ra és nem az „ego”-ra vonatkozik – ugyanis az, hogy „Árkádiában is [létezem] Én [a Halál]”, nem pedig az a módosult változat, hogy „Én is [éltem] Árkádiában”).⁸³ Ezért tartotta nem helyénvalónak az epítáfiumot, és ez a kifogás egyáltalában nem abszurd vagy parlagias. Csak a német neoklasszicizmus és a „Drang nach Süden” hatására vált a későbbiekben egyértelművé az elégius értelmezés, s ennek magyarországi elterjedéséhez járult hozzá Kazinczy. Berzsenyi és Kölcsey már ennek tudatában használta.⁸⁴ Ugyanakkor a Kazinczy által felhozott érvek mellett azt is látnunk kell, hogy feliratterve finoman és talán kétértelműen utalt Csokonai rousseau-izmusára is, amennyiben az Árkádia primitív életformáját előnyben részesíti a civilizációval szemben. A barokk halottkultuszt, amely itt a beszélő koponya, a beszélő szarkofág formájában jelenik meg, elutasította. Ekkor vesztette el első gyermekét, s ezért az ő emlékkövét is tervezte. Aligha kapta még kézhez Fazekas levelét, amikor annak kelte után két nappal ezt írta Csereynek: „*A’ Görögök nem szenvedhettek semmi kedvetlent; ők még a’ rútat is szépben adták elő. Sarcophagusaikon tánczó Geniusok láttattak. Nem egy Csontváz kaszáta-el nálók az életet – az efféle iszonyúságokat csak a’ keresztyén Művészek tudták kigondolni – hanem Ámor maga egy megfáradt szép Ifjú, eltiikkadt egyik lábszárát pihentetve, rá könyöklött a’ visszájára fordított fáklýára s szunnyadni látszott, vagy: A’ még gyermek Ámor megragad egy szép leány gyermeket, s ajakára nyomván szent csókját, azt a’ maga mátkájának eljegyezi, Görögül mind a’ lélek (a’mit itt a’ leány jegyez), mind a’ Lepe Psychének hívattatván, ezt a’ mennyei Jegyest Psychének nevezték el és Lepkeszárnyakat adtak neki.*”⁸⁵ E sorok arra vallanak, hogy Kazinczy olvasta Lessing nagy vitáját arról, hogy az ókorban a halált nem csontvázként ábrázolták, vagy legalább Herder recenzióját Lessing művéről, s eszében járhattak Schiller Lessingtől ihle-

⁸² I. m. 364.

⁸³ „...*azt ugyan, hogy: et in Arcadia etc. nem láthatom által, hogy lehessen így fordítani: én is Arcadiába.*” Fazekas id. levele. KazLEV IV. 997. 322. Panofsky szemantikai elemzését vitatta Louis Marin: ZU EINER THEORIE DES LESEN IN DER BILDENDEN KUNSTEN: POUSSINS ARKADISCHE HIRTEN. In: Wolfgang Kemp (Hg.): DER BETRACHTER IST IM BILD. KUNSTWISSENSCHAFT UND REZEPTIONSÄSTHETIK. Berlin: Reimer, 1992. 161. kk. Am érvével, hogy szándékosan nyitva hagyott, töredékes és többértelmű *oratio imperfectáról* lenne szó, nem kell foglalkoznunk, mert mind Kazinczy, mind Fazekas egyértelmű jelentést adott.

⁸⁴ „*Én is öröme születtem / Árkádia berkeiben*” – parafrázálja Schillert Berzsenyi ÉLETFILOZÓFIA című 1811-es költeményében. Kölcsey esete kicsit komplikáltabb. Az ARCÁSZ című ifjúkori versének (1809) első sora jelen időbe teszi a mondatot („*Arcádiában élem életemet*”), s a jövőre utal („*Egykor sötét sír zár el engemet*”). De a sírt pásztorok találják meg, s így válik a vers visszaemlékezővé: „*A két szemekkel szép pásztorleány / sohajtva kérdi pásztorát: / Mért szünt meg a dal mely folyt édesen / Arcádiának halmain? // Hiába sohajt a pásztorleány! / Engem sötét gödör fedez, / Myrtust szór arra tájunk pásztor / Kit Ámor szent lánggal hevít. / Olvadva zengi majd zöld síromon / Szerelmeit s szerelmimet, / S nem fogja elfeledni berkeinek / Szent éjiben Echo nevem.*” Kölcsey – mint későbbi tanulmányából kitétszik – ismerte Poussin képét. A LEÁNYÖRZŐ. A KOMIKUMRÓL. In: KÖLCSEY FERENC ÖSSZES MŰVEI I. Szépirodalmi, 1960. 604.

⁸⁵ Kazinczy levele Cserey Farkasnak 1806. szeptember 25-én. KazLEV IV. 1000. 325. k.

tett sorai is a GÖRÖGORSZÁG ISTENEI-ből: „*Damals tat kein gräßliches Gerippe / Vor das Bett des Sterbenden. Ein Kuß / Nam das letzte Leben von der Lippe, / Seine Fackel senkt ein Genius.*”⁸⁶

Winckelmann véleményét nem ismerjük Poussin e képéről, noha Bellorinál olvashatott róla, és több más festményét említette műveiben. A „régiek szép egyszerűsége”, a „szoros antik rajzolat” igénye azonban Kazinczynál teljesen winckelmanniánus. A lepke mint a lélek allegóriája is híven követi a régieket, Winckelmann maga többször írt róla, bár nem ókori művészettörténetében.⁸⁷ Megjegyzem, hogy Winckelmann az allegóriákat hajlamos volt a művészet általános nyelvének tekinteni. Egy ilyen, a nyelv és az allegória között vont párhuzamból világlik ki, hogy Winckelmann, aki Kazinczy (és Döbrentei) véleményével ellentétben korántsem volt a modernizált német nyelv mestere,⁸⁸ hanem a humanista hagyomány szerint inkább darabos gravitasszal, nehézkesen, régiesen, sok latinizmussal írt,⁸⁹ azon egyetlen alkalommal, amikor a nyelvújítás elvi lehetőségéről nyilatkozott, ortológusnak mutatkozott: „*Épp annyira megengedhetetlen e hiányt [a modern allegóriák hiányát] saját gondolatokkal kiegészítve pótolni, mint újonnan készített szavakkal pótolni egy nyelv hiányát, mivel mind itt, mind ott azt akarjuk, hogy megértsenek bennünket: mert korunk immár nem allegorikus, mint az ókor, ahol az allegóriák a valásra épültek és összefonódtak vele, és ezért mindenki elfogadta és ismerte.*”⁹⁰

⁸⁶ „*Akkor nem bukott ijesztő csontváz / Haldoklók ágyához. Egy szelíd / Csók az ajkon – végső életsongás, / s Genius lehajtá tűzeit.*” Gulyás Pál fordítása. L. még Schiller 1796-os distichonját: DER GENIUS MIT DEM UMGEKEHRTEN FACKEL. Vö. továbbá Gotthold Ephraim Lessing: WIE DIE ALTEN DEN TOD GEBILDET [1769]. In: Lessing: WERKE UND BRIEFE IN ZWÖLF BÄNDEN 6. (Hrsg. v. Klaus Bohnen.) Frankfurt/M.: Deutscher Klassiker Verlag, 1985. Vö. még Johann Gottfried Herder: WIE DIE ALTEN DEN TOD GEBILDET? In: Herder: SÄMTLICHE WERKE V. Hrsg. von Bernhard Suphan. Hildesheim, New York: Georg Olms; Anstalt: Weidmann, 1967. [1891] 656. kk. Amor-ról és a lepkéről Lessingnél is olvashatunk, Psyché viszont Herder kiegészítése. Lessing vitatta egy lefelé fordított fáklás ifjú Belloritól származó azonosítását Ámorral, mondván, hogy nem minden szárnyas ifjú vagy gyermek Ámor; s ez az alak maga a görög módra elképzelt Halál. Herder Ámor és Psyché alakjáról magáról tételezte föl, hogy jelentheti a kétfajta testvéri álmat, a mindennapit és a végsőt. (A Halál és az Alvás, mint párosan megjelenő génuszok, Winckelmann-nál is föltűnik, például GESCHICHTE, i. h. XXII. [I. XVI.]) Meglehet, hogy ez a forrása Kazinczy leánya halálára írt EGY GYERMEK SÍRKÖVÉRE című epigrammájának („*Téged nyájás anyád' karjáról Ámor ölelt el, / 'S égő csókjai közt, szép Phigie, Psyche levél...*”), s emlékművének, amely terve szerint vagy Canova Psychéjének, vagy egy antik Ámor és Psychének a másolata. Ugyanakkor Csanádi-Bognár Szilvia egy másik lehetőséget említ (miközben Lessingre is utal), mondván, hogy „*Psyche ábrázolása ebben a formában szerepelt Wieland Die Grazien című kötetének képein is, amelyek közül egy másikat, a fáklát tartó puttót Kazinczy felhasználta a Fordított egyveleg írásaiban*”. Szauder József ezzel kapcsolatban Winckelmann, Lessing és Schiller mellett arra hívja fel a figyelmet, hogy Canova XIII. Kelemen-síremlékének (a római Szent Péter-bazilikában) jobb oldali mellékalakja szárnyas génusz lefelé fordított fáklával. VETERIS VESTIGIA FLAMMAE. In: Szauder: AZ ESTVE ÉS AZ ÁLOM. I. h. 387. kk. Hugh Honour ezt a figurát „*Winckelmann művészi eszményének egyik legtökéletesebb beteljesülése*”-ként jellemezte. Hugh Honour: KLASSICIZMUS. Corvina, 1991. 137. Vö. még Pál József: CANOVA ÉS KAZINCZY. MEGJEGYZÉSEK A HALÁL NEOKLASSZIKUS ÁBRÁZOLÁSÁHOZ. *IK*, 1978/2. 187–194.

⁸⁷ Vö. „*Denkmale der Kunst des Altertums*”, ill. „*Versuch einer Allegorie, besonders für die Kunst*”. In: Johann Winckelmanns SÄMTLICHE WERKE. Von Joseph Eiselein, Donauöschingen: Verlag deutscher Klassiker, 1825. Bd. VIII. 330. k., Bd. IX. 140. k. Kazinczy forrása vagy egyik forrása – mint Csanádi-Bognár Szilvia hivatkozott szakdolgozata kimutatta – Bernard de Montfaucon L'ANTIQUITÉ EXPLIQUÉE ET REPRÉSENTÉE EN FIGURES című híres műve volt, amelyből még 1792-ben a pesti egyetem könyvtárában kímásolt képeket.

⁸⁸ Kazinczy e véleményét l. 49. l.j., Döbrenteihez vö. A NÉMET PRÓZA TÖRTÉNETEI című kompilációját, ill. fordítását az *Erdélyi Múzeum* 3. füzetében, 1815. 58., 71. A magyar olvasó innen tájékozódhatott Winckelmann műveiről, mivel Döbrentei forrása felsorolta a főbbeket: „*Über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerey und Bildhauerkunst. Über die Baukunst der Alten. Von den herculanischen Entdeckungen. Von der Fähigkeit der Empfindung des Schönen und der Kunst. Geschichte der Kunst des Altertums. Versuch über Allegorie.*” I. h. 71.

⁸⁹ Vö. Walter Rehm bevezetőjével. In: Winckelmann: BRIEFE I. Berlin: Walter de Gruyter, 1952. 6.

⁹⁰ Johann Joachim Winckelmann: VERSUCH EINER ALLEGORIE, BESONDERS FÜR DIE KUNST. In: KLEINE SCHRIFTEN UND BRIEFE. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1960. 189. k.

Winckelmann pályakezdő drezdai traktátusában a kortárs művészeket szólította meg, s azoknak kívánt útmutatást adni. Rómában megírta az ókori művészet történetét, s ennek a könyvnek már a befogadó a címzettje. A „művészet vége”, „művészet halála” gondolat korai prefigurációjaként a művészet ideális csúcspontja olyan erővel került az antikvitásba, hogy kevés helye maradt az új művészetnek, s a művészeti kultúra feladatává inkább a régi művészet modern élvezete, mint a modern alkotás létrehozása és befogadása vált. Am ezzel párhuzamosan – s korántsem gondolati egységben nagy vállalkozásával – a drezdai tanulmány programjából a modern művészek számára művészeti nyelvet akart rekonstruálni egy történeti allegóriaszótár és leírás formájában, s el is készítette *VERSUCH EINER ALLEGORIE, BESONDERS FÜR DIE KUNST* című könyvét. E tudós mű filozófiai alapjai a *GESCHICHTE*-vel ellentétben merőben konzervatívak, s a fent idézett mondat tulajdonképpen nem más, mint annak öntudatlan elismerése, hogy a vállalkozás tisztán filológiai, ikonográfiai oldalán túl nem töltheti be azt a feladatot – *für die Kunst* –, melyet szerzője szánt neki. Ha ugyanis az allegóriák életalapjai megrendültek, s ez az oka az újítások tilalmának, akkor fölvetődik a kérdés, hogy miképpen lehet e megrendült s immár nem létező életalapon új művészetet létrehozni, s ha korunk immár nem allegorikus, miért legyen allegorikus a kor művészete. A drezdai írás híres paradoxonának – „*Az egyetlen út számunkra, hogy naggyá, sőt, ha lehetséges, utánnozhatalanná váljunk: a régiek utánzása...*”⁹¹ – ezzel egy fölötte negatív értelme válik uralkodóvá. A pozitív értelem a régiek történelmi meghatározottságának kidolgozása, amelyben az utánzás a görög művészet *mimézisét*, követését, de korántsem másolását jelenti. A negatív értelem, amely visszavezet egy pedáns, tudóskodó barokk művészetfelfogáshoz, a régiség történelmietlen mértékként való rögzítése, amelynek a változtathatatlan, újíthatatlan allegóriaszótár az eredménye. Éppenséggel nem a nagy, hanem a kis művészetekhez vezet ez, és az emblémaművészet reneszánsz eredetű, de a barokkban virágzó tradíciójához kapcsolódik, amely a könyvvignetták és emlékjelek – a kép mint felirat – formájában még Kazinczyt is foglalkoztatta, mint ahogy megfordítva, a felirat mint kép, az embléma jellegű epigramma kedves műfaja volt. A *GESCHICHTE* ezzel szemben történelmileg rögzítette az antik művészet határait, és némi melankóliával visszahúzódott a modern művészet területéről, miközben alapvetően járult hozzá a recepció modernizálásához és új, történelmi kultúrafogalmunkhoz. A következő nemzedékeknek ezzel adott lehetőséget arra, hogy az immár plasztikus, történelmi régiségfogalommal szemben kidolgozzák a modern művészet fogalmát. Herder már 1778-ban a szobrászat és a festészet ellentétében ragadta meg az antik és modern különbségét, és sorra követték a hatalmas új konstrukciók: naiv-szentimentális, szépérdekes, klasszikus-romantikus, objektív-szubjektív, Dél-Észak, univerzális-nemzeti stb.

Kazinczy mindezzel szemben egy – hogy úgy mondjam – puhább megoldást választott, de ő sem maradhatott – legalábbis az emblematikán túl – szigorú winckelmaniánus. Ez a megoldás – mint láttuk – az emelkedett klasszikus ízlés fogalma, amelyben ellentmondásmentesen épülnek egymásra a régi és az új klasszikus korszakok. Ellenfogalma a nem klasszikus volt, amely talán már Anakreóntól, de mindenesetre Ovidiustól kezdve, a gótikán és a barokkon keresztül terjedt a heterogén kortársi antiklasszikus tendenciáig, például a deákos, „mendikáns” tradicionalizmusig, a könnyűkezü rokkó alkalmi költészetig, a népiességig, a túlfeszített, ellenőrizetlen zseniális eredetiségig vagy a nemzeti romantika kezdeményeiig. Mindezeket – vagy mindezek veszedelmét, hiszen hatalmas tehetségét fölismerte – együtt látta Csokonaiban, s ezért

⁹¹ Winckelmann: *GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL A FESTÉSZETBEN ÉS A SZOBRASZATBAN*. I. h. 8.

nagyon jellemző, hogy elismerését is az „antiklasszikus” – Winckelmann-nál szintúgy emlegetett – képzőművészeti mintapéldájával, a holland életképfestéssel fejezte ki. Vitéz népdalainak mesteri voltát kései visszatekintésében is az ideállissal ellentétesnek gondolt, alárendelő módon azzal jellemezte, hogy „*Csokonai egy igazi Teniers és Ostade*” volt.⁹²

A különbség Winckelmann és Kazinczy neoklasszicizmusa között kevésbé az antiklasszicizmus megítélésében mutatkozott, hanem abban, hogy Kazinczy kortársa és ismerője lévén a Winckelmann utáni német nemzedéknek, tanúja volt és hatott rá az a nagyszabású új művészeti – irodalmi és nem képzőművészeti – föllendülés, mellyel Winckelmann egyáltalában nem számolt, s amely mégis sok szálon kapcsolódott hozzá. De míg Kazinczy kontinuumban fogta fel Winckelmann-t és Goethét, addig Goethe nagy integrátor létére is azt mondta Winckelmannról, hogy: „tanulni *nem tanulunk semmit őt olvasva, de válunk valamivé*”.⁹³ Válunk valamivé: azzá, akit nem lekötöz a pedáns szabályrendszerre visszamerevedő radikális winckelmanni ízléleszmény, hanem mintegy elrugaszkodva tőle léphetünk saját utunkra, tanításának kevésbé tartalmaiból, mint gesztusából okulva. Az idézett Goethe-mondat persze maga is túl radikális; a Schlegelék, Schelling, Hegel (és maga az Itáliába utazó Goethe) Winckelmanntól tanulták az antikot, hogy a modernet ellentétként különböztethessék meg tőle. Ám itt váltak szét a Winckelmannból induló utak. Az antik és modern ellentéte éppúgy tudatosodott a modern klasszikában, mint a romantikában (azt is mondhatnánk, hogy mindkettőnek feltétele volt ez), de létezett egy banális (a neoklasszicista képzőművészetben csakhamar eluralkodó) s később egyre inkább nyárspolgári-ókonzervatív vonásokat öltő normalklasszika, melynek jellegzetessége éppen az ellentét észre nem vétele vagy elutasítása volt, s az antiklasszicizmus elvetése egyre inkább a modern *en bloc* elvetésébe torkolt. Továbbá Winckelmann hatott a maga szűkebb értelemben vett s általa alapított tudományos diszciplínájában, a klasszika archeológiában, amelyet – legalábbis elvileg – nem érintettek a fenti kérdések.

Kazinczy kompromisszumos megoldását Winckelmannra vonatkoztatva tehát az jellemzi, hogy az ímént vázolt dilemmákat nem észelve kezelte abszolút tekintélyként – egyben tartva, ami szétvált vagy szétválni készült. Az ilyen és hasonló kompromisszumok talán hozzájárultak, hogy nemzedéktársai közt ő lett mintegy másfél évtizedig a magyar kultúra vezére. Hiszen nem kevesen képviseltek más markáns, többé-kevésbé egyenrangú pozíciót (például Verseyhy, Batsányi, Kármán, dr. Földi vagy az irodalomnál tágabb lehetőségekre tekintve Berzeviczy, Dessewffy gróf), noha az is igaz, hogy a véletleneknek, a karaktereknek, az energiáknak, az ambícióknak (illetve azok hiányának), a politikai hatalom tűrészatárának és számos egyéb körülménynek is szerepe volt rendeltetésének létrejöttében. De az egyensúly, amelyet Kazinczy kialakított, szükségképp instablnak bizonyult, s saját körének, valamint hívei táborának minden jelentős alakja – persze számos más okból is – előbb-utóbb eltávolodott tőle. A legnagyobb ellenkezést az originalitás kérdésében elfoglalt álláspontja váltotta ki.

⁹² Német nyelvű levél Romy Károly Györgynek 1829. október 26-án. KAZLEV XXI. 5081, 178. Érdekes, nyilvánvalóan nem filológiai természetű összefüggés, hogy tizenöt év múlva – az antiklasszikus kritikák közhangulat megfordított értékhangsúlyával – Vahot Imre majd a MEGY A JUHÁSZ SZAMÁRON... kapcsán Jan van Goyent emlegeti, s a 40-es és 50-es években Petőfi költészete Pulszky Ferencnek és Erdélyi Jánosnak is eszébe jut-tja a holland tájkép- és csendéletfestészetet. Vö. Korompay H. János: A „JELLEMZETES” IRODALOM JEGYÉBEN. Az 1840-ES ÉVEK IRODALOMKRITIKAI GONDOLKODÁSA. Akadémiai; Universitas, 1998. 399.

⁹³ Johann Peter Eckermann: BESZÉLGETÉSEK GOETHÉVEL. 1827. február 16. Magyar Helikon, 1973. 239. Györffy Miklós fordítása.

Ezeket a folyamatokat Winckelmann vonatkozásában azonban legföljebb csak negatív lehet leírni: a Kazinczy-kör fiatalabb tagjai számára a német művészettörténész a múlt jelentős tudósa, de kitüntetett tekintélyét mások vették át. Talán csak Fáy András jelentett kivételt. Berzsenyinéél találánánk a legkézenfekvőbbnek, hogy Winckelmannnal erősítette légyen esztétikai nézeteit,⁹⁴ de már Erdélyi János észrevette, hogy Jean Paulból idézte.⁹⁵ Az *Erdélyi Muzéum* tíz füzetében egyetlen cikkben került szóba, Kölcsey pedig, noha mint ifjú kazinczyáner minden bizonnyal forgatta, érdemi vonatkozásban alig említette.⁹⁶ (A negyvenes években aztán az ókonzervatívva merevedő neoklasszicizmus elleni harcban, az egyéni vagy eszményi ellentétében aktualizálódott, mint tiszteletre méltó ősellenség, olyan jelentős kritikusok munkájában, mint amilyen Henszlmann Imre és Erdélyi János volt.)⁹⁷ Annál figyelemreméltóbb, hogy Köl-

⁹⁴ Vö. Csetri Lajos: BERZSENYI POÉTIKÁJÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL. In: Csetri: AMATHUS. VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK I. L'Harmattan, 2007. 181.

⁹⁵ Vö. Erdélyi János: BERZSENYI DÁNIEL ÖSSZES MŰVEI. In: Erdélyi: IRODALMI TANULMÁNYOK ÉS PÁLYAKÉPEK. I. h. 142.

⁹⁶ Rohonyi Zoltán egy tanulmányában (A „TÖKÉLET IDEAJÁTÓL” A LÉLEK SZABAD TETSZÉSÉIG. [JEGYZETEK KÖLCSEY KRITIKAI NORMÁIRÓL ÉS KORAI KRITIKAELEMELTI TÖREDÉKEIRŐL]. *Jelenkor*, 2002. július/augusztus, 827–841.) a fiatal Kölcsey kritikai nézeteit a winckelmanni diskurzusból a kantí diskurzusba való átmenetként jellemzi, ám ennek prezentálása – amennyire érvelését követni tudtam – nem meggyőző. Bizonyos winckelmanni idézetekről van szó, amelyek konkrét hatása Kölcseyre nem igazolható, az összefüggésben pedig semmi sajátosan winckelmanni nincs. A „Tökéletnek ideája” ugyanis olyan neoplatonikus színezetű szellemi közjósággal, melynek nyelvét Winckelmann ugyan beszélte, de éppen leglényegibb és legeredetibb törekvései szembekerültek vele. A kiválasztott legfontosabb idézet is erre vall, hiszen benne van ugyan egy sokszor idézett üres platonizáló bók arról, hogy a „legfőbb szépség Istenben van”, de mindjárt ott találjuk mellette azt az állítást, hogy „a szépség okát nem lehetjük fel önmagán kívül”, vagyis nem vezethető vissza Isten láthatatlan szépségére. Winckelmann kifejezetten antimetafizikai összeállítottságának újdonsága az volt, hogy az ideál a metafizikai létrán nem kapaszkodott fel a láthatóból a láthatatlanba, hanem céljához ért, *megvalósult az ideált megtestesítő műalkotásban*. Éppen ezért Winckelmanntól távol állt a neoplatonikus hagyománynak még barátjánál, Mengsnél is eleven tanítása, hogy a szépség a tökéletesség látható fogalma volna, s kifejezetten antiplatonikus volt abban a tekintetben, hogy az isteni, emberi/természeti, művészi szépség létrendi hierarchiáját részben elvetette, részben megfordította: a természetből válogató művészi szépséget magasabb rendűnek tartja a természeti szépségnél. Kölcsey viszont platonikus színezetű félmondatát – a „Tökélet minden különböző formák alatt is épen olyan szükségesen Egy, mint az Istenség” – egy Winckelmanntól sarkalatosan idegen zsenielmélet kontextusába helyezte, s mind a zseninek, mind a filozófusnak e kijelölt ideál teljesen soha meg nem valósítható elérését tűzte ki célul. Ennek a gondolatnak a savát-borsát az az inkonzekvencia adja, hogy a filozófus vizsgálódó lelke a zseni teremtő lelkéből lelkedzett művekből vonja el az elérhetetlen ideál szabályait, a kánont, miközben magának a zseninek szabadságot (és öntudatlanságot) ad, hogy eltérjen tőle. (Vö. Kölcsey Ferenc: A POÉZIS ÉS KRITIKA, ill. JEGYZETEK A KRITIKÁRÓL ÉS POESISRŐL. In: KÖLCSEY FERENC MINDEN MUNKÁI, IRODALMI KRITIKÁK ÉS ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK I. I. h. 20. és 33. k.)

⁹⁷ Vö. mindenekelőtt Erdélyi híres 1847-es EGYÉNI ÉS ESZMÉNYI című esztétikai cikksorozatát, melyben a kritika tárgyává tett idealizmus reprezentatív képviselőjeként Winckelmannra (AZ ÓKORI MŰVÉSZET TÖRTÉNETE) és Schillerre (LEVELEK ÉS EMBER ESZTÉTIKAI NEVELÉSÉRŐL) hivatkozik – Winckelmann-ismertetése, különös tekintettel a herélték és „fi-némberek” (hermafroditák) eszményiségének hangsúlyozására, némiképp parodisztikusnak is nevezhető –, a mi irodalmunkban pedig „az eszményiségnek szűpítés vagy szűbítésre vonatkozó magyarazátát Kazinczy kezdé és terjeszté...”, majd Kölcsey, Bajza és Szontágh folytatta. Erdélyi János: EGYÉNI ÉS ESZMÉNYI. In: Erdélyi: FILOZÓFIAI ÉS ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK. (S. a. t. Erdélyi Ilona.) Akadémiai, 1981. 584. k., 590. Ezekben a harcokban Winckelmann gyakran Charles Batteux-vel (1713–1780) került tandembe, akivel csak egy nagyon általános értelemben vett klasszicizmus rokonította, amennyiben az ideális szépség és a természetutánzás normáját mindketten a klasszikus elekióelmélet révén tudták összekapcsolni. Ennek az idealizmusnak a védelme valóban konzervatívizmussá merevedett, s így tűnik fel Császár Ferenc ismert Petőfi-bíráta (az *Életképek* kritikai melléklapjának, az *Irodalmi Örnek* 1845. augusztus 16-i számában) Kazinczy Csokonaival szembeni kritikai fenntartásai paródiájának. A választékos „klasszikai” válogatással szemben a „regényes” változatok, az egyik szabályozott, a másik szabad, s ebben az ellentétben Erdélyi János 1855-ben a klasszikus oldal „legilletékesebb műbírúit és műbíróvárait” a múltból külföldön Winckelmann (és Rumóhr), nálunk Kölcsey (és – a még élő – Szontágh Gusztáv) személyében nevezte meg. EGY SZÁZADNEGYES A MAGYAR SZÉPIRODALOMBÓL. In: Erdélyi: IRODALMI TANULMÁNYOK ÉS PÁLYAKÉPEK. I. h. 204. Vö. Korompay H. János: A „JELLEMZETES” IRODALOM JEGYÉBEN. I. h. passim.

csey egy kérdésben mestere ellenében tért vissza a Winckelmanntól származó történelmi sémához.

Az ógörög kultúra autochton voltáról van szó, amely Winckelmann egész konstrukciójának talpköve. Kazinczynál ez az autochtónia – mint láttuk – megszűnt a minták, az idegenből való kölcsönzések láncolatában. Ha nem tudjuk, hogy „*Maeonis*” kitől tanulta el dalát, amelyet „*Quirina*” aztán tőle tanult, az csak annyit jelent, hogy az előzményekre a feledés homálya borul. A Kazinczy-körből kiváló Kölcsey viszont ugyanazért tért vissza az autochtónia gondolatához, amiért Kazinczy eltért tőle: mindketten a magyar kultúra kívánatos modelljén gondolkodtak. Az autochtónia Kölcseynél nem jelent radikális, mitikus helyben keletkezettséget, hanem az esetleges – s ami fontos, nem magasabb kultúrszinten álló – idegen befolyások *teljes* áthasonítását. Így jelenhetnek meg egyes nagy alapításmítoszok (mezőgazdaság, írás, temetkezési szokások, városok stb.) esetenként nem görög kultúrhéroszoktól eredeztetve, akik a görög mitológia szerves részévé válnak. Ellenpélda és nagyon jellegzetes ellenpélda a gyarmatosítóké és utazóké: Sir Joseph Banks vagy Georg Forster Tahitin.⁹⁸ Az emberi életkorok szerint elképzelt kultúrákban a gyermek vagy ifjú nem tudja a maga képére hasonítani az idegen, felnőttkorú hatásokat.

Visszatér a Kazinczynál elmosódott s el is tűnt görög–latin ellentét. „*Az istenségi erők a hellen föld gyermekeiben individualizáltattak, s így egy félig religiói sejdítésekéből, félig történelmi hagyományokból összealkotott hazai mythológia készült, mely a maga ezerféleképpen különböző, gyakran csudálatos, de mindég mosolygó alakjában egy vidáman exaltált poesisnek örök tárgya lett, s ez által a görög poesist a görög hazaisággal elválaszthatatlanul összevorrasztotta.*” (188. k.) Ezzel szemben a római történelmi körülmények „*nem valának a nemzeti poesis felderülésének kedvező vezércsillagi; annyival is inkább, mivel a római művészet és tudomány elébb hetrúriai, majd görög befolyás alatt, mint egészen idegen plánta nevedett fel, s az eredetiség színevel, mely nélkül a nemzetiség fenn nem állhat, nem bírhatta. A római poesis görög magvakból, görög színekkel virágozott ki; s ha Livius Andronicust, s közel követőit nem említjük is, de maga Virgilnek ragyogó pompájú nyelve, s a horátiusi líra mi vala egyéb Hellásban szedett zsákmánynál?*” (189. k.)

Kölcsey történetfilozófiai vázlatában a görög–latin ellentét mellett megalapozta az antik-modern ellentétet is, amely Kazinczynál egyáltalában nem öltött alakot. A modern maga is kezdettől ellentétben alapul: a kifejlődő nemzetek az antik nagyság és kultúra romjai között „bolyonganak”, s az új vallás e nagyság és műveltség megvetésére tanítja őket. Az antik férfibarátság szemben az asszonytisztelet (melyről a germánokról szólva Tacitus beszélt) a szerelmet megnesemíti, de egyben tragizálja is; a vallási önmegtagadással összefüggésbe hozva a „*mindég mosolygó*”, gráciával körülvelt apollói kultúrával szemben egy eleve meghasonlott szentimentalizmus jön létre „*vágy és rettegés, szenvedelem és megtagadás közt*”. (I. m. 191. k.) A pogány régiségen és az új nemzetek saját pogány mítoszain a kereszténység átka ült, de az új vallás aszketizmusa a maga testetlenségében nem kínált formát. Az idő mélye helyett a tér tágasságát lehetett fantáziával benépesíteni, „*s így tiündérezés, ritterség és szerelem vallási buzgósággal és köznépi babonával elvegyülve rendkívül való, bizarr világitásban tüntették fel a romantikát, mely az európai poesisre még akkor sem szűnt meg fő behatással munkálni, mikor a görög és római művek új életre hozatván, követés tárgyairvá tétettek*”. (I. m. 192.)

⁹⁸ Vö. Kölcsey Ferenc: NEMZETI HAGYOMÁNYOK [1826]. In: KÖLCSEY FERENC ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI • NEMZETI HAGYOMÁNYOK • PARAINESIS. (Szerk. Szabó G. Zoltán). Osiris, 2008. 187. k. „*Európának utazó fiai... Tahiti szelíd ege alatt énekeseket találtak, kik módjokkal a Homeridákra emlékeztetnek...*” I. m. 186.

Így jutunk tehát el a reneszánszsal kezdődő klasszicizmusokhoz a költészetben, amely, mint utánzás, „félíg eredeti állapot”, s a klíma és a nemzeti karakter változásai szerint Délen „lágyság és enthusiasmus”, Északon „magába-vonulás és epedés”, a franciáknál „elmésség és udvariság”. (Uo.) A nemzeti karakterek és a nemzeti nyelvek különbözősége eleve lehetetlenné teszi a görög poézissal való identifikációt. Kölcseynek is a winckelmanni gondolat kínálja az elrugaskodási pontot: „A görög költőnek mint a görög művész szobrának, busongása is szép és nyugalmas; vidámsága pedig tiszta, mint a felhőtlen ég. Az újkori lelkes költőnek bánatja gyakran a vérzésig gyötör; s vidámsága sok ízben annyi komolysággal vegyül fel, hogy e vegyületben egy egészen újalakú lélekállapot áll elő: Humor tudniülk, mely a régieknél ismeretlen.”⁹⁹

Noha eddig is sokat idéztem Kölcsey bámulatos írásából, az ezután következő bekezdést teljes egészében idemácsolom. „Ha régi és új poesis különbségeiről van szó, azt sem kell elfelednünk, hogy az új Európa költője a maga nemzetével nem áll a göröggel egyforma jóltevő összefüggésben. Keresztyén vallás és európai tudományos kultúra egyenlően kosmopolitismusra törekednek. Innen van az, hogy az a kirekesztő, saját centruma körül forgó, de egyszerűsmind lelket emelő nemzetiség, mely a hellennek tulajdona volt, Európában nem találtatik. Ezen sokféle népek minden politikai és morális elhajlásai, s minden különböző physikai fekvések mellett is, vallás s műveltség és kinézéseknél fogva csak úgy választatnak meg egymástól, mint az athenai görög a spártaitól, mint az ephesusitól a rhodusi. Azonban a görög a maga sokféle ágaztában is nyelv, játék, hagyomány és azon épült nemzeti poesis által bizonyos összevázó középpontot nyere, mely középpont Európában sem a nemzetek egybefolyásában a népek különválása, sem a népek különválásába a nemzetek egybefolyása miatt nem lel helyet. Ez az oka, miért az újabb időkben egy nemzetnek is oly nagy behatású költője, mint Homer nem születhetett; mert nem nyilván van-e, hogy mind Ariosto és hasonlója a magok tündérvilágában, mind Milton és Klopstock a religió szent tartományiban éppen úgy a nemzetiségtől különválasztott képeket állítottak fel népeik előtt: mint azok, kik a görög mythológiát hozák új életre? Magok a német új literatúrának bárdjai, kik a keresztyénség által feledékenységre hullott mythusokat s a római korban történt dolgokat vették tárgyazatba, nem szinte oly idegenek maradtak-e honokban, mint ha Perunak és Mexikónak régiségeit éneklették volna? A görög hagyomány szakadatlan idősorban, s mindég tiszteletben tartatva szállott a késő unokákra, s ez az európai hagyománnyal nem történt. Ezért nemzeti poesis való értelemben egy európai népnél sem találkozik, mert a poeta, még midőn saját korának történeteit éneklé is, nem szűnik meg hazája fíjaitól bizonyos távolságban állani, nem jöhetvén az összevázásnak azon pontjaihoz, melyekben a görög poesis állott a görög nemzettel.” (I. m. 192.)

A fentiekből következik, hogy a görög kultúra Winckelmann-nál megjelenő autochtóniáját Kölcsey egész más indíttatások alapján állította helyre, mint ahogy azt eredeti összefüggésében találjuk. Winckelmann a szépség normatív eszményét történelmileg rögzítette, s miközben tisztázta az immanens esztétikai normákat, elgondolkodott az autochtónia külső feltételein is. Ezeket az éghajlati viszonyokban és a politikai berendezkedésben (a szabadságban) látta. De az egyszer már létrejött s műalkotásokban megtestesülő normát mintegy ezektől a feltételektől függetlenül is érvényesíthetőnek vélte pályakezdő írásában a gyakorlatban is, később pedig a történetileg

⁹⁹ I. m. 193. A görög szobrok nyugalmának, csendesített szenvedélyének (a Laokoón esetében ellenőrzött fájdalomának) winckelmanni tétele a kor olyan állandóan szem előtt tartott és már Lessing óta egyúttal állandóan megvitatott közkinse, hogy Kölcsey szép parafrázisának (a görög szobor „busongása is szép és nyugalmas”) közvetlen forrását indokolatlan volna kutatni. Kölcsey egyébként is, mint valóban mély, spekulatív gondolkodó, jóval kevésbé használta a közvetlen idézés mankóit, mint Kazinczy.

feltárt norma a maga múltbeli történetiségében vált számára a kultúra fundamentumává. Kölcsey ezen a fundamentumon állt, de a görög kultúra sikerét példázatosan annak nemzeti öncélúságában vélte fölfedezni. A következő tétel (ellen)példájáról van szó: „*A hol ősi hagyomány vagy éppen nincs, vagy igen keskeny határookban áll, ott nemzeti poesis sem származhatik; az ott születendő énekes vagy saját (tisztulást és folyamatot nem található) lángjában süllyed el, vagy külföldi poesis világánál fog fáklyát gyújtani; s hangjai örökre idegenek lesznek hazájában. Mert a nemzeti poesis a nemzeti történet körében kezdi pályáját, s a lyrának később feltámadó s individuális érzelmeket tárgyazó zengése is csak ott lehet hazáivá, hol az a nemzeti történet régibb műzsájától kölcsönöz sajátját, s személyes érzeményeit a nemzeti hagyomány és nemzeti megnesesített életkör nimbusán keresztül sugározta.*” (I. m. 187.)

Azzal a paradoxonnal lehetne összefoglalni a problémát, hogy Kölcsey úgy ismételte meg, illetve hajtotta végre a herderi típusú művészetelméleti fordulatot a görög antikvitás winckelmanni neoklasszicista normativitásától az individuális nemzeti fejlődésfeltételek és a népelettel való összefüggés elsődleges figyelembevételéhez, hogy ennek is egyedüli normatív példája a görög antikvitás maradt. Ehhez fönn kellett tartania a görög autochtóniát, ellentétben Herderrel, akinek lényegi vitája Winckelmann-nal tulajdonképpen e dilemmával vette kezdetét.

Itt egy kis filológiai kitérőt kell tennem. Csetri Lajos – egy futó és kivételesen nem adatolt megjegyzése alapján – úgy látszik, Herder hatásának tulajdonította a görög autochtónia hangsúlyozását Kölcseynél.¹⁰⁰ Kétségtelen, hogy Herder sokféle – olykor egymásnak ellentmondó – módon hatott Kölcseyre. Az előbbi hosszú idézetek gondolataiból is nem egy eszünkbe juttathatta az IDEEN-t és Herder egyéb műveit. Herder különböző korszakaiból és korszakain belüli teoretikus vívódásaiból közismerten nagyon sok egymással ellentmondó tendenciát lehet kibetűzni.¹⁰¹ Valóban, ha azt olvassuk, hogy „[a] görög annyit sajátít el az egyiptomitól, a római a görögtől, amennyire szüksége van; ha jóllakott, a fölőslég a földre hull és nem törekszik rá”,¹⁰² akkor ez emlékeztet arra, ahogy Kölcsey a görög – de nem a római! – kultúra minden idegent áthasonító, magába olvasztó jellegéről beszél. Ám az ősforrás itt is – Herdernek is – Winckelmann. Kocziszky Éva egy tanulmányában erről a következőket írta: „*Az európai klasszicizáló művészi áramlatok eklekticizmusával ellentétben Winckelmann »tisztá«, »homogén« antikvitásképet alkotott, amely kizárólag a klasszikus görög művészet vélt eszményén alapult. Noha nem állt egyedül azaz, hogy a görögségnek különleges eredetiséget tulajdonítson, mégis a kortársaknál sokkal erőteljesebben hangsúlyozta autochton, a környező kultúráktól eltérő fejlődésüket. Kiemelte a görögöket az antik kultúrák összefüggéseiből, sőt a görög kultúra történeti rétegei közül is abszolútizálta az ún. »klasszikust«.*» Idegen népek valamennyi leleménye csak mint az első mag, úgy került Görögországba, s más természetet és alakot öltött abban az országban« – állítja az idézett esszében. (GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL.) És bár Herder is azok közé tartozott, akik történetietlennek tartották a görög művészet keleti gyökereinek

¹⁰⁰ Vö. Csetri Lajos: ADALÉKOK DÖBRENTAI ERDÉLYI MUZÉUMÁNAK IRODALOMSZEMLELETÉHEZ. In: Csetri: AMATHUS. VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK I. I. h. 170.

¹⁰¹ Ezeket az ellentmondásokat S. Varga Pál gondosan rekonstruálta – a már ismert kis elfogultsággal a „megelőzöttség” gondolata iránt – egy éppen Herdert és Kölcseyt összehasonlító tanulmányában: „...AZ EMBER VÉGES ÁLLAT...” A KULTÚRANTROPOLÓGIA IRÁNYVÁLTÁSA A FEJLŐGOSODÁS UTÁN – HERDER ÉS KÖLCSEY. Fehérgyarmat: Kölcsey Társaság Füzetei 10, 1998.

¹⁰² Idézi S. Varga Pál: i. m. 36. A „római a görögtől” mondatrész véletlenül kimaradt. L. Johann Gottfried Herder: AUCH EINE PHILOSOPHIE DER GESCHICHTE ZUR BILDUNG DER MENSCHHEIT. BEYTRAG ZU VIELEN BEYTRÄGEN DES JAHRHUNDERTS. 1774. In: Herder: SÄMTLICHE WERKE V. Hrsg. von Bernhard Suphan. I. h. 510.

winckelmanni tagadását, mégsem tudta magát kivonni az autochton görög zsenialitás gondolatának vonzereje alól. A PLASZTIKÁ-ról írt esszéjében ő is elismételte: »Semmi keleti, semmi föníciai, semmi egyiptomi jelleg nem maradt meg a görögök művészetében, egyszerűen göröggé vált.«¹⁰³

A magam részéről még nagyobb jelentőséget tulajdonítok a fiatal Herder éppen az autochtóniát illető Winckelmann-bírálatának. „*Tekinthetem-e a görög művészetet változásának minden fokán az önmagát eredendően és természetesen nevelő művészet eszményének és földolgozhatom-e ebben a formában? Kimetszhetek-e tetszésem szerint népeket, hogy bárki történetéből tanépitményt (Lehrgebäude) építsek? Aligha! és hát úgy rémlik nekem, hogy itt inog az egész winckelmanni építmény.*”¹⁰⁴ Mindenesetre a különböző herderi *Lehrgebäudék*ből ebben a kérdésben legalább két irány ágazik el. Az egyik egy leíró kultúrantropológiai irány, amely bírálja az autochtónia mítoszait (tehát például számba veszi a görög művészet orientális – ázsiai és egyiptomi – előzményeit), de ugyanakkor mind kiindulópontjában, mind a kívánatos végeredményben *minden* releváns kultúrának önálló individualitást és ezzel relatív autochtóniát tulajdonít. (Ez persze ismételt kirohanásokra vezet más kultúrák, a korabeli francia vagy olasz, de – Winckelmann-nal szemben – az antik görög utánzása ellen is.) A másik: *bizonyos* kitüntetett kultúrák *Sonderstatusa*, amellyel Herder kezdeményezőjévé vált a német nemzet görögös öntudatának és annak a másfél száz évig kísértő ön- és hivatástudatnak, hogy a modern „görög” kultúrát a németeknek kell megteremteniük. Ami egyszer sikerült a görögöknek az antikvitásban, arra van elhivatva a modernitásban a németiség. A *német* Winckelmann már Herder óta ennek az iránynak hivatkozási alapja volt,¹⁰⁵ de nem forrása. Számára ugyanis a görög normának semmi modern nemzeti vonatkozása nem volt.

Kölcsey egyik herderi iránytól sem áll távol a NEMZETI HAGYOMÁNYOK-ban. Az idegen utánzásáról láttuk elutasító véleményét, s a HYMNUS három esztendővel későbbi költségét hogyan foglalkoztatta volna a választott nép gondolata. Kirajzolódik az a szellemi háló, melyben Winckelmann a görög antikvitás univerzális, de elérhetetlen normáját tisztázza, Herder a fent jellemzett két opciót kínálja, Rousseau minden nemzet vonatkozásában a kulturális érintkezéstől való elzárkózást idealizálja, Kazinczy Xenidiont részesíti előnyben Etelkével szemben, s maga Kölcsey – mindezekről nem függetlenül – a belső nemzeti fejlődés jelentőségének túlsúlyát nyomatékosítja. De dönteni nem dönt, választani nem választ. Zseniális következetlensége (s egyben teoretikus újdonsága) abban van, hogy gondolati céljával és retorikájával ellentétben tulajdonképpen bebizonyítja – mint okfejtése történetfilozófiai bevezetőjének fenti, a szövegre összpontosító rekonstrukciója megmutatta – a történelmileg egyszer megvalósult zárt nemzeti kultúra megismételhetetlenségét, a példa követhetlenségét.

Kölcsey gondolkodói karaktere! Mivel kivételes spekulatív képességei okából kora antinomikus filozófiai pozícióinak (amelyek közül a kanti univerzalizmus és a herderi elméletnek a szociokulturális sokféleségen alapuló, a nemzeti kultúrákat mint személyiségeket egyénítő partikularizmusa vált döntővé számára) sem szemmel tartása, sem továbbgondolása nem jelentett nehézséget neki, sokféle irányban indult el, de a világ-

¹⁰³ Kocziszky Éva: KLASSZIKUS ÉS ORIENTÁLIS ANTIKIVITÁS WINCKELMANN, HAMANN ÉS HERDER MŰVEIBEN. *Holmi*, 2003/9. 1164. k.

¹⁰⁴ Johann Gottfried Herder: ÄLTERES KRITISCHES WÄLDCHEN [1767/8]. In: Herder: SCHRIFTEN ZUR ÄSTHETIK UND LITERATUR 1767–1781. Hrsg. von Gunter E. Grimm. WERKE 2. Frankfurt/M.: Deutscher Klassiker Verlag, 1993. 39.

¹⁰⁵ Vö. Johann Gottfried Herder: DENKMAL JOHANN WINKELMANN'S [1777]. In: Herder: WERKE 2. I. h.

nézeti választás mindent eldöntő lépését önemésztő, önmarcangoló jelleme megvonta tőle. Talán ezért kevés az elméleti írása, és ugyanezért, nem pedig valamely romantikus program alapján, maradt ezek egy része is töredékben. Ezért vált – költészetében is – világnézetek kezdeményezőjévé, melyeknek ő maga a felbomlását is világosan érzekelte. Márton László kitűnő megállapítása szerint „[n]em bizonytalanság ez, hanem többértelműség; s talán ez is közrejátszik abban, hogy klasszikusaink közül Kölcsey tudja leginkább közvetlenül reprezentálni a magyar kultúra nagy kérdéseit és vívódásait...”¹⁰⁶ A NEMZETI HAGYOMÁNYOK, e mély, tépelődő írás – ha hatástörténetének ismeretét nem olvassuk rá¹⁰⁷ – legalább annyira az autochton nemzeti (partikuláris) kánon, egy *geschlossene Literaturstaat* megalkothatatlanságáról, közelebbről pedig az autochtónia alapján fel-fogott magyar nemzeti poézis föltételeinek hiányáról szól, mint amennyire ugyanannak megalapítása. E termékeny következteléshez tartozik az is, hogy nyitva hagyta a kérdést: valójában miképpen tudott kilépni önköréből és hatni univerzális módon a késő korokra a görög példa, amelynek még „a kirekesztő, saját centruma körül forgó, de egyszersmind lelket emelő nemzetiség” jellegzetességét is tulajdonította.

Kálcz Orsolya

A TURING-TESZT

Sokan óva intettek attól, hogy Kensingtonba költözzem. Legyen óvatos, mondta a közvetítő. Van néhány gyanús kerület, ahová nem ajánlatos költözni. Csak ha nincs más lehetőség. Ha nincs más lehetőség, mondta elgondolkozva, akkor esetleg. Kivéve persze Kensingtont. Kensingtont, mondta a közvetítő lassan, kínos pontossággal artikulálva a szótágokat, mindenképpen kerülje el.

Egy magyar barátommal arra a következtetésre jutottunk, hogy Kensington olyasféle környék lehet, mint Budapesten a nyolcadik kerület. Elég olcsó, elég közel a központhoz, és elég piszkos és veszélyes ahhoz, hogy néhány kispénzű keletről jött diákon kívül senki se akarjon odaköltözni.

Végül mégis itt kötöttem ki. Gyorsan kellett döntenem, és a ház elfogadhatónak látszott. Árban is, és kinézetre is. Aprócska György korabeli téglaház volt; nem túl tiszta, de legalább olcsó és jó állapotú. Az ajtaján sarkára állított négyzet alakú nyílás, a nyílásban orchideát formázó színes üvegmozaik. Emlékszem, ezt a mozaikot különösen kedvesnek találtam.

¹⁰⁶ Márton László: „TÖRVÉNYEM ÉL”. A SORS PRINCÍPIUMA KÖLCSEY KÖLTÉSZETÉBEN. In: Márton: AZ ÁHÍTATOS EMBERGÉP. Pécs: Jelenkor, 1999. 65.

¹⁰⁷ Akkor ugyanis joggal nevezhető „a nemzeti romantika” „nagy programtanulmányának”. Margócsy István: A KÖLTÉSZEK ÜNNEPE. (AZ 1843-AS KISFALUDY SÁNDOR-ÜNNEP JELENTŐSÉGE). In: Margócsy: ÉGI ÉS FÖLDI VIRÁGZÁS TÜKRE. I. h. 238.

A házban rajtam kívül három indiai diák lakott. Az angolt olyan erős akcentussal beszéltek, hogy egyetlen szavukat sem értettem. Ez azonban nemigen okozott gondot, hiszen a lehető legritkább esetben szólítottak meg. Egymással sem gyakran beszéltek. Megtanultuk tisztelni egymást, és tartottuk a kellő távolságot. A fiúk közül kettő a lenti két szobában, egy pedig a tetőtérben, a szomszéd szobában lakott. Mindössze egy vékony farostlemez fal választott el bennünket. Eleinte sokat aggódtam miatta, és minden este gondosan kulcsra zártam a szobámat. Idővel azonban rájöttem, hogy mindez nem fontos.

A házat hamar megszoktam. A szagát viszont sohasem sikerült. A lakásnézőskor észre sem vettem, csak később kezdett lassú, alattomos hullámokban beszüremkedni a tudatomba – először csak valami homályos kényelmetlenségérzet formájában, később azonban ez az érzet mind konkrétabbá és valóságosabbá vált. Időbe telt, mire azonosítottam, hogy a szag a konyhából jön, és nyilván az indiai ételek főzésének a mellékterméke – a curry erős aromájának és valami furcsa zsiradék kipárolgásának a vegyülete. A kettejük elegyedéséből paraffinszerű sárga massa képződött, amely hártavékony rétegben rakódott le mindenre, amivel csak érintkezésbe került.

Rosszul bírom a furcsa szagokat. A zsíros tapintású felületeket még inkább. A szobámba szerencsére nem szivárgott be, de azért igyekeztem minél kevesebbet otthon tartózkodni. Ha véget értek az óráim az egyetemen, vettem egy húsos lepényt a közeli pékségben, átsétáltam a könyvtárba, és egészen addig ott maradtam, amíg annyira el nem álmosodtam, hogy összefutott a szöveg a szemem előtt. Ez alól csak a hétvégék voltak kivételek, amikor egyből a könyvtárba mentem, és csak késő este tértem haza. De az sem volt ritka, hogy hajnalig a könyvtárban maradtam.

Az egyik grafitszürke délutánon megfájdult a fejem. Nyilván a közelgő eső lehetett az oka. Úgy döntöttem, hogy kis sétát teszek a környéken; ekkor fedeztem föl, teljesen véletlenül, hogy a háztól néhány utcányira, a sarkon egy hangulatos *public house* áll. Tényleg egészen véletlenül bukkantam rá, hiszen az épület sem az egyetem, sem az élelmiszerbolt felé haladva nem esett útba. Nem állt szándékomban újra felkeresni, és nem is lett volna semmi értelme. Mégis, az épület elkezdte izgatóni a fantáziámat.

Újabban az egyetem végeztével nem azonnal a könyvtárba indultam, hanem hazasiettem, hogy rövid sétát tegyek a környéken, és csak ezután mentem a könyvtárba. Eleinte csak egyre közelebb és közelebb sétáltam hozzá. Később már gondosan körbejártam. Be-benézegettem az ablakon. Alaposan feltérképeztem a berendezést, igyekeztem minél több apró részletet megfigyelni. Mindegy volt, hogy a kristálycsillár függőjét nézem vagy az ablaknál ülő tweedzakós úr hajtókáját. Mindig kedveltem a halszálkaminítás, durva szövötű zakókat. Szerettem hosszú ideig nézni a mintájukat, apró szabályszerűségek után kutatva bennük. Nincs olyan szövet, amelynek egy pillanat alatt rá ne jönnék a trükkjére. Akármilyen furcsán kavargó, tarka mintáról legyen is szó, éles szemem azonnal felfedezi az illesztési pontokat, amelyek mentén mozaiklapokra bomlik a látzólag összefüggő felület. Mert a variációk végesek, csak az ismétlések száma végtelen.

Gondosan körbejártam hát, be-benézegettem az ablakokon. Aztán megállapítottam, hogy nincs mitől tartanom. Hiszen semmi különös nincs benne. Ahogyan ez erre felé megszokott, a falat sötét színű (ezúttal sötétvörös), növényi mintákkal díszített selyemkárpit borítja. A bútorok súlyosak, gazdagon díszítettek, diófából valók. Jobbra a főteremből egy kisebb terem nyílik, itt áll a smaragdzöld posztóval fedett rexasz-

tal. A mennyezetről óriási kristálycsillár függ. Barátságos, meleg fényel árasztja el a termet. A közönség? Nos, az legalábbis vegyes. No de ez még nem ok az aggodalomra. Ez az egész ódzkodás, gyanakvás, félelem voltaképpen nevetséges, teljességgel alap nélkül való.

Másnap már összeszedtem a bátorságomat, rendeltem egy pinttel, és helyet foglaltam az egyik sarokasztalnál. És azután minden héten, minden nap. Lassan, megfontoltan kortyolgattam a sörömet. A biztonság kedvéért néhány könyvet is hoztam magammal, de végül mégis inkább az embereket figyeltem; elnéztem vörös arcukat, és hallgattam érthetetlenül összefolyó szavaikat.

Milyen furcsák is az emberek! Egyszerre tudnak gépszerűek és kaotikusan kiszámíthatatlanok lenni. Mégis, ha kellő távolságból szemlélem őket, tagjaik mozgása is ugyanolyan mintázattá áll össze, mint a pöttyök a ruhájuk szövetén. Elsőre úgy tűnik, nincs benne semmilyen rendszer. De csak elég hosszú ideig kell figyelni őket, és könnyűszerrel leírhatóvá változnak. S most nem csak az apró, személyes rutinokról és rituálékról beszélek. Valahogy az egész rendszer kavargásában van valami végtelenül, már-már az észleléshatárt súrolóan szabályos, amit csak az igazán éles szeműek figyelhetnek meg.

Senki se venné észre a különbséget – gondoltam –, ha valaki egy éjszaka alatt japán gyártmányú androidokra cserélné őket. Vagy ki tudja. Az is lehet, hogy már az amerikai vagy a német technika is elérte ezt a szintet. Sőt, az is lehet, hogy ez – mármint ez az ismeretlen célú, furmányos csere – már meg is történt. Ezt azonban soha senki nem fogja tudni bizonyítani.

Igen, talán már le is cserélhették őket – jutott az eszembe ismét a hazaúton. A rideg kis sorházak olyannak látszottak a szuroksötétben, a nátriumlámpák ködbe szóródó fénykörei között, mintha évtizedek óta nem lakna itt senki, pedig csak este hét óra volt. – Mi más magyarázhatná ezt az őrjítő szabályszerűséget?

Képtelen gondolat volt, mégis rémülettel töltött el. Magam is megdöbbsentem rajta, hogy mennyire. Sokszor jártam már emberek között, mégis, eddig még soha nem jutott ilyesmi az eszembe. Most azonban a hátam is libabőrös lett a gondolattól, hogy egyedüli ember vagyok egy elhagyott robotvárosban.

Hazasiettem, fölrohantam a szobámba, és azonnal elaludtam. Még csak este hét óra volt.

Másnapra teljesen meg is feledkeztem erről a buta kételyről, de szokásos könyvtári kitérőm során egyszer csak különös névre bukkantam az egyik könyvben. *Alan Turing*. Vagyis... nem, a névben magában nincs is semmi különös. Inkább nekem van egy különös tulajdonságom. Másoknak dallamok szoktak a fejükben járni, nekem viszont szavak, mondatok, szófoszlányok. Látom, hallom vagy olvasom őket valahol, vagy felmerülnek valahonnét mélyről, és egész nap ott zümmögnek a fülemben. Vagy akár egy egész héten át. Ez a név is éppen ilyen különös módon költözött be a fülembé. Alan Turing. Valamilyen oknál fogva állandóan az eszembe jutott, hol önmagában, hol mantraszerűen ismétlődve. Alan Turing. Olyan határozottan az előtérbe tolokodott, hogy már nem is tudtam koncentrálni a Russell-cikkre, amelyet éppen olvastam. Földühödtem, és egy számítógéphez rohantam. Reszkető ujjakkal ütöttem be a nevet a keresőbe.

„Alan Turing 1950-ben vetette fel a Turing-teszt koncepcióját, ami arra hivatott, hogy egy adott gépezetről megállapítsa, képes-e az a gondolkodásra. Ez a mesterséges intelligencia hajnalán megalkotott teszt mára valóságos legendává vált, és jelentős mértékben hozzájárult a gondolkodó gépezet ősi mítoszának újbóli felelevenítéséhez a számítástechnika korában.

A teszt lényegileg abból áll, hogy az ember pusztán billentyűzet és monitor közvetítésével kérdéseket tesz fel a két tesztalanyra, akiket így se nem láthat, se nem hallhat. A két alany egyike valóban ember, míg a másik gép – és mindketten megpróbálják meggyőzni a kérdezőt arról, hogy ők gondolkodó emberek. Ha a kérdező hosszadalmas faggatás után sem tudja teljesen egyértelműen megállapítani, hogy a két alany közül melyik az ember, akkor a gép sikerrel teljesítette a tesztet.” – Az olvasottak újult erővel idézték fel bennem tegnapi esti vízióimat és az azt kísérő lelkiállapotot.

Igyekeztem minden erővel elterelni a gondolataimat erről a kínos tárgyról. Mégis, a rettenetes képzet minduntalan beszívárgott az agyamba, ott motozott a tudatosság küszöbén, csakúgy, mint a currys zsír szörnyű szaga. Ez a szag sohasem fog kimenni az orromból, gondoltam. A legváratlanabb pillanatokban jutott az eszembe. S egyre többször kaptam magam azon, hogy az embereket figyelem. Igyekeztem őket rajtakapni valami apróságon, valami olyasmin, amit az angol úgy nevezne, hogy „a flaw in the plan” – ami bizonyítaná, hogy szabad akaratú rendelkező, élő emberekről van szó, nem pedig ismeretlen hatalmak által telepített, mechanikus-tervszerűen cselekvő automatákról.

Nézd meg azt az embert. Igen, ott, azt, akin a halszájkás zakó van. Ő is minden pénteken idejár, mindig ugyanahhoz az asztalhoz ül, akárcsak én. Nem tudsz róla semmit, csak látod, ahogy ott ül, gyöngyöző, bíborvörös arcával, kese haja az égnek mered, merev tekintettel bámulja a sörét. Vajon milyen jel utal arra, hogy értelmes, szabad akaratú lényről van szó? Az égvilágon semmi. Könnyen lehet, hogyha most odalépnék hozzá, és egy határozott mozdulattal letépném az arcáról a bőrt, rideg fémkoponya meredne rám, és hajszálvékony, színes vezetékek kunkorognának az arcomba, mint megannyi mohó polipcsáp.

De várjunk csak egy percet! Hiszen még meg sem szólítottam őket. Talán a beszédük meggyőzne arról, hogy csakugyan emberi lényekről van szó. A beszéd rendkívül komplex képességeket igénylő művelet. A párbeszéd még inkább. Jelenlegi tudásunk szerint gép nem lehet képes értelmes párbeszédet produkálni. Nem véletlen, hogy Turing is éppen ezt választotta az intelligencia kritériumául. Kisvártatva a beszédüket kezdem figyelni. Nem volt könnyű dolgom, hiszen szinte mindenki a helyi dialektust beszélte. Idővel azért sikerült ráhallanom – de csalódnom kellett. Megfigyeltem, hogy legfeljebb hatvan vagy hetven szót használnak, s alig néhány mondatban variálják őket. Ha egy kis helyismeretet szerez az ember, egész jól előre tudja jelezni, hogy milyen témák fognak sorra kerülni, az információk átadását milyen gesztusok és intonációk kísérik, és a válasz milyen frázisokból, gesztusokból és hanglejtésadatokból fog összeállni. Pontosan ugyanolyan áttekinthető, kiszámítható, mint a külsejük. És pontosan ugyanolyan kevésbé bizonyítja, hogy emberekről van szó és nem automatákról. Turing tévedett.

Soha senkinek nem jutna eszébe olyasmiket mondani, hogy „Bár barátságosan mosolygok rád, valójában megvetlek, és szálnalmas kis ürülékdarabkának tartalak”, „Nyó-

morultul érzem magam, reszketve rángok a jéghideg semmiben, könyörgök, segíts!”, vagy „Az igazi, emberhez méltó létezés a szeretetben nyeri el az értelmét, az ember mai sorsa viszont az, hogy értelmetlen, egymás elleni küzdelemben fecsérlődik el az élete”. Vagy legalább annyit, hogy „Nézd csak, milyen dühösen alszik az a zöld eszme a szomszéd asztalnál!” Vagy csupán valami váratlant tenni. Például fogni a söröskorsót, és teljes erővel belevágni a kristálycsillárba, majd gyönyörködve nézni, hogyan potyognak le a csiszolt üvegdíszek egyenként, mint az érett cseresznye a fáról. És még ha valaki megtenné is... a válaszokban is pontosan ugyanazokat a jól ismert sémákat variálnák, mint eddig, és csakhamar vissza is terelnék az egészet a Hétköznapi Kommunikáció mocsarába. Némi rendreutasítás, bocsánatkérés, majd felsöprik a cserepeket, és az abszurd gépezet forog tovább.

Hátborzongató idegenség – jutott eszembe ez a szókapcsolat, ki tudja, honnan és miért. Hátborzongató. Idegenség – forgattam a számban a szavakat, ízlelgettem őket, szinte tudomást sem véve az értelmükről. Habár... végtére is egy ilyen hátborzongató idegenséggel is együtt lehet élni. Kellő önfelegeléssel, helyes szoktatással mindenmel meg lehet barátkozni. Akár azzal is, hogy időről időre kicsúszik a talpam alól a világ, és mindent befut a vékony, gyémántkemény jégvárta (mint a currys zsír a konyhában), egyszeriben minden távoli lesz, fenyegető és idegen. Ki tudja, lehetséges, hogy mások is éreznek így néhanapján. És ők még ráadásul robotok is. Gyerekes dolog lenne panaszkodni emiatt, hisz nem is olyan borzasztó ez. Végtére is nem fog változni semmi. Továbbra is tennem kell a dolgomat, funkcionálnom kell, mint az automatáknak. Ha betartom a szabályokat, és teljesítem a kötelezettségeimet, ugyanúgy megkapom, amire szükségem van, az ösztöndíjam ugyanolyan pontosan érkezik majd a folyószámlámra, a pékségben ugyanúgy gőzölögnek majd a húsos piték, az előadásokat ugyanúgy megtartják, és a cikkeimet is ugyanúgy leközlík majd. Hogy én vagyok az egyedüli gondolkodó, érző élőlény a városban? Hogy teljesen magamra maradtam? Ugyan már. Eddig is egyedül voltam.

Az érzékszálódásom azonban nem állandósult. Hol megjelent, hol eltűnt. Hol elementáris erővel ragadott torkon, hol pedig szertefoszlott, és ismét visszatért a világ régi szilárdsága. Olyasmi volt, mint egy álom, amiben ugyan szürreális dolgok történnek, mégis teljesen rendjénvalóként térünk felettük napirendre, és fel sem merül bennünk, hogy az, ami történik, valótlán, vagy ellentmond a logika törvényeinek. A látzat már nem csaphatott be többé. Tudtam, hogy az eladónak a boltban áramkörök mozgatják az ujjait, és ha netán valami rövidzárlat keletkezne benne, olyan furcsán és torzan vékonyodna el a hangja, mint a zenélős képeslap dala, amikor kimerül benne a gombelem. Aztán „felébredtem”, és az egész eltűnt. Minden meleg volt, ismerős, szinte joviális. Az albérlet albérlet volt, a húsos pite húsos pite, az eladó pedig érző ember, éppen olyan, mint én, csak nem volt mesterfokozata filozófiából.

Másnap délután beállított már említett barátom. Mint kiderült, a város másik végében kapott kollégiumot. Mégiscsak Kensington, kérdezte. Igen, válaszoltam. Ne haragudj, hogy nem a konyhában ültetek le, mondtam, az igazat megvallva olyan bűdös van ott, hogy borsószik tőle a hátam. Most olyan kollégiumban lakom, mondta, ahol egy csomó nemzetközi diák van. Olaszok, spanyolok, törökök, amit akarsz. Holnap este elmegyünk bulizni, nincs kedved velünk tartani? A diákkormányzat szervez valamit.

Furcsa, gondoltam, miután végre elment, hogy ettől a néhány szótól is mennyire berekedtem. Akkor döbbsentem rá, hogy már egy kerek hónapja nem is beszéltem senkivel.

Másnap este ott gyülekeztek a házam előtt. Néhány szedett-vedett, kopottas külsejű fiatal, lányok és fiúk vegyesen. Álmélkodva meredtek elegáns, testhez simuló ezüstlamé ruhámra. Öltözködésem választékossága erősen elütött diákos lomposáguktól. Azt hittem, hogy kelet-európaiak, de nem, néhány olasz is volt közöttük. A társaságban egyetlenegy jóképű fiú volt, magas, markáns arcú, olajbarna bőrű. Ő, mint megtudhattam, görög volt. Némiképp kellemetlen volt a helyzet, hiszen ők már régről ismerték egymást. Nehezen tudtam bekapcsolódni a beszélgetésbe, mert olyan helyzetekről és olyan emberekről folyt a szó, akiket én nem ismertem. Így aztán félrehúzódtam. Igyekeztem a barát közelében maradni, de ő éppen heves vitát folytatott az egyik olasszal. Azt már nem tudom pontosan, miről. Alighanem elgondolkoztam valamin.

Sokáig kellett várakozni, mire bejutottunk. Az óriási, fekete falú terem mennyezetén éles, fehér fények villództak. Odabent fülszaggató, kommersz technót játszottak. Rengeteg ember volt, és fullasztó meleg. Időnként egy-egy fénycsóva pásztázta végig a tömeget. Ettől kezdve az emlékeim szakadozottak, mert a várakozás közben több vodkásüveg is kiürült. Csak az iszonyatos zajra emlékszem, és arra, hogy a társaságom csakhamar elsodródott mellőlem, és én ott maradtam teljesen egyedül, összezavarodva, a tömeg közepén.

A stroboszkóp egyre gyorsuló pulzálásában olyan szaggatottá vált a táncuk, mint a robotké. Mintha fehér, átlátszatlan fabábuk volnának, olyasmik, mint azok a modellbabák, amelyeket a művészboltokban lehet kapni. Csak be kell állítani őket a kívánt pőzba, és már rajzolhatom is. Két nyirkos kéz kapott a derekam után, undorral ellöktem, olyan volt, mintha izzadt viaszból lenne. A kéz újból a derekam után kapott, a pult felé furakodtam. Bevágtam a sorban állók elé, és kértem valami töményet. Ennél többre nem emlékszem.

Amikor ismét felocsúdtam, már dél is elmúlt. Éppen a vízfórralóval foglalatostkodtam. Erősen másnapos voltam, és még a legegyszerűbb műveletek elvégzése is komoly nehézségeket okozott. Amikor megfordultam, az ágyra pillantottam. Az ágyamban egy behunyt szemű férfitorzó feküdt. Az alsótestét paplan takarta. Nem számítottam rá, de nem is lepett meg különösebben. Ritkán fordult velem elő, hogy egy átmulatott szombat este után egyedül térjek haza.

A test így józanul is szépnek hatott. Szabályos, görögös profilú arc tartozott hozzá, kekesfekete hajjal. Rövidesen egy szempár emléke is bevillant. Porcelánkék volt, és merev, mint a játék babáké. Izmos mellkasát nem fedte szőr, teljesen csupasz volt. Körmei rózsaszínűek, kerekék, tiszták.

Figyeltem a fehér testet, ahogyan békésen feküdt az ágyon. Bizonyára éppen álmodott valamit. Mindenesetre nem is sejtette, hogy most ott állok az ágya fölött, és a mellkasát nézem.

Milyen fehér. Milyen szabályos. Mintha nem is emberi bőr borítaná, hanem valami bársonyos, puha műanyag. És milyen szabályosan mozog. Föl-le, föl-le. Akár egy jól szerkesztett gép, gondoltam. Hirtelen egy másik ismétlődő mozgás jutott az eszembe.

Hirtelen ismét torkon ragadott a rettegés. Hányingerem lett a gondolattól, hogy egy gépet öleltem éjszaka. Szédülni kezdtem, a hátam libabőrös lett. Úgy éreztem, azonnal rá kell gyújtanom, de nem találtam a cigarettámat. Ki akartam rohanni. Az ablakhoz szaladtam, de nem nyílt. A földre vettem magam. Reszkető kézzel, lihegve

kúsztam a padlón, a fél dobozom után kutatva. Kezem hirtelen valami keménybe ütközött. Az ezüstszínű túsarkú cipőm volt az. S ekkor zseniális ötletem támadt.

Nem is lenne olyan nehéz eldönteni ezt a dilemmát, gondoltam. Csak fel kellene húznom a cipőt, fellépnem az éjjeliszekrényre, és teljes erőből a mellkasába taposnom. Persze arra ügyelnem kellene, hogy elkerüljem a szegycsontot. Akkor semmi haszna nem lenne az egésznek, csak felébredne. Lentebbre kellene céloznom. A gyomorszájra. Ezt a kicsiny területet sem csontok, sem izmok nem védik. S ettől kezdve már igen egyszerű lenne. Ha a cipősarok nagy ellenállással találkozik, és kék szikrák pattognak szanaszét, nyilván robottal van dolgom. Ha viszont puhán a bőrbe siklik, és sötétvörös vér serked mellette, nyilván élő organizmusról van szó. Bámulatos. Ilyen frappáns bizonyítás még Bertrand Russellnek sem jutott volna az eszébe. (Wittgensteinnek már inkább.)

Ujjaim a talpánál fogva megmarkolták a cipőt, majd felegyenesedtem. Csalódottan nyugtáztam, hogy a test időközben pozíciót váltott. Nem elég, hogy oldalra fordult, de még be is csavarta magát a takaróba. Bizonyára szépet álmodott, mert el is mosolyodott közben. Ekkor vettem észre, hogy bár a gyomorszája eltűnt, de még jobb célpont tárult elém: a puha és védtelen halánték.

Határozott mozdulattal meglendítettem a cipőt. Bevallom, kicsit tartottam attól, mi fog történni. Nem történt semmi. A tíz centi hosszú sarok úgy mélyedt a halántékba, mintha puha vajba nyomtam volna. A test meg se nyikkant. Csak halk nyögés hallatszott, a porcelánkéek szempár felpattant és felakadt. Vége volt.

Óvatosan kihúztam a cipősarkat. A sebből szivárgott a vér. A fémet itt-ott zsíros, halványsárga ragacs borította. Végighúztam rajta az ujjam, majd lenyaltam.

Ilyen lehet a valóság íze. Az enyhe vasíz ujjongó gyönyörrel töltötte el az érzéseimet. Ismét én voltam én, asztal volt az asztal, napfény volt a napfény, hulla volt a hulla. Belebújtam hanyagul székre dobott farmerembe, pólómba, s nagy léptekkel elindultam a pékség felé, hogy elfogyasszak egy húsos lepényt, amely azonos önmagával.

Egressy Zoltán

ERDŐ

Elégnek bizonyul az a fél kispohár kávé, biccent, hogy jó lesz így, nem is esne jól több, nem olyan finom. Nem is elég forró. Ráadásul délután van, nem tud elaludni este, ha sokat iszik. Ma már az ötödik, pedig három éppen elég. Ezekre odafigyel, három vodkánál se iszik többet egy este, akkor nagyon rossz lesz a hajnal. Kinéz az ablakon, párárt lát, ködöt, valami bánatot hordoz a levegő, megérzi az üvegen át. Jól sikerült az órája, hazavonatozhatna akár ma is, nincs több dolga. Kedves kis város, unja kicsit, de itt ez a lakás, amit kapott, itt a büfé, az emberek, és bár se a kávé nem elég meleg, se

az ebéd nem jó, ami jár neki, minek siessen, legalább arcokat lát. Kéthetente egyszer jön, egy napra vagy kettőre, háromra még soha nem maradt, majd most.

A bűn kultúrtörténetéről beszélt az órán, egészen belemelegedett, ez őt magát is meglepte, ilyen már régen történt. Ezt a fokozatosan kialakult, mára már menthetetlen cinizmusával magyarázza, hálás, amikor valami magával ragadja. Magának hálás végső soron, örül, hogy nem ölte meg benne teljesen az ártatlanságot az a sok-sok minden, ami nyilván az élet ismerete, a józan helyfoglalás, a normális ügymenet tudása.

Ez a téma, a bűn, mindig izgatta, nem tartott még előadást róla, várta a napot. Felkészült alaposan, mégis furcsa volt, hogy a vázlatokba szedett, a vonaton helyel-közzel elpróbált gondolatokat váratlanul kiegészítették sajátok, talán ennek tulajdonítható, hogy a diákok úgy figyeltek rá, úgy nézték őt, ahogy mindig szeretete volna, néha előfordult, de nem volt jellemző. Ilyenkor rájátszott a helyzetre, komolyabb embernek láttatta magát, mint amilyen volt, kicsit jobban kihúzta magát, jobban szűkítette a száját, és mélyítette a hangját, amiért azon nyomban el is szégyellte magát, ma is. Kiválthatná az egészet egy szakállal. Érzett némi lelkiismeret-furdalást, ő végül is csak játssza az életet, nem tesz fel semmit nagy tétre. Nem történhet igazi baj. Úgyes volt a szerelmi bonyolódásával is, megoldotta szép simán a problémákat.

Örült a diákok figyelmének, de nem volt egészen elégedett. Előzetes elhatározása ellenére mégiscsak klerikálisra sikeredtek a magyarázatok és főleg a következtetések. Sejtette, hogy ez történik majd, küzdött ellene, de mit tehetett, a bűn kapcsán folyton lelki tényezőkbé, felelősségbe, jelekbe botlott, volt valami kikerülhetetlenség az egészben. Az óra második felében eszébe jutott egy gondolat, nem tudta, honnan jött, mi-féle kerülő pályáról, váratlan pillanata volt a napnak, a bűnnel volt kapcsolatos, de nem illett a témához. Rólad szólt. Olyasmi, nem bűn-e, hogy nem tudhat már semmit rólad. És ha igen, kié vajon. A tiéd vagy az övé? Kizökönt, haragudott magára, nem szeretete, ha magánjellegű gondolatok zavarják ilyenkor. Alig tudta folytatni az előadást, nehezen sikerült visszakanyarodni az eredeti témához, de senki nem vett észre semmit a zavarból.

A bűn lényege a szabad akarat helytelen állásfoglalása, hallja most a hangját a kis lakásban, hallja, ahogy mondta. Eredhet gonoszságból, gyarlóságból és közönyösségből. Mi a súlyossági sorrend? Ezt feladhatta volna kérdésként. A gonoszság nagyon komoly, a gyarlóság nem annyira, az emberi dolog, a közönyösség látszólag a legártatlanabb, valójában azonban, most úgy érzi, a legborzasztóbb. Gonosz ő nem volt. Gyarló igen, közönyös meg abszolút. De miért gondol mindig magára? A súlyos bűn azért halálos, mert a kegyelem kioltásával megöli a lélek természetfeletti életét. Szembehelyezkedik Istennel. A bocsánatos bűn nem helyezkedik szembe, csak nem jól halad felé. Megint a kegyelem, megint Isten.

Nem akarta belekeverni, de hogy oldható meg a kihagyásuk a bűn kapcsán? Plusz még a bűnbánat. Szíve szerint inkább erről beszélt volna, ebbe könnyebb beleroppanni, mint a bűnbe. Érdekesebb téma. De arról majd legközelebb, magának osztotta be így, érjenek még, rügyezzenek a gondolatok a hallgatóságban. Ők is tudják, mennyivel izgalmasabb terület. Istent majd megpróbálja kihagyni, meg majd még arra figyel, hogy ne legyen túl személyes, amit mond. Visszatér a bűn és a bűnös közötti különbség ecsetelésére is, erre ma nem jutott idő.

Arra gondol hirtelen, és ez már a második váratlan pillanata a napnak, hogy ha már itt marad holnapig, elmehetne az erdőbe. Közel van, sokan mondják, milyen szép. Ősz van, október végi eltéveszthetetlen színek lehetnek benne, bordók, sárgák, barnák, biz-

tos csikorog az avar, utoljára úgy húsz éve járt erdőben, talán akkor is október volt. Akkor sem volt már gyerek. Kiskorában nem szerette, szerencsére nem erőltették túlságosan, nem volt kirándulós a család. Tudta, hogy gyönyörű képződmény az erdő, csak nem érezte magáénak, ez a szépség nem az övé volt. A természethez általában nem volt sok köze. Ha erdőre gondolt, bár nemigen gondolt, túra jutott eszébe, kényelmetlen cipő, feltört láb, hátizsák, borzalmas kulacs, csomagolt szendvics, izzadás, elcsigázottság, szomjúság. Az érzés, hogy mikor fogynak már el a fák, hol egy kád fürdővíz, meleg kakaó, felszeletelt paradicsom.

Elszívott egy cigit, a kávé, mint tudjuk, túl van, az összes main, kinéz még egyszer az ablakon, milyen az idő, nem derül ki, olyan semmilyen, mindenesetre magához vesz egy pulóvert, az elég lesz, ha hűvösebbre fordulna. Mennyi lehet, fél öt. Kezd sötétedni, siet, mert este fél, elég lesz egy óra az erdőből, akkor még rendesen visszaér. Itt hagyja a telefont, ne keresse senki, izgalomba jön, elmegy most egyedül egy kicsit, egyedül az erdőbe, szabad akaratából, nem küldik, nem udvariasságból gyalogol lehajtott fejjel a földet bámulva, megfélelve valakinek, kötelezően örvendezve a jó levegő miatt, ezt teljesen magától csinálja. Készül, mintha fellépés előtt állna, sapkát vesz, biztos sok a kullancs, majd tör egy botot, amikor elindul, jöhetnek izgalmak, szembekocog egy vaddisznó, túl közel bődül el egy szarvas, bár az mondjuk nem támad, elsurran egy róka, az biztos nem tör az életére, de vaddisznó, az jöhet, ha félti a picikéit, hátha lesz valami, hátha lát valamit, csak lesz egy kis szerencséje.

Vagy csak sétál, tényleg csak sétál, szívja a jó levegőt, ahogy az egészségtudatos emberek.

Bezárja az ajtót, kettőt fordít a kulcon, ez reflex, mindig kettőt fordít bármilyen ajtó zárásakor. Ihatott volna egy korty vizet, az erdőben nincs büfé, de már kinn van a ház előtt, nem megy vissza, egy órát kibír. Másfelet, ha sikerül elég szabadnak éreznie magát. Pár megálló busszal, éppen jön, mocskos, régi, nem baj, legalább van hangulata. Kirándulók nemigen vannak rajta ilyenkor, azok reggel indulnak, két helyi lakos ül homályos szemmel egymástól távol, utaznak az erdő felé, de nem sétálni, talán fát lopnak majd, vagy csak ott laknak közel. Nem ül le erre a kis időre, nézi az utasokat, látják-e rajta, hogy büszke magára. Megy az erdőbe.

Leszáll, hangosan csukódik mögötte az ajtó, a sofőrre néz leszállás közben, az is bambán mered maga elé, mint az utasok, még a tükkörbe se néz bele, úgy zárja az ajtót. Egyedüli leszálló, előtte az erdő, itt kezdődik. Csend van, szürkület, köd, hűvös. Indul, kicsit bizonytalan, átsuhan rajta valami elveszettségérzet, meggondolni már késő, elment a busz, meg se nézte, visszafelé mikor jön, távolinak tűnik, majd megoldja, ennyit sétálhat is pluszban, ha úgy alakul.

Még egyszer elbizonytalanodik a fák bejáratánál, milyen érdekes, egyszer csak elkezdődik az erdő, van egy bejárat, ami visszafelé kijárat, érzi már, örülni fog, amikor bentről ér ide. Tulajdonképpen nem vonzza különösebben semmi, megint megáll, emiatt is elszégyelli magát, tör egy botot, ahogy tervezte, reccsen alatta az avar, ahogy emlékezett, reccsen az ág is, sipítgat egy madár, már benn jár, egyre több madárfüttőt hall, most kezd figyelni rá. Egyébként csend van, meg kéne nyugodnia, eszébe jut, mi lesz, ha eltéved, elmosolyodik a gondolatra, hogy előbb-utóbb kerestetni kezdik. Mikor? Ma nem várják haza feltétlenül, tudják, hogy vagy megy, vagy nem. Holnap feltűnne, hogy nincs otthon. A gyerekeknek feltűnne. Hiányozna. Majd akkor hiányozom nekik. Romantikus hős.

Az erdő – semmi különös: nem érez megnyugvást. Valamiért azt gondolta, érezni fog. Eszébe jut, hányszor ment máskor hozzád, mehetne hozzád holnap is, ha más-

hogy alakul, tölthetné a mai éjszakát is nálad. Meg-megfájdul még a szíve. Már nem töltheti, sokáig vártad őt. Ez talán nem a bűn témaköre, inkább bátorság-gyávaság problematika. Nem, inkább bűn. Hogy is van ez? Megint rád gondol. Miért van, hogy úgy szeret téged, mint senki mást, mégis megrémíti valami benned? Mindegy már, elrendezett mindent, csak a szív, az még sajdulgat. Majd jó lesz, majd elcsitul.

Nyirkos a levegő, most veszi csak észre, eddig nem volt az, vagy nem tűnt fel. Egészen nedvesek a levelek. Fogalma nincs, milyen fák ezek, utána kellett volna járni, egy épületet is másképp néz, ha tudja, mióta áll, ki tervezte, lakott-e benne híres ember. Az Állatkertben elolvassa mindig a kis táblán, hol él az az állat, hány évig, mit eszik. Akkor valami tudással néz rá. A következő ketreccnél persze elfelejti. Hányszor tudta már, meddig él egy zsiráf. Egy gnú. A cipője egyre kellemetlenebbül nedves, át fog vizeződni nagyon, szerencsére nincs hideg, nem fázik meg. A pulóver rajta van, már a buszon felvette leszállás előtt, most mégis hűvösnek érzi a levegőt. Pedig hát megy. Halad. A bottal játszik, öregemberként segíti magát, körülötte az október tényleg szép színei, mindig eszébe jut, hogy az október aranygyűrű az esztendő kezén, az is eszébe jut, milyen komoly, kopott hónap. Picikét most már a szél is süvít a fák között, halad befelé, figyeli az utat, nem lehet baj, egyenesen jött végig, messze még az este. Nincs terve, megy még egy darabig, aztán visszafordul majd, egyre teltebb a levegő, lassan szabadul fel, elkapja egy kis mámor, mint a mélységi a bűvároknál, észreveszi, hogy egyre nagyobb léptekkel halad, már-már futólépésben közelít egy újabb emelkedő, újabb kanyar felé. A fákon turistajelzések, össze vannak firkálva szegények, ezek itt fenyegetnek, ezeket megismeri. Szomjas. Kicsit élvezi. Próbál az orrán levegőt venni, nagyokat szippant, a száját is kinyitja, issza az októbert, nedves a levegő, olyan, mint ha inna. Megáll az egyik fánál, most áll meg először, nézi közelről, az egyik túlévelről legördül egy csöpp.

Továbbindul, illatokat kezd érezni, megint meghallja a madarakat, összevissza trillálnak, azt hitte, csak hajnalban adnak ilyen szép koncertet, lassan, sikerül, átadja magát az erdő hangulatának, bár az is eszébe jut, hogy elszívna egy cigit, és a cipőjét is lecserélné szívesen, már cuppannak a lépései, a cigi miatt rossz érzése lesz, harmadszor is elszégyelli magát, egészséges a levegő, telt, dús, ez a lényege, a cigiből ráadásul baj lehetne. Véletlenül eldobná a csikket például.

Sehol senki, se ember, se állat. Sehol egy kősa vaddisznó, egy ideges őz, csak a madarak már kicsit vészjósló, izmos hangja.

Megérzi, hogy cipel magával valami fájdalmat.

Eddig nem vette észre, bár a lelke mélyén sejtette, hogy előjön.

Rólad beszélt minden szembejövőnek. Le kéne már tennie ezt az egészet, de elkapja megint az érzés, tele van haraggal, kétségbeeséssel, elrontottsággal. Nem tudja, mi van veled. Becsukja a szemét, érzi, ahogy bingyurkászod a haját. Hallja, ahogy azt mondd neki, bogarakat pöckölgetnél az arcáról. Sajnálja, hogy kiderült, neked játszmákból áll az élet, győzni tudsz csak vagy veszíteni, fekete valami vagy fehér, a mindig van vagy a soha. Próbál kiverni téged a fejedből.

Csak a bal oldala izzad, ezt már megfigyelte máskor is, legalábbis jobban izzad a bal fele, mint a jobb. Eddig hűvös volt, de most lekapja a sapkáját, a bal tarkója nedves, a jobb nem annyira. Érzi, hogy a bal hónaljából elindul a verejték, mint a fenyőfáról a kicsi vízcsepp, gördül le a bal oldalán. Mi történt, milyen meleg lett.

Zajt hall. Állat lesz ez, meg kéne nézni, aztán majd visszafordul, kimegy innen, valami nem stimmel. De vonzza beljebb valami, mintha fény lenne, valami meleg, hatá-

rozottan meleg van, nem csak érzés, nem csak belülről, most megáll, mert megint hallja a neszt.

Érzi, hogy nézi valaki jobbról.

Lassan fordítja oldalra a fejét. Suhognak a levelek, néhány fokot biztosan emelkedett a hőmérséklet. Jobbra néz.

Mi ez, semmi. Valami fehér. Mi ez? Egy alak. Imádkozó alak, olyan, mintha jégből lenne. Tudja, mi ez, csak nem jön ide sehogy. Bűnbánó jég. Az Alpokban, a Kiliman-dzsáró gleccsereinek végén ülnek ilyenek. Így hívják, bűnbánó jég. Megint felnevet, csóválja a fejét, ilyet, épp a bűnről beszélt ma, erre... De hát jég... Lehetetlen. Közelebb megy, hunyorog, még mindig elég messze van. Lassítja a lépteit, húszméternyire lehet. Sötét van ahhoz, hogy világos legyen, mit lát. Egyre emberszerűbbnek tűnik. Megmozdul. Nagyon fehér. Lány. Imádkozik, tényleg. Nem jégből van, csak fehér. Egy lány az, mindene fehér. Mindenkihez hasonlít, élete szerelmei vannak benne az arcában. Feláll. Ő hátralép egyet.

Ez angyal.

Lassan jön felé. Közben nagyon meleg lesz. Érthetetlen, ami történik, furcsállja, hogy a hőmérséklettel képes foglalkozni. Nem normális a meleg, egyre forróbb a levegő, folyik az arcán a víz. Az angyalból jönne, de nem, mindenhol, körbenéz, mozdulatlanok a fák, ezek már nem is fenyők, ezek tölgyek, súlyosan nehezednek köré, kis tisztáson van, hirtelen nem tudja, merről érkezett ide. Az angyal, nem lehet más, jön felé. Jól van, álmodom nyilván, szép álom, egy lány, aki mindenkire hasonlít.

– Tudja, ki vagyok, el szabad mondani? – szólal meg a lány egy nyolcvanéves öregasszony hangján. Én dr. Waldbrand Ilona vagyok, a széplaki Waldbrand bírónak a lánya.

Felkiált, nem álom ez, de nem lehet igaz se. Meresztli a szemét, az arc gyönyörű, a hang rettenetes, amit mond, nem jön ide sehogy.

– És tudja, kivel szoktak engem összekeverni, el szabad mondani? – folytatja a lány a világ legszelídebb mosolyával, érdes, vén hangon. – Az állomás melletti Vihar utcai gyilkos asszonyokkal, azoknak a büntetését velem dolgoztatták meg. Három hónapja szabadultam a vascsizmától.

Kedvesen mosolyog, olyan odaadóan, mintha miatta született volna a világra. Nézi őt, hűledezve hallgatja, nem stimmel az arc és a hang, a botját maga elé tartja, nézi, merre menekülhetne. Hátrafordul, mindenütt kijáratok a tisztásból, fülledt a levegő, hirtelen be is sötétedett, csak a fehér lány világít. Teljes a csend, a madarak elhallgattak. Ez rémiszti meg a legjobban. Micsoda hülyeség, mindjárt ébredek, ez az álom jelent valamit, nem mehet tovább semmi úgy, ahogy eddig. Eszébe jut egy délelőtti mondata, nem tudja, saját vagy a jegyzeteiből van, a bűnbánat nem önmegváltás, hanem az Isten által ajándékként adott kegyelemmel történő szabad együttműködés. Már megint Isten, megint kegyelem. Ideges, miért jutott ez most az eszébe, nincs bűne, ha volt is, már nincs, a büntudaton is túl van, vezekelt sok rossz éjszakával. Hagyjuk már ezt, nyíljon ki a szem, legyen megint hűvös, október, vidáman visszasétál, alszik egy nagyot, holnap hazamegy.

– Ha istenfélelemből fakad, nem tökéletes, csak ha istenszeretetből – mondja a fehér lány –, abból jön a megigazulás.

Fáradt, gyönyörű hangon mondja, nem öregasszonyhangon. A te hangodon.

A kurva életbe, mi ez. Ki ez, mi, hogy folytat egy gondolatot, még mindig túl reális minden, számba veszi, hol is van, hány éves, mi a neve, ezek itt fák, kicsit meleg van, nagyon meleg van, de ez a történetek számlájára írható, ezek csak érzések, ez itt nincs,

jár mindenkinek egy ébren álmodás, valami, ami nem érthető, és nem is kell megérteni. Közel jön a lány, átöleli, nagyon szép, te vagy az, elgyengül, ez nincs itt, ugye, ez az egész, a lány mosolyog, te vagy az, nem angyal, mégis angyal, könnyű lesz minden, kis hűvösség jön végre, világosabb lesz minden, a fák már látszanak, súlyosan hajolnak föléjük, de semmi félelmetes nincs bennük, nem fenyők, nem is tölgyek, ezek akácfák, hogy lehet ez, aztán egyszer csak nincs már ruha rajtuk, a hátán fekszik a lány, te vagy, szorosan öleled a nyakát, igaziból, ahogy szerelemmel csak lehet, aztán megfordultok, nézi az eget a fejed fölött, határozottan világos lett, kék az ég, szép bíbor meg kék, megint bíbor, és szeretitek egymást, átélitek a legédesebb kielégülést, egyszerre, eltűnik minden fájdalom, teher, ezért volt minden, ezért a boldogságért, nem hiányzik semmi, maradjon így minden. Becsukja a szemét, sóhaj, mire kinyitja, nincs ott a lány, biztos elsétált, elaludhatott egy pillanatra, néhány percre, a szájába vesz egy leesett levelet, száraz, de édes, rágja. Tiszta minden gondolata, nem nyomja semmi, boldog voltál, ezt látta, boldog, hogy látta ezt.

Közelebb hajolnak a fák, úgy hallja, azt suhogják, hogy a bűnbánat-nélküliség, a meg nem bánás a legnagyobb bűn, ez nem vonatkozik rá, ezek zavart gondolatok, mindent megoldott, túl van rajta, csak még hordozza. Sötétedik újra, ez most szintén érthetetlen, miközben természetesebb, mint a világosodás, megint kiveri a víz, még nem fogta fel, ami történt, meg kell jegyeznie, hogy majd fel kell dolgoznia, de azt is, hogy nem szabad gondolkodni róla, csak ne lenne ilyen kibaszott meleg, és itt lenne a lány, nincs sehol. Fel kéne állni, megkeresni őt vagy az utat vissza, forró minden, már a talaj is, a bőre is, patakokban folyik a verejték az arcán, pánikba esik, felkapkodja a ruháit, meglátja a madarakat az ágakon.

Ülnek, csendben vannak, őt nézik. Őt nézi a sok madár.

Az angyal nincs ott, a madarak maradtak. Kibírhatatlan a forróság, már tudja, hogy nem mehet ki, mert ez az ő erdeje, az ő madarai, ezeknek nincs szárnyuk, már hangjuk sincs, az övé itt minden, és ő a melegé, hóhullám tör rá, ég az arca, most egyszerre nyugalom tölti el, még el is mosolyodik, ropogni kezdenek a levelek, tüzet még nem lát, füstöt se érez, nem mer felnézni, ott a mosolyod a szeme előtt, boldog voltál, úgy akarta látni, köszöni, hogy voltál, és azt is, hogy belemerítetted a forróságba, nem kellemtelen, sőt jó, ha keresnének majd, ne hozd ide őket, mindenből, mindenből, mindenből elég.

Jónás Tamás

NAGY SZERELMES VERS

leegyszerűsítesz mint az eget a költők szeme
 tükörtelen tó vagy: nincsen benned hűség
 rettegve zárod-nyitod nagy kapuidat engedsz követelsz
 a szerelem nem a nemi szervek dolga
 biztonságot várni mindezért cserébe: röghöz kötni istent
 gondjaimat tűröd unod elsöpröd hanyag háziasszony